

Közgazdaságtan I.

Tánczos Tamás

MÉDIAINFORMATIKAI KIADVÁNYOK

Közgazdaságtan I.

Tánczos Tamás

Líceum Kiadó
Eger, 2015

Hungarian Online University – Ágazati informatikai
együttműködés létrehozása az új típusú e-learning
alapú képzések hazai és nemzetközi elterjesztésére

TÁMOP-4.1.1.C-12/KONYV-2012-0003

Szerkesztette:

Dr. Tánczos Tamás

Sorozatszerkesztő:

Dr. Kis-Tóth Lajos

Lektorálta:

Prof. Dr. Szilávik János

Szerzők:

Hollóné dr. Kacsó Erzsébet (4, 5, 6, 8)

Dr. Kádek István (2, 3, 4)

Dr. Papanek Gábor (7, 9, 10, 11, 12)

Dr. Tánczos Tamás (1, 8, 13)

**Dr. Tánczos Tamás - Dr. Kádek István - Prof. dr. Papanek Gábor - Hollóné Dr. Kacsó
Erzsébet** (13,14,15)

Szak módszertani vezető:

Dr. Csáfor Hajnalka

Tananyagszerkesztő:

Csernai Zoltán

Grafika:

Bíró Tünde

eLearning módszertani szakértő:

Dr. Forgó Sándor

Médiaszakértő:

Dr. Tóth Tibor

ISBN 978-615-5509-48-3

Felelős kiadó: dr. Kis-Tóth Lajos

Készült: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában, Egerben

Vezető: Kérészy László

Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Tartalom

1.	Bevezetés	11
1.1	Célkitűzések, kompetenciák a tantárgy teljesítésének feltételei	11
1.1.1	Célkitűzés	11
1.1.2	Kompetenciák	11
1.1.3	A tantárgy teljesítésének feltételei	12
1.2	A kurzus tartalma	12
1.3	Tanulási tanácsok, tudnivalók	12
2.	Lecke: A közgazdaságtan és a közgazdasági gondolkodás alapjai	14
2.1	Célkitűzések és kompetenciák	14
2.2	Tananyag	15
2.2.1	Miért tanulunk közgazdaságtant?	15
2.2.2	Miért jött létre a közgazdaságtudomány?	17
2.2.3	A közgazdasági gondolat fejlődése – egy kis elmélettörténet	17
2.2.4	Mikro- és makroökonómia	26
2.2.5	A közgazdaságtudományi megközelítés eltérő szemléletei	30
2.3	Összefoglalás, kérdések	33
2.3.1	Összefoglalás	33
2.3.2	Önellenőrző kérdések	33
2.3.3	Gyakorló tesztek	33
3.	Lecke: A közgazdaságtan alapfogalmai	35
3.1	Célkitűzések és kompetenciák	35
3.2	Tananyag	36
3.2.1	A szükségletek és kielégítésük lehetőségei	36
3.2.2	A termelési tényezők; a termelési lehetőségek határa	40
3.2.3	Magánjavak és közjavak a gazdaságban	42
3.2.4	Mennyi az annyi?	44
3.2.5	Koordinációs mechanizmusok a gazdaságban	46
3.3	Összefoglalás, kérdések	52
3.3.1	Összefoglalás	52
3.3.2	Önellenőrző kérdések	52
3.3.3	Gyakorló tesztek	52

4.	<i>Lecke: A piac működése és az üzleti szervezetek piaci alkalmazkodása</i>	54
4.1	Célkitűzések és kompetenciák	54
4.2	Tananyag	54
4.2.1	A piac: változó, fejlődő gazdálkodási forma	55
4.2.2	A piac fogalma	56
4.2.3	A piac működésének néhány jellemzője	56
4.2.4	A piac fő tényezői: kereslet – kínálat – ár – jövedelem	57
4.2.5	Piaci verseny – piacformák	68
4.2.6	A legfontosabb piacok	70
4.3	Összefoglalás, kérdések	73
4.3.1	Összefoglalás	73
4.3.2	Önellenőrző kérdések	73
4.3.3	Gyakorló tesztek	73
5.	<i>Lecke: Gazdasági szereplők – háztartás</i>	77
5.1	Célkitűzések és kompetenciák	77
5.2	Tananyag	77
5.2.1	A gazdaság szereplői – a gazdasági szereplők kapcsolatai	79
5.2.2	A háztartás –mint gazdasági szereplő- jellemzői és funkciói	83
5.2.3	A háztartás erőforrásai, a háztartás jövedelmei	86
5.2.4	A háztartás gazdálkodása: a jövedelmek beosztása, a háztartás költségvetése.	88
5.3	Összefoglalás, kérdések	91
5.3.1	Összefoglalás	91
5.3.2	Önellenőrző kérdések	91
5.3.3	Gyakorló tesztek	92
6.	<i>Lecke: Gazdasági szereplők – vállalatok, vállalkozások üzleti szervezetek</i>	93
6.1	Célkitűzések és kompetenciák	93
6.2	TANANYAG	94
6.2.1	A vállalatok jellemzői, kategorizálása	94
6.2.2	A vállalatok céljai, erőforrásai és környezete	97
6.2.3	A vállalatok gazdálkodásának alapkategóriái és kapcsolatuk	103
6.3	Összefoglalás, kérdések	110
6.3.1	Összefoglalás	110

6.3.2	Önellenőrző kérdések	111
6.3.3	Gyakorló tesztek	111
7.	<i>Lecke: A nemzetgazdaságok teljesítménye</i>	113
7.1	Célkitűzések és kompetenciák	113
7.2	Tananyag	114
7.2.1	A nemzetgazdaság fogalma és teljesítményének megítélése.	115
7.2.2	A növekedésre és a fejlődésre ható tényezők	121
7.2.3	A világgazdaság fejlődésének hosszabbtávú trendjei	127
7.3	Összefoglalás, kérdések	129
7.3.1	Összefoglalás	129
7.3.2	Önellenőrző kérdések	129
7.3.3	Gyakorló tesztek	130
8.	<i>lecke: pénzügyek és a bankrendszer a modern gazdaságban, infláció</i>	131
8.1	CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK	131
8.2	TANANYAG	132
8.2.1	Pénzügyek és a bankrendszer	133
8.2.2	Infláció	139
8.3	ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK	143
8.3.1	Összefoglalás	143
8.3.2	Önellenőrző kérdések	144
8.3.3	Gyakorló tesztek	144
9.	<i>lecke: Munkapiac – munkanélküliség</i>	146
9.1	Célkitűzések és kompetenciák	146
9.2	TANANYAG	147
9.2.1	A munkaerő kereslete és kínálata	148
9.2.2	Munkaerő piac Közép-Európában	157
9.3	ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK	159
9.3.1	Összefoglalás	159
9.3.2	Önellenőrző kérdések	159
9.3.3	Gyakorló tesztek	160
10.	<i>Lecke: Az állam, mint gazdasági szereplő</i>	161
10.1	Célkitűzések és kompetenciák	161
10.2	Tananyag	162

10.2.1	Az állam a piacgazdaságban	162
10.2.2	A gazdaságpolitika kidolgozása, a makrogazdasági elemzés, előrejelzés módszerei	165
10.2.3	A gazdaságpolitika megvalósítása érdekében alkalmazható „technikák” és ezek korlátai	169
10.2.4	A nemzeti gazdaságpolitikák és a globalizáció	173
10.3	Összefoglalás, kérdések	176
10.3.1	Összefoglalás	176
10.3.2	Önellenőrző kérdések	176
10.3.3	Gyakorló tesztek	176
11.	<i>Lecke: Nemzetközi gazdasági kapcsolatok</i>	178
11.1	Célkitűzések és kompetenciák	178
11.2	Tananyag	179
11.2.1	A nyitott gazdaság	179
11.2.2	A külgazdasági kapcsolatok kormányzati befolyásolása	186
11.3	Összefoglalás, kérdések	189
11.3.1	Összefoglalás	189
11.3.2	Önellenőrző kérdések	189
11.3.3	Gyakorló tesztek	190
12.	<i>Lecke: INTEGRÁCIÓ, GLOBALIZÁCIÓ</i>	191
12.1	Célkitűzések és kompetenciák	191
12.2	Tananyag	192
12.2.1	A globalizáció fogalma	192
12.2.2	A globalizáció intézményei	194
12.2.3	Korunk főbb világ gazdasági trendjei	198
12.3	Összefoglalás, kérdések	202
12.3.1	Összefoglalás	202
12.3.2	Önellenőrző kérdések	203
12.3.3	Gyakorló tesztek	203
13.	Összefoglalás	204
13.1	Tartalmi összefoglalás	204
13.2	Zárógondolatok	204
14.	<i>Kiegészítések (az egész félévhez)</i>	205
14.1	Irodalomjegyzék	205
14.2	Médiaelemek összesítése	208
14.2.1	Táblázatjegyzék	208

14.2.2	Ábrajegyzék (generálható)	208
14.2.3	Külső URL hivatkozások (generálható, csak elektronikus változatban)	209
15.	Tesztek	211
	Gyakorlótesztek	211
	Próbavizsga	220
	Záróvizsga	224

1. BEVEZETÉS

1.1 CÉLKITŰZÉSEK, KOMPETENCIÁK A TANTÁRGY TELJESÍTÉSÉNEK FELTÉTELEI

1.1.1 Célkitűzés

A tantárgy célja a hallgatók megismertetése a közgazdaságtudomány kialakulásával és tartalmával, a mikro- és makroökonómia közgazdaságtudományon belül elfoglalt helyével, szerepével, továbbá azon alapfogalmakkal és alapösszefüggésekkel melyek elengedhetetlen részét képezik a közgazdász gondolkodásmód kialakításának, valamint a közgazdasági szemléletformálásnak. Az itt szerzett ismeretek megkönnyítik a tájékozódást a mindennapi gazdasági életben és megalapozzák a „Közgazdaságtan II.” című tantárgy ismeretanyagát.

1.1.2 Kompetenciák

A hallgató a kurzus ismeretanyagának elsajátítását követően:

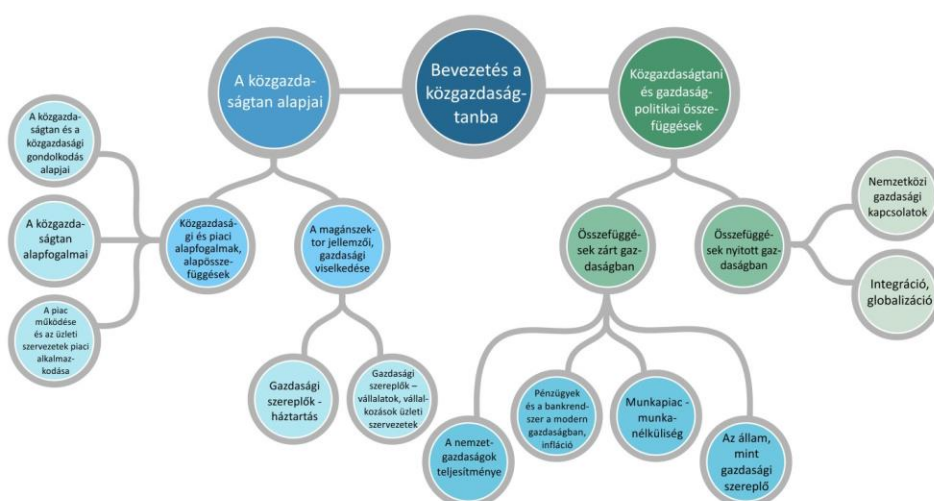
- Ismeri a gazdasági folyamatok bemutatásakor használatos szakszókincset.
- Ismeri a gazdaság koordinációs mechanizmusait; tisztában van a piaci működés alapvető összefüggéseivel és a modern vegyes gazdaság működésének fő jellemzőivel.
- Azonosítja a gazdasági szereplőket, ismeri magatartásuk és alkalmazkodásuk fő jellemzőit.
- Ismeri a makrogazdasági elemzés fő sarokpontjait; meghatározza a makro-folyamatokra ható tényezőket. Aktuális gazdaságpolitikai vonatkozásokat kapcsol makrogazdasági tanulmányaihoz.
- Fejlődik tudatossága egyéni pénzügyeinek menedzselése terén.
- Tanulmányaira támaszkodva egyre nagyobb tudatosságot tanúsít a környezeti problémák értékelésében; saját – környezettel kapcsolatos – magatartásában fenntarthatósági elveket érvényesít, és tetteiben is képes keresztül vinni meggyőződését.
- Képes önálló gazdasági tanulmányok folytatására; a tanultakat össze tudja kapcsolni a környezetéből származó gazdasági információkkal.
- Érdeklődik a gazdasági jelenségek iránt; keresi a gazdasági- és társadalmi problémák közötti kapcsolatokat, ezek közös gyökereit.

- Társadalmi érzékenység jellemzi: fogékony a szociális problémákra; tettekben is megnyilvánuló szolidarisztikus attitűd jellemzi.

1.1.3 A tantárgy teljesítésének feltételei

A tárgy akkor tekinthető teljesítettnek, ha a hallgató minden lecke kapcsán birtokolja mindazokat a kompetenciákat, melyek az előző alfejezetben kifejtésre kerültek és a lecke által közölt ismeretanyaggal kapcsolatba hozhatóak.

1.2 A KURZUS TARTALMA

1. ábra: Gondolattérkép

1.3 TANULÁSI TANÁCSOK, TUDNIVALÓK

Tekintettel arra, hogy a tananyag reál beállítottságú, műszaki képzésen résztvevő hallgatók számára készült, így esetükben az ismeretek elsajátítása komoly nehézséget nem okozhat. A tanulást megkönnyíti, hogy a leírtak jól köthetők a gyakorlathoz, mindennapi életünkhöz. Célszerű az ismereteket saját élethelyzeteinken, valamint a sajtóban hallható, látható és olvasható gazdaságpolitikai híreken keresztül értelmezni. Nagy hangsúly van a leírtak értelmezésén, kerüljük tehát az ismeretek mechanikus memorizálását, mindenképpen az értelemszerű, gyakorlati élethez kötött tanulásra törekedjünk. Ha valamilyen közgazdasági kategória értelmezése, pontos definiálása kapcsán bizonytalanok vagyunk, tájékozódhatunk a következő elérhetőségen:

<http://www.dictionaryofeconomics.com/dictionary>

A tananyagot készítették az Eszterházy Károly Főiskola Gazdaságtudományi Intézetének dolgozói.

Szerkesztette: Tánczos Tamás PhD, főiskolai docens

Írta:

Hollóné Kacsó Erzsébet PhD, főiskolai tanár: 4; 5; 6; 8. lecke

Kádek István PhD, főiskolai tanár: 2; 3; 4. lecke

Papanek Gábor DSc, professzor emeritus: 7; 9; 10; 11; 12. lecke

Tánczos Tamás PhD, főiskolai docens: bevezetés; 8. lecke; összefoglalás

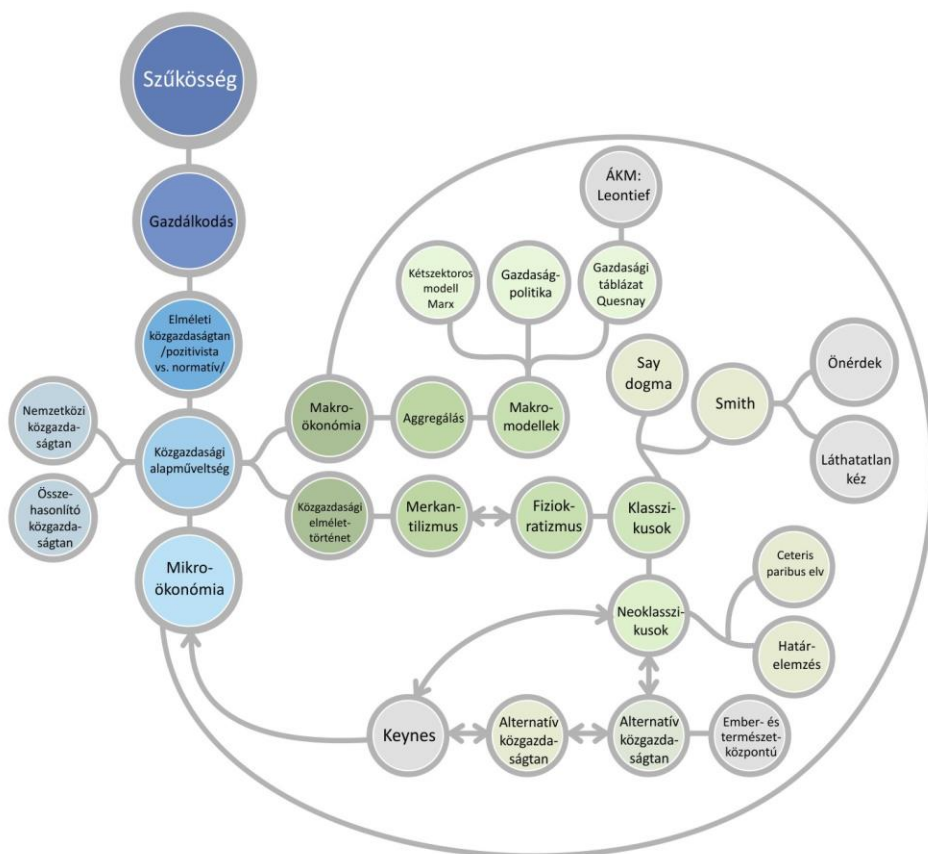
2. LECKE: A KÖZGAZDASÁGTAN ÉS A KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS ALAPJAI

2.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A fejezet célja a közgazdasági gondolkodás alapjainak tisztázása, a közgazdaságtudomány kialakulásának feltérképezése, megalapozva ezzel azt a tudományos környezetet, melyben a „Közgazdaságtan I. és II.” tananyagok tárgyalása során mozogni fogunk.

A lecke ismeretanyagának elsajátítását követően megismerjük a közgazdaságtudomány kialakulásának történeti hátterét, illetve azt a keretrendszert melyben az elméleti közgazdaságtan összefüggései megérthetők, továbbá megértjük azt is, hogy miért szükséges ismernünk és értenünk a közgazdasági összefüggéseket és folyamatokat.

2.2 TANANYAG

2. ábra: Gondolattérkép

2.2.1 Miért tanulunk közgazdaságtant?

A közgazdaságtan tanulmányozásával az a célunk, hogy hasznos, a mindennapok során alkalmazható ismeretekre és készségekre tegyünk szert; olyan kompetenciák birtokába jussunk, amelyek révén életvitelünket racionálisabbá, „jobban berendezetté”, komfortosabbá tehetjük. Röviden szólva: célunk az, hogy kialakítsuk a közgazdasági alapkérdések pilléreit.

Mi a közgazdasági alapkérdés? Erre létezik egy nemzetközileg elfogadott definíció. Ezt idézzük az alábbiakban.

A közgazdasági alapkérdés az egyéni és közösségi döntések következményeinek azonosítására, elemzésére és értékelésére való képességet jelent.

A közgazdasági alpműveltség magában foglalja a következők megértését:

- az erőforrások limitáltságából fakadó alapvető döntési korlátokat, a korlátok között hozott döntéseket és a helyettesítési lehetőségeket;
- gazdaságok és piacok működését, illetve az egyén ezekben elfoglalt helyzetét, szerepét;
- az emberek és a gazdaságok közötti gazdasági interakció és kölcsönhatások költségeit és hasznait.

A közgazdasági alpműveltség ezen kívül magában foglalja azon készségek birtoklását, amelyek lehetővé teszik az emberek számára fogyasztói, termelői, megtakarítói, beruházói és felelős állampolgári szerepeik hatásos ellátását. E készségek magukban foglalják a közgazdasági érvelés, problémamegoldás és döntéshozatal, valamint a valós szituációk elemzésére szolgáló képességet.”¹

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a közgazdaságtan a választások és döntések tudománya. De miért kényszerülünk állandóan választásra, és az ehhez kapcsolódó mérlegelésre?

Miért kellett kialakulnia egy olyan tudománynak, amely rendszerezetten kell, hogy foglalkozzon lehetőségeink számbavételével, a döntéseinkhez kapcsolódó áldozatok és hasznok mérlegelésével? Amely megfelelő módszertan alapján modellezni képes az egyes gazdasági szereplők, de komplex nemzetgazdaságok működését, és e működés mozgatórugóinak elemzését? Mikor alakult ki, és hogyan fejlődött ez a tudomány? Ezekre a kérdésekre igyekszünk e lecke további alfejezeteiben választ adni.

Rámutatunk arra a lét-állapokra, amely szükségessé tette egy ilyen tudomány megszületését. Majd rövid bepillantást adunk a közgazdasági elmélet fejlődésének történetébe (itt jegyezzük meg, hogy a közgazdaságtan tudománytörténetével egy önálló diszciplína, a közgazdasági elmélet-történet foglalkozik). Ezt követően elhatároljuk az elméleti közgazdaságtan két fő ágát. Az egyik ág –mint látni fogjuk- „alulnézetből”, az egyes gazdasági szereplők szintjéről szemléli a gazdasági folyamatok lefutását, a másik ág pedig „madártávlatból”, a nagy gazdasági rendszerekre rátekintve – nemzetgazdaságok, országcsoportok léptékében- vizsgálja a legfontosabb gazdasági jelenségeket, problémákat és megoldási eszközöket. Ennek kapcsán fogalmazódik majd meg néhány megjegyzés a gazdaságpolitikáról.

Végül említésre kerül a mai közgazdasági elmélet sajátos ága, az úgynevezett alternatív közgazdaságtan. Mindezek kapcsán felmerül az a kér-

¹ A meghatározást idézi Bárczy Péter: A „tábla-bla” jövője c. cikkében. Lásd: Vezetéstudomány, 2004/12. 21-22.o.

dés is: a közgazdaságtudomány feladata mi legyen? Elegendő, ha minél alaposabban leírja a tapasztalható gazdasági működést, értelmezi a gazdasági jelenségeket és feltárja a lényeges összefüggéseket? Vagy: alkalmazható recepteket, megoldási javaslatokat is adjon a feltárt problémákra?

2.2.2 Miért jött létre a közgazdaságtudomány?

Mi az az alaphelyzet, ami miatt állandóan választásokra és döntésre kényszerülünk? Az alapvető ok: a **szűkösség**! Azért „vergődünk” az állandó döntés-kényszer csapdájában, mert az általunk felhasználandó javak túlnyomó többsége a szükségletekhez képest korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre.

Egy jószág akkor szűkössé válik, amikor az emberek nem képesek annyit megszerezni belőle, amennyit szeretnének, valami más jószág feláldozása nélkül. Ebből következik, hogy amennyiben egy jószág szűkössé válik, felhasználásával takarékoskodni kell; pontosabban: keresni kell a szóban forgó jószág legcélszerűbb, legtöbb hasznos következménnyel járó felhasználási lehetőségét. Más szóval: gazdálkodni kell vele!

2.2.3 A közgazdasági gondolat fejlődése – egy kis elméleti történet

A szűkösség a kezdetektől végigkíséri az emberi társadalmak történetét. Gazdálkodni tehát mindig kellett – ebből következik, hogy a mindennapi lét, a „praktikum” szintjén mindig is kellett foglalkozni a gazdálkodás (a mindennapi szükséglet-kielégítés) kérdéseivel. De ez még nem tudományos megközelítés. Ha a közgazdaságtannak, mint önálló tudományos diszciplínának a megszületését keressük, nem kell nagyon messze visszaugranunk az időben. Hallgatólagos közmegegyezés, hogy a közgazdaságtudomány „születését” Adam Smith: A nemzetek gazdagsága c. művének (1776) megjelenésétől számítják. Természetesen, hosszú út vezetett idáig; s az azóta eltelt két és fél évszázad is sok új felismerést hozott, miközben persze régi elméletek is újjászülettek kissé módosult megfogalmazásban.²

Ókori és középkori filozófusok, teológusok közgazdasági gondolatai

Tudománytörténeti elemzéseket gyakran kezdenek így: „már a régi görögök is...”! Valóban: már az ókor nagy görög gondolkodói is érintettek műveikben gazdasági kérdéseket. De ezek a művek nem közgazdasági

² Számos irodalom foglalkozik a „leporolt elméletek” bemutatásával és értelmezésével. Tanulságos, és egyben szórakoztató olvasmány e tárgyban Todd G. Buchholz: Új ötletek halott közgazdászoktól. Európa Könyvkiadó, Bp., 1998. c. műve.

alkotások, hanem etikai, vagy politikaelméleti művek. S ez nem véletlen! Hiszen **a gazdasági kérdések mindig emberek, embercsoportok között fennálló viszonyokat, egyéni- vagy csoportérdekeket érintő kérdések.** Így teljesen természetes, hogy **ezek a problémák etikai oldalról is megragadhatók** (a helyes cselekvés; az igazságos, jó döntés; a jó kormányzás oldaláról). Az ókori és középkori nagy gondolkodók éppen ezt tették: alapvető erkölcsi kérdésekként vetették fel a gazdálkodás néhány szembeötlő problémáját. Érthető tehát, hogy **a közgazdaságtan a filozófiáról, még szűkebben az erkölcs-filozófiáról vált le**, és alakult önálló tudománnyá (Adam Smith is erkölcsfilozófiai tanszéket vezetett a glasgow-i egyetemen).

Visszatérve az ókori görögökhöz: **Platón** a politikaelmélet oldaláról közelített. Több művében is³ a városállam ideális berendezkedéséről ír. Elképzelése szerint a városállam lakói három csoportba rendeződnek: vannak a vezetők (ők a bölcsesség erényét hordozó filozófusok), az őrök (ők a bátor katonák), és az (ésszerű önmérsékletet tanúsító) dolgozók: földművelők, kézművesek, kereskedők. Platón szerint a vezetők és az őrök pénzgazdálkodással nem foglalkozhatnak, pénzt még csak nem is érínthetnek (kommuna szerű közösségben élnek, ellátásukról a város gondoskodik). Nem szabad egyéni érdekeket követniük – mindennel el vannak látva a szükséges mértékben, de magánvagyon felhalmozására nem törekedhetnek – ez az „ára” annak, hogy a városállam irányító tisztviselői. Magyarán: a politikai döntések korrupciós befolyásolásának drasztikus kiküszöböléséről van itt szó.

1. Platón: http://www.ehow.com/info_8402465_were-contributions-plato-field-economics.html

Platón tanítványa, **Arisztotelész** ellentétes megközelítést választott: ő a háztartás oldaláról kiindulva fejtett ki gazdasági kérdéseket. Ellentétpárokban gondolkodott: megkülönböztette a természetes és a természetellenes gazdálkodást. Természetesnek tekinti a gazdálkodást addig, amíg a tényleges szükségletek normális szintű kielégítése a cél. Amikor azonban az eladásra termelés, s ezen keresztül a vagyonfelhalmozás válik céllá, Arisztotelész szerint a gazdálkodás természet-ellenessé, önmagát vég nélkül gerjesztő folyamattá válik. A vagyonfelhalmozásnak ugyanis nincs korlátja: bármilyen nagy vagyon felett rendelkezik is valaki, ettől tulajdonolhatna még többet is! Itt ismét nem lehet nem-észrevenni az „áthallást” korunk problémájával: a végtelen növekedés egy véges világban katasztrófához, a szemétbe és a saját hulladékunkba való belefulladásunkhoz vezethet!

³ Lásd: Platón „Az állam”, illetve „Törvények” c. műveit.
Megtalálható: Platón: Az állam. Összes Művei II., Európa, Bp., 1984. ; Platón: Törvények. Összes Művei III., Európa, Bp., 1984.

2. Arisztotelész: <http://www.quebecoislibre.org/05/050915-11.htm>

A középkor nagy gondolkodói is az igazságosság, az erkölcsös élet oldaláról ragadták meg a gazdasági problémákat. Meg kell itt emlékeznünk arról a bölcs férfiúról, aki a XIII. században az arisztotelészi tanokat a keresztény tanítással próbálta összekapcsolni: ő **Aquinói Szent Tamás**, az „angyali doktor”, ahogy kortársai nevezték. Ő a cserében az egyenlőség elvét, míg a javak és jövedelmek szétosztásában az arányosság szempontját hangsúlyozta. Vagyis: az igazságosság és a keresztény erkölcs azt követeli meg, hogy a cserélő felek egyenlő értékeket adjanak át egymásnak. Az elosztás viszont a méltóság és az érdemek arányában történjék! Nagyon tanulságos Tamás kamat-elmélete: a kamat ugyanis szerinte annak az időnek az ára, amennyi időre az eredeti pénztulajdonos lemond kölcsönadott pénzének használatáról. Elméletének folytatásában vallási meggyőződése vezeti. Azt mondja ugyanis: mivel az IDŐ Istené, az idő „ára”, a kamat, Istent illetné meg – ergó: földi halandó a kölcsönadott pénzért kamatot nem követelhet! Illetve mégis, egy esetben: ha az adós késlekedik a visszafizetéssel. Mert az IDŐ Isten számára végtelen, de a földi halandó számára nem az: aki tehát visszaél embertársa idejével, az „megérdemli” a büntetést, a kamat fizetését.

3. Aquinói Szent Tamás: <http://www.acton.org/pub/religion-liberty/volume-8-number-4/saint-thomas-aquinas>

Ugyanez a téma – a kamatszedés erkölcsös vagy erkölcstelen jellegének problémája – felbukkan a vallási reformátorok (Luther, Kálvin) elmélkedéseiben is. De – figyeljünk erre – ez (XVI. sz.) már a tőkés viszonyok kibontakozásának kora! S ez a tény a közgondolkodásra, de a nagy gondolkodók nézeteinek formálódására is rányomja bélyegét. A vallási reformátorok (különösen Kálvin) már teljesen természetesnek, megengedhetőnek ismerik el a kamatszedést. De hogyan egyeztetik ezt össze az evangéliumi tanításokkal? Kálvin ezt a következőképpen teszi. Kétféle kölcsönt különböztet meg: beszél fogyasztói kölcsönről és produktív kölcsönről. Az első esetben olyan szükséghelyzetekre gondol, amikor valamilyen hirtelen bekövetkező baj (árvíz, tűzvész) a napi megélhetésében fenyeget valakit, s így az illető életben maradásához kényszerül felebarátjától kölcsön felvételére. Az ilyen kölcsön karitatív célú, ebben az esetben Kálvin szerint sem lehetséges a kamatszedés (nem szabad valakinek a nyomorúságát további követelésekkel súlyosbítani). A Szentírás ilyen esetekre utal – érvel Kálvin –, ezért hangsúlyozódik a kamatszedés tilalma. A kölcsön másik típusa azonban az, amikor valaki azért kér pénzt másoktól, hogy azt befektesse, hasznot hozó vállalkozást kezdeményezzen. Ez a pénz tőkévé válása – mondhatjuk modern terminológiával; ez a produktív kölcsön – mondja Kálvin. Ilyen esetben természetesen jogos a kamatszedés, hiszen joggal ígé-

nyel részesedést a haszonból az, akinek a tőkéje nélkül a vállalkozás nem jöhetett volna létre!

4. Luther Márton és Kálvin János: <http://sbcvoices.com/john-calvin-vs-martin-luther-similarities-and-differences/>

A feltörekvő polgárság praktikus kérdései

XVI.-XVII. század: A gazdagodó polgárság praktikus kérdéseket tesz fel a gazdálkodással kapcsolatban – a válaszok is gyakorlatiasak, s még mindig „nem állnak össze” átfogó elméleti rendszerré, de már közel vagyunk egy új tudomány megszületéséhez! A **merkantilisták** kora ez: hogyan válik gazdaggá egy kereskedő, hogyan válhat gazdaggá egy ország? Ezek valóban nagyon profán kérdések. De a válasz jellege nem közömbös, hiszen uralkodói döntések, foglalkozási csoportok helyzete, életlehetősége múlik rajta! A válasz – persze – attól is függ: hogyan értelmeződik maga a kérdés? Mit tekintenek gazdagságnak? Az akkori kérdésfeltevők **gazdagságon a felhalmozott pénzvagyont értették: ezüstöt, vagy aranyat**. Az a kérdés tehát: miként válhat egy ország gazdaggá? – egyet jelent azzal: Hogyan tudja aranykészletét gyarapítani az ország? Elsősorban azáltal, ha külföldről szerez aranyat. Vagyis **a külkereskedelemnek van nagy jelentősége egy ország** (és tegyük hozzá: egy kereskedő) **meggazdagodásában**. Mégpedig az aktív (vagyis exporttöbbletet felmutató) külkereskedelemnek! Az export (kivitel) révén arany (a kivitt termékek ellenértékeként) áramlik be az országba; az import viszont „kiszívja” az országból az aranyat. A megoldás tehát: semmit (vagy csak minimális mértékben) importálni, és minél többet exportálni! És mit lehet jó áron külföldön eladni? Elsősorban iparcikkeket! Az ipari termelés felfuttatása érdekében viszont **manufaktúrák alapítására van szükség**. Kimondhatjuk tehát (modern szóhasználattal élve): a merkantilizmus a külkereskedelmet támogató, exportösztönző, iparpártoló gazdaságpolitika! S mi kell mindehhez? A külkereskedelmet aktív irányba nyomó vámpolitika, a manufaktúra-alapítások támogatása, a szállítási infrastruktúra (utak, kikötők) kiépítése, a kereskedelmi útvonalak védelme. Mindezt az uralkodó bölcs intézkedéseivel kell elérni, alátámasztani. A merkantilizmus tehát az állam aktív beavatkozását igénylő gazdaságpolitika.

Túlzásokba esni, valamit túlhajtani mindig veszélyes dolog! Pedig az 1600-as évek végén, Franciaországban éppen ez történik: Colbert, a „Napkirály” pénzügyminisztere egyoldalú intézkedéseivel egyre inkább ellehetetleníti a mezőgazdaságot. Az éhínségek közvetlenül, a parasztok iparcikkvásárlásának drasztikus visszaesése közvetetten jelzi ezt.

5. Colbert: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/124928/Jean-Baptiste-Colbert/1401/Financial-and-economic-affairs>

A kor gondolkodói közül egyre többen vitatják a merkantilizmus egyoldalúságát; egyre többen szót emelnek a mezőgazdaság fejlesztéséért. A vitában új irányzat formálódik: egy olyan gondolatrendszer, amely a mezőgazdaságot tekinti a meghatározó ágazatnak. Nemcsak az alapvető emberi szükségletek kielégítését biztosító termékei: az élelmiszerek miatt! Hanem azon racionálisnak ható, és tetszetősnek tűnő, de ugyancsak egyoldalú alapgondolat miatt, miszerint a mezőgazdaságban (de szerintük csak ott!) a természet is segíti az ember termelő munkáját. A gazdasági folyamatokat is erős összefüggések, természeti törvény jellegű hatások uralják. Innen kapja a nevét az irányzat: természet-uralom: fizio-krácia, tehát fiziokratizmus. A XVIII. századi Franciaországban vagyunk, ez már XV. Lajos kora. Az irányzat vezéralakja pedig az uralkodó egyik orvosa: Francois Quesnay.

6. Quesnay: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/487095/Francois-Quesnay>

Modell-alkotás és makro-összefüggések

Quesnay lelkiismeretes orvos volt – hivatásának új felismeréseit nyomon követte; így tisztában volt a vérkeringés tanával is. Amikor a gazdaságról gondolkodott, akkor sem tagadta meg orvos létét: a gazdaságban zajló folyamatokat a vérkeringés analógiájára képzelte el. Mint ahogyan az áramló vér összeköti a létfontosságú belső szerveket, ugyanígy a gazdaságban zajló pénz- és termékáramlások kapcsolatot teremtenek a gazdaság nagy szektorai között. Körfolyamat zajlik tehát a gazdaságban, s mindaddig, amíg erőteljes sokkhatások (ilyeneket elhibázott uralkodói döntések is kiválthatnak!!!) ezt a folyamatot nem billentik ki normál „medréből”, ez a folyamat önfenntartó – **a gazdaság tehát képes normálisan működni öntörvényei szerint**. S hogy mindezt még szemléletessé is tegye, **Quesnay egy ábrát is konstruált**, kitalált egyszerű számadatokkal a korabeli francia gazdaság átfogó gazdasági folyamatainak érzékeltetésére. (1758: Gazdasági táblázat) Messzire vezetne ennek az ábrának az elemzése, eredményeinek és hibáinak számba vétele. De ez itt nem feladatunk. Tudománytörténeti jelentőségét azonban hangsúlyoznunk kell: **ez az első makro-modell!**

S most itt „nyomjunk meg egy kapcsolót” időgépünkön: ugorjunk előre! Későbbi korok nagy közgazdászai szintén végeztek makro-elemzést, megalkotván saját modelljüket. Így tette ezt a XIX. században **Marx**, aki **két-szektoros modellből indult ki** az átfogó folyamatok vizsgálatakor. Makroelemzést végezni ugyanis (bár akkor még nem így nevezték) csak

akkor lehet, ha a nemzetgazdaság sok szereplőjét összefogjuk, csoportokba rendezzük (szakszóval aggregálást hajtunk végre), s ezáltal az „első ránézésre” értelmezhetetlenül bonyolult, soktényezős gazdasági rendszert néhány nagy szereplő (szektor) áttekinthető együttesévé egyszerűsítjük.

Marxnál az aggregálás szempontja a gyártott termék jellege: ha a gyártott, termelt dolog további gazdasági folyamatokban résztvevő termelési eszköz, akkor azt a termelés I.-nek nevezett szektorába sorolta, ha viszont a kibocsátás fogyasztási cikk jellegű, akkor a II. szektorba sorolta a termelő egységet. **Az ő modelljében tehát a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek gyártása került megkülönböztetésre.** Marx egyszerű logikai levezetéssel, saját maga által alkotott képletekkel mutatja meg: a gazdasági egyensúly fenntartása érdekében milyen értékkeremtési arányoknak kell megvalósulnia a két szektor termelésében.

A XX. században egy orosz származású, amerikai közgazdász, Vaszilij Leontyev (angolosan: Wassily Leontief) „nyúlt vissza” Quesnay gondolatmenetéhez.

7. Leontief: <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Leontief.html>

Ő is a makrofolyamatok elemzését végezte, de nem szemléltető ábrával, nem egyszerűsített sémával, hanem egy speciális, de valós adatokkal kitölthető táblázattal, melynek neve: az **Ágazati Kapcsolatok Mérlege**. Ebben **a táblázatban feltüntetett valamennyi termelő ág kibocsátásának és ráfordításának adatait.** Tehát minden ágazat összkibocsátási értéke két módon jelenik meg: felhasználható termékhalmoz értékeként; és a termeléshez felhasznált ráfordítások összegeként. (Mintha egy cukrászda napi termelésének összértékét egyszer mint az aznap eladott finomságok árbevételét, másik oldalról pedig mint az aznapi termelés minden felhasznált ráfordításának összegét [liszt, cukor, margarin,...a fagylaltgép és a sütő „kopása” az ott sürgölődők aznapi bére, a cukrász nyeresége] jelenítenénk meg.) Ez **a táblázat az úgynevezett input-output elemzés** megjelenítése – sok mindenre használható: átfogó, termelés-szerkezeti elemzésekre, prognózisok és termelési tervek készítésének megalapozására.

Manapság minden közgazdasági szakközépiskolai tanuló megismeri a makrogazdasági jövedelemáramlás körforgásábráját – lényegében ez is Quesnay ábrájának „modernizált” változata.

Egy mindenki által tisztelt ember: Adam Smith

Keveseknek adatik meg az a megtiszteltetés, hogy saját korukban, s az utókorban is őszinte tisztelet övezze nevüket. **Smith** a kevesek egyike. Ismét a XVIII. században vagyunk, de most a Csatornán túl: Skóciában. A glasgow-i egyetem korábban már említett tanszékvezetőjéről van szó. Smitht szerették tanítványai. Mint ahogy minden bizonnal szerette későbbi

magántanítványa is, akinek a kedvéért feladta egyetemi állását, és a kis herceg magántanára lett. Franciaországi tanulmányújtjára is elkísérte; ezen az útján találkozott Quesnay-vel, s ott, Franciaországban kezdte el írni azt a könyvét, ami később az elméleti közgazdaságtan első igazi alapműveként került a köztudatba. Ez a könyv az 1776-ban megjelent „Nemzetek gazdagsága” c. mű. A könyv, miközben sorra veszi egy nemzet gazdagodásának (mai szóhasználattal úgy mondanánk: gazdasági növekedésének) fő tényezőit, kiemel egy gondolatot: **a gazdasági tevékenység erős motívumon, az önérdék mozgatóerején nyugszik.** Elhíresült az általunk is idézett mondat: „Ebédünket nem a mészáros a sörfőző vagy a pék jóakaratától várjuk, hanem attól, hogy ezek saját érdekeiket tartják szem előtt. Nem emberiségükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk.” Smith [1959. magyar kiadás]) Hogy ez a mozgatóerő kiteljesedhessen, a szabad vállalkozás társadalmának kell megvalósulnia. Ne féljünk attól, hogy az önérdék követés anarchiát szül: **a dolgok elrendeződnek, miközben ki-ki saját hasznát, sikerét „kovácsolja” megvalósul a közjó, a nemzet egésze is gyarapodik, erősödik.** Mintha egy „láthatatlan kéz” rendezné el az emberek „háta mögött” a dolgokat, pedig ez valójában a szabadpiaci mechanizmus szervező ereje.

8. Smith: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/549630/Adam-Smith>

Klasszikusok – neoklasszikusok

Az 1700/1800-as évek fordulóján sokan magukévá teszik ezt az optimizmust. A kor nagyjai (ők már igazi közgazdászok!): **Ricardo, Malthus, Say** és társaik, a **klasszikus közgazdászok** a szabadversenyessé kapitalizmust „áldásosnak” tekintik, vagy ha látnak is problémákat, látni vélik a „kiegyenlítő” mechanizmusokat is. Alapvetően ez az optimista hangulat jellemzi a XIX. század utolsó harmadában színre lépő neoklasszikus közgazdászokat is (az ő „előfutárak” a század közepén alkotó, de akkor méltatlanul figyelmen kívül hagyott Gossen).

9. Ricardo: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/502193/David-Ricardo>
10. Malthus: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/360609/Thomas-Robert-Malthus>
11. Say: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/526095/J-B-Say>

Mielőtt azonban a neoklasszikusok tevékenységének bemutatására áttérnénk, álljunk meg egy pillanatra! Az előbb a klasszikusok sorában említettük Ricardót és Malthust. Ők egymás kortársai Angliában, ismerősök, barátok, de ádáz vitapartnerek is egyben. Származásukat és mentalitásukat tekintve ugyanakkor nagyon különböztek egymástól. Ricardo egy tőzs-

deügynök fia, akit a család –a számukra nem szimpatikus menyasszony miatt- kitagadott. Ő azonban néhány száz fontjából hatalmas vagyont „várásolt” a tőzsdén. Malthus egy földesúr gyermeke; nem elsőszülött fiú azonban, így nem ő örököl. Neki megélhetést biztosító foglalkozás kellett – anglikán papnak tanult. **Ricardo a feltörekvő, merész, vagyont gyűjtő polgár, Malthus arisztokrata.** Mindez kötődéseikre, elköteleződéseikre és nézeteikre is rányomta bélyegét. És persze, vitáikat is inspirálta: Ricardo például el akarta töröltetni a gabonavámokat. Hadd áramoljon az olcsó gabona a szigetországba, így olcsóbb lesz az élelmiszer, a tőkések által fizetendő bérek alacsonyabbak lehetnek, következésképpen nő a tőkések haszon-rátája (szakszerűen: profitrátája). Nem véletlenül nevezik **Ricardót angol polgári klasszikus köz-gazdásznak!** Malthus – ezzel szemben – a gabonavámok mellett érvelt. A szigetországban termelik meg a szükséges gabonamennyiséget; igaz, így gyengébb minőségű földeket is művelés alá kell vonni, ez növeli a termelési költségeket, de növeli a földesurak által bezsebelhető földjáradékot is! Lám: máshonnan nézve, más érdekek mentén magyarázva ugyanannak a jelenségnek az értelmezése és a megfogalmazható következtetések is eltérők lehetnek!

Ricardo számos, máig ható elméletet alkotott. Ezek közül az egyik leghíresebb **a komparatív költségek elmélete.** A külkereskedelmet magyarázta ezzel, bizonyítva, hogy nem csak a közel azonos fejlettségű országok tudnak egymással kölcsönösen előnyösen kereskedni; lehetséges mindkét fél számára hasznos csere akkor is, ha egy fejlett, és egy hozzá képest minden szempontból fejletlenebb ország cserél egymással. A fejletlenebb ország bármely termék termelése szempontjából hátrányosabb helyzetben van. Arra kell törekedni: ez az ország arra szakosodjon, amely terméknel hátránya relatíve a legkisebb; a fejlett ország pedig azt a terméket válassza szakosodása tárgyául, amelynél viszonylag a legnagyobb előnyben van.

Malthust elsősorban **a népesedési kérdések** foglalkoztatták. Úgy ítélte meg: a népesség robbanás-szerű gyorsasággal növekszik, ezzel az élelmiszertermelés nem tud lépést tartani. Az ő szavaival: „A népesség-növekedés és a termelés két ereje közti természetes egyenlőtlenség okozza azt a nagy nehézséget, amelyet én a társadalom tökéletesítésének útján leküzdhetetlennek látok.” (E Malthustól származó idézet megtalálható a „Nagy közgazdászok az ókortól napjainkig” c. könyvben – Kossuth Kiadó, Bp., 1997., 34. o.) Ebben a „nézetben” szinte áldásosnak tűnnek a járványok és a háborúk, mivel „segítenek” helyreállítani a népesség és a termelés megbomlott összhangját. Malthust elméletéért sokan és sokszor bírálták. Szemére vetették: nem számolt a technikai hal-adással! Való igaz, „képletéből” sok minden kimaradt; könyvének későbbi kiadásában maga is finomította mondanivalóját, enyhítette a „mellbevágó” megfogalmazásokat.

De mégis! Újból és újból elővették a malthusi tant; manapság éppenséggel mintha reneszánszát élné! Az emberiség lélekszáma 7 milliárd felé száguld, s a környezetkutatók szerint már ma is többen vagyunk annál, mint amit a bolygó fenntartható módon, hosszú távon elvisel; egyesített ökológiai lábnyomunk már ma meghaladja a Föld biológiai aktív felületét!

Malthus elméleti munkássága azonban korántsem csak a népesedési elv kidolgozására szorítkozott. A gazdasági élet számos problémájával foglalkozott, többek között a **piacproblémával** is. Úgy látta: a tőkések és a munkások együtt sem képesek a dinamikusan növekvő terméktömeget megvásárolni; csak azért nem keletkezik nagy zűrzavar, mert egy „harmadik szereplő” közbelép: az arisztokrácia! Vagyonosak, költekeznek, s ezáltal piacot teremtenek! Emlékezzünk erre a harmadik szereplő elméletre! Egy évszázad múlva, egy híres szerzőnél majd újból előbukkan, persze akkor már „másvalaki” lesz ez a harmadik szereplő... De most ne szaladjunk előre ennyire! Most még maradjunk a XIX. században, de „ugorjunk” annak a végére: ez már valóban a neoklasszikus közgazdászok kora!

A **neoklasszikusok** (Walras, Menger, Jevons és sokan mások, de a vezéralak: Marshall) számos újdotságot hoztak a közgazdasági elméletbe. Ezek nagy része módszertani jellegű.

12. Marshall: <http://www.policonomics.com/lp-neoclassical-economics-alfred-marshall/>

Az ő módszerük a határelemzés: annak vizsgálata, mi történik akkor, ha a fogyasztást, vagy a termelést egyetlen egységgel változtatjuk meg – mi lesz ennek a következménye? Ők vezették be azt a vizsgálati módszert is, miszerint **mindig csak egy tényezőt változtassunk**, s figyeljük meg, mi lesz ennek a hatása, feltételezve az összes többi tényező változatlanságát („ceteris paribus”-elv)? S **ők kezdték kiterjedten alkalmazni a matematikai apparátusokat is a gazdasági összefüggések érzékeltetésére.** Alapvetően az egyes gazdasági szereplők magatartási szabályszerűségeit vizsgálták, mondhatjuk tehát, hogy a mikroökonómiai elemzésre helyezték a hangsúlyt. Egy alapvetően jól működő gazdasági világot ábrázolnak a neoklasszikusok új módszereikkel; kisebb aránytalanságok, átmeneti zavarok felléphetnek ugyan – mondják, de ezek hamar rendbe jönnek. Nagy baj nem lehet, hiszen érvényesül a Say-dogma – állítják. Emlékezzünk csak: **Say** a XVIII/XIX. század fordulójának francia közgazdásza, aki **azt állította, hogy** általános túltermelési válság a kapitalista gazdaságban nem lehet. Nem lehet, mert a növekvő termelés során egyre több jövedelem áramlik ki, ezt a jövedelemtulajdonosok gyakorlatilag azonnal elköltik, tehát a növekvő

termékmennyiség azonnal fizetőképes kereslettel találkozik: az árukat megvásárolják. **A növekvő termelés tehát megteremti saját piacát!**

A Say-dogma elméletileg cáfolható; az élet pedig kegyetlenül felülírta az elhúzódozó, egyre mélyülő válságokkal. Az 1929/33-as világgazdasági válság után végképp tarthatatlanná vált. A dogma elméleti hibája, és a Nagy Válság gazdasági-társadalmi hatásainak szembeötlő súlyossága készítette Keynest nagy művének, az „Általános elméletnek” („A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete” – 1936.) megalkotására.

2.2.4 Mikro- és makroökonómia

Keynes (angol közgazdász) Marshall tanítványa volt. Sokat vitatkoztak Marshall lakásán, a kandalló előtt téázgatva. De később élesen szembefordult tanárának nézeteivel.

13. Keynes: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/315921/John-Maynard-Keynes>

Keynes nem fogadta el a Say-dogmát. Jól látta, hogy a jövedelemtulajdonosok nem csak költenek – megtakarításokat is képeznek (erre több indokuk is van). Persze, önmagában ez a tény még nem okozna feltétlenül realizálási (áru-értékesítési) problémákat; hiszen a megtakarítások beruházásokat finanszírozva szintén hozzá tudnak járulni a kereslet bővüléséhez. Ez azonban sokszor még sincs így, mivel a beruházók pesszimizmusa visszaveti a beruházói keresletet. Csak pozitív jövőkép mellett növekednének dinamikusan a beruházások! De ez a pozitív kép sokszor hiányzik. Márpedig ha a gazdasági szereplők bármilyen okból visszafogják költekezéseiket, ez negatív spirált indít meg a gazdaságban. („Ha bárki lefaragja a kiadásait, legyen az egy személy, önkormányzat vagy kormányhivatal, másnap valaki arra ébred, hogy megfosztották valamitől, és ezzel még nincs vége a történetnek. Az az ember, aki abban a tudatban kel fel, hogy a jövedelme csökkent, vagy kidobták a munkahelyéről ... arra kényszerül, hogy leszorítsa saját kiadásait, ha akarja, ha nem... Ha egyszer a rothadás megindul, igen nehéz megállítani.” – írta Keynes.) Ezt a hanyatlási folyamatot visszafordítani csak egy harmadik szereplő (mármint a tőkés vállalkozókon és a munkavállalókon kívüli harmadik szereplő) képes. Ez a szereplő pedig az állam! Tudatos költekezésével, „mesterséges keresletteremtésével”, a jegybank kamatpolitikája által támogatott gazdaságpolitikájával a kormányzat feladata a gazdaságélénkítés, s ezáltal a foglalkoztatás növelésének elősegítése. **Keynes szerint a modern gazdaság nem hagyható magára! Megfelelően célzott kormányzati beavatkozásokra van szükség.** Ezt azonban makrogazdasági elemzésekkel kell megalapozni, s a helyzetnek adekvát gazdaságpolitika kialakításával és megvalósításával kell véghezvinni.

Sok szó esett az eddigiekben a mikro- és a makroökonómiáról. Itt az elméleti közgazdaságtan két fő ágának elkülönítéséről, megkülönböztetéséről van szó. Az eddigi utalások, de az elnevezések értelmezése is sejteti a szemléletbeni eltérést. **A mikroökonómia az egyes gazdasági szereplők szintjén szemléli a gazdaságot. Ez a megközelítés a gazdasági szereplők magatartási sajátosságait igyekszik feltárni.** Milyen motívumok alapján, milyen célok felé törekedve tevékenykednek? Hogyan reagálnak a piaci környezet hatásaira? Hogyan reagálnak más gazdasági szereplők döntéseire, tevékenységére? Milyen stratégiát alakítanak ki? Mit tesznek pozícióik erősítéséért? Ilyen, és ehhez hasonló kérdésekre keresi a választ a mikroökonómia.

A makromegközelítés a nemzetgazdaság egészét vizsgálja; azt elemzi, milyen átfogó folyamatokká „állnak össze” az egyes gazdasági szereplők cselekedetei. Számos olyan jelenséget vizsgál, amit mikro-szinten nem is lehet értelmezni. Ilyen gazdasági jelenség például az infláció. Hiszen itt a nemzetgazdasági átlagár változásáról, folyamatos növekedéséről van szó – ez mikroszinten nem, csak hatásait tekintve értelmezhető. De ilyen probléma a munkanélküliség jelensége is. Hiába tudjuk, hogy egy megfigyelt vállalat növelte, változatlan szinten hagyta, vagy csökkentette a foglalkoztatást. A kérdés az, hogy nemzetgazdasági szinten milyen folyamatná öszszegződnek az egyes gazdasági szereplők aktuális foglalkoztatási döntései. A makroökonómia feladata annak elemzése is, hogy az egyes kormányzati döntések –a gazdasági szereplők oldalán kiváltott reakciók révén- milyen elmozdulásokat eredményeznek az össz-nemzetgazdasági szintű folyamatokban? Éppen ez utóbbi vizsgálat adja meg a gazdaságpolitika elméleti alapjait. A makroökonómiához tehát erőteljesen kötődik a gazdaságpolitika fogalma. A gazdaságpolitika a kormány és a központi gazdaságirányító szervek (valamint az egyes pártok) mindazon elveinek, döntéseinek és intézkedéseinek összessége, amelyek a gazdaságfejlesztés céljaira, és ezen célok elérését segítő eszközök kijelölésére vonatkoznak. A gazdaságpolitika tehát gazdaságfejlesztési célokat és eszközöket jelöl meg, és –a hatalmai pozíciót is birtokló aktorok esetén- meg is valósítja ezeket az elhatározásokat. Elképzelése, minősítő véleménye a gazdaságpolitikáról mindenkinek lehet. Gazdaságpolitikai koncepciója minden komolyabb, hatalomszerzési ambícióval rendelkező csoportosulásnak (pártnak) van. De tényleges, a napi gyakorlatban megvalósított gazdaságpolitikája a hatalmon levő kormányerőknek van. A gazdaságpolitika hatalmi ambíciókat, társadalmi elvárásokat, csoport- és egyéni érdekeket hangol össze, illetve teremt ezek között kapcsolatot. Igen bonyolult „szövedék” tehát, amely a gazdasági racionalitás által behatároltan, hatalmi érdekek által vezérelt döntéssorozatok mentén alakítja, „nyomja” meghatározott

irányba a gazdasági folyamatokat. Reálisan megalapozottnak, a gazdasági összefüggéseket figyelembe vevőnek kell tehát lennie, de nem pusztán gazdasági jelenség. Hatalmi-politikai, társadalmi kategória is. A gazdaságpolitika alakításának tudományos alapokon kell állnia, de messze nem csak gazdasági követelményeket és hatásokat mérlegel. Ezt szokták úgy kifejezni, hogy a gazdaságpolitika alakítása nem csak közgazdasági-szakmai feladat, hanem (jó „adag” intuíción alapuló) művészet is! [Tananyagunk további részeiben még sok szó esik majd a gazdaságpolitikáról.]

Az elméleti közgazdaságtan mikro- és makroökonómiára való tematikus szétválasztását Keynes javasolta. Ő nyomatékossította a gazdaságpolitika fontosságát is, rámutatva arra, hogy a kormányzat a modern (vegyes) gazdaságban szabályozó beavatkozásaival tudatosan alakítja azt a „közeget”, amelyben a gazdasági szereplők meghozzák döntéseiket. Ezáltal – közvetetten- az állam befolyást gyakorol a makrogazdasági folyamatok alakulására. A kormányzati teljesítmény eredményességének egyik döntő fokmérője, hogy a makromutatók pozitív irányba módosulnak-e; a gazdaság összteljesítménye és versenyképessége nemzetközi mércével mérve javul-e? Képes-e a kormányzat tudatos beavatkozásaival a modern gazdaság problémáit orvosolni? Szakértők egybehangzó véleménye ugyanis, hogy a modern gazdaságokat hét betegség sújtja. Ezek: az infláció, a munkanélküliség, a hiány, a külföldi adósság mértéktelen növekedése, a gazdasági növekedés zavarai, a káros egyenlőtlenség és a bürokratizálás. A híres, magyar kortárs közgazdász, Kornai János ezt írja erről: „...nem létezik tökéletesen egészséges társadalmi-gazdasági rend. Viszont választhatunk betegséget! Örüljünk annak, ha olyan társadalmi rendet tudunk kialakítani, amelyet a fentiek közül csak két vagy három betegség gyötör. A legrosszabb esetekben egyszerre négy vagy öt is kínozhat bennünket.” (Kornai, 2005; 391. o.) A gazdaságpolitikának ugyanis vannak „receptjei” az egyes gazdasági bajok kezelésére. (E beavatkozási javaslatok jelentős részének éppen Keynes volt a kidolgozója.) A baj azonban az, hogy a dolog itt is hasonlóképpen működik, mint a tényleges orvoslásban: a „gyógyszerek” nem kezelnek minden bajt, hanem csak erre vagy amarra a problémára jelentenek megoldást. Továbbá: a gazdasági beavatkozásoknak is vannak mellékhatásai. Ezek egy része ismert, más mellékhatások viszont váratlanul jelentkeznek – a gazdasági szereplők reakciói ugyanis nem mindig láthatók pontosan előre egy-egy gazdasági intézkedés bevezetésekor. Az inflációt mérséklő intézkedés fékezi a gazdasági növekedést, és így – áttételesen- a foglalkoztatás nehézségeit is fokozza. A növekedés élénkítő beavatkozás gyakran deficitessé teszi az állami költségvetést. A mérséklődő hitelkamatok segíthetik a gazdaság „lendületbe hozatalát”, de ugyanakkor inflációt gerjeszhetnek...Valóban nehéz tehát minden szempontból

eredményes gazdaságpolitikát kialakítani – ez csak néha, a körülmények rendkívül szerencsés összejátszása esetén sikerülhet!

- ☐ Megjegyezzük, hogy az **elméleti közgazdaságtan** az előbb említett **mikro- és makroökonómián** kívül további, önálló tudományterületeket is tartalmaz. Ilyen a közgazdasági gondolat fejlődését végig kísérő **közgazdasági elmélettörténet** (ebből az előbbieken kaptunk egy kis ízelítőt). Ma már önálló tudomány a gazdasági folyamatok nemzetközi összekapcsolódását, a világ gazdasági folyamatokat, és a nemzetgazdaságok külső környezeti hatásokra történő reagálásait vizsgáló **nemzetközi közgazdaságtan**. Számos elemzés vizsgálja a különböző gazdasági rendszerek működését, hasonló és markánsan eltérő vonásait. Történelmileg „letűnő” gazdasági rendszereket hasonlítanak össze a maiakkal (lásd például Kornai János elemzéseit a szocialista gazdasági rendszerről), illetve a jelenleg „egymás mellett élő” gazdasági rendszerek összevetése is érdekes tanulságokkal szolgál. Hiszen nem pontosan ugyanúgy működik az amerikai kapitalizmus, mint a nyugat-európai; a közép-kelet-európai, „feltörekvő” gazdaságok egy sor speciális vonást mutatnak fel, de sajátos a svéd megoldás, vagy éppen a brit gazdasági modell. Ezeket az izgalmas elemzéseket az úgynevezett **összehasonlító** (vagy, idegen szóval: komparatív) **gazdaságtan** végzi.

Létezik mindezen túl a gazdaságtudományoknak egy másik nagy csoportja is. Azok a tudományok, amelyek a napi gazdálkodási kérdések megoldását vizsgálják – ezeket **alkalmazott gazdaságtudományoknak** nevezik.

Térjünk vissza az elméleti közgazdaságtudományokhoz. A XIX. századot végig kísérte egy módszertani vita. Módszertani, bár a gazdaságtudomány alapfeladatát is érintette ez a kérdés. Arról volt szó nevezetesen, hogy mennyiben megengedhető és helyes, ha a gazdasági elemzés elvont sémák konstruálását is „beveti” kutató feladatainak megoldása során. Magyarán: ha például a szabad vállalkozásokon alapuló magángazdaság működését vizsgálják, ezt hogyan tegyék? A XIX. századi angol szabadversenyes gazdaság aprólékos gazdaságtörténeti elemzésével, vagy a tökéletes verseny modelljének megalkotásával és vizsgálatával? Helyes-e, ha a kutatók elméleti modellek felállításával általános érvényű törvényszerűségek, összefüggések megállapítására törekszenek? Ezek kutatása, vagy konkrét gazdaságtörténeti szituációk elemzése a feladat? E vita a század derekán nagyon kiélesedett. Olyannyira, hogy egy tekintélyes irányzat teljesen elfordult az elmélet-alkotó, absztrakt elemzéstől, és kizáró-

lagos alapelvevé a részletes gazdaságtörténeti leírást tette. Ez volt a német történeti iskola (vezéralakja Wilhelm Roscher, aki több, német egyetemeken tanuló magyar gazdasági szakember és tudós gondolkodásmódjára is hatással volt). Ez a vita a XIX/XX. század fordulóján ismét fellángolt; ebben a magyar Heller Farkas is „letette voksát”, egyértelműen pártolva az absztrakt módszert alkalmazó, átfogó elmélet alkotását célul kitűző gazdasági kutatást. Mára már egyértelműen elfogadott, hogy a közgazdaságtudomány is objektív, tartós összefüggéseket tár fel, de ezek az összefüggések statisztikusan (tehát sok konkrét eset átlagaként) érvényesülnek. A gazdasági összefüggések feltárását az absztrakt modellek segítik; a feltárt összefüggések többnyire matematikailag formalizálhatók, és ilyen eszközökkel megjeleníthetők. Az összefüggések valóságtartalma gazdasági adatbázisok alapján, matematikai-statisztikai módszerekkel igazolható. Ezzel a közgazdaságtudomány elfoglalta méltó helyét a modern tudományok rendszerében. Egy fontos mozzanat azonban nem feledhető: a gazdasági események, jelenségek emberek, embercsoportok között kialakuló kapcsolatok, kötelékek. Emberi szándékokkal, de nem csak racionális megfontolásokkal, hanem ízléssel, egyéni döntésekkel is kapcsolatosak. Ebből több következmény is fakad. Az egyik: a közgazdaságtudomány szoros kapcsolata az emberi magatartást vizsgáló tudományokkal (pszichológia, erkölcsfilozófia – erre az utóbbi kapcsolatra az elmélettörténeti utalások is szolgáltattak példákat). A másik következmény pedig az a tény: a közgazdaságtudomány soha nem lesz teljesen egzakt. Nem, mert emberi – az ember pedig bonyolult, de ugyanakkor csodálatos lény!

2.2.5 A közgazdaságtudományi megközelítés eltérő szemléletei

Mi a közgazdaságtudomány feladata? A gazdasági rendszerek működésének bemutatása? Átfogó, de ugyanakkor részletes kép „felrajzolása” a működésről; annak bemutatása tehát, ami „itt és most” a gazdaságban tapasztalható? A működési sajátosságok elemzése? Egy ilyen kép megalkotása komoly tudományos teljesítmény. Ez a fajta tudományos feladatértelmezés a **pozitivistá megközelítés: a ténylegesen tapasztalható működés bemutatása.**

Lehetne ettől eltérő a tudományos kutatás feladata? Igen! Az is vizsgálható: hogyan lehetne ezt a működést módosítani? Hogyan lehetne elérni, hogy a gazdasági működés társadalmi következményei megváltozzanak? Lehetne-e társadalmi érdekek mentén kialakított célokat közelíteni? Amennyiben ez utóbbit tekinti a kutató feladatának, normatív megközelítésről beszélünk.

Összefoglalva: egy gazdasági rendszer működésének leírása pozitivistá szemlélet érvényesítését jelenti a közgazdaságtudományi kutatásban.

Gazdaságfejlesztési célok deklarálása, és a célkövetés gazdasági eszköz-rendszerének kutatása normatív szemléletet jelent.

Az egyes kutatók eltérő álláspontot foglalnak el az előbb említett szemléletbeni megközelítést illetően. Azonban az elmondható: a modern irányzatok (különösen a keynesiánus ihletettséggűek) normatívak. Hiszen deklarált céljuk az, hogy a kormányzat gazdasági beavatkozásának szolgálatának elméleti alapokat. Előfordul az is, hogy valamely közgazdász-kutató élete során változtat szemléletbeni alapállásán. Példaként említsük a magyar Kornai Jánost. Ő a szocialista gazdasági rendszer pozitívista szemléletű elemzője volt évtizedeken át. A rendszer működését, alapjellemzőit, bürokratizmusának kiváltó okait kutatta első, híressé vált művétől kezdve („A gazdasági vezetés túlzott központosítása” – 1956.; a fő mű, amely ugyanezt az elemzést mélyítette el: „A hiány” – 1980.). Deklarálta: ő nem ad „recepteket”, nem fogalmaz meg gazdaságpolitikai ajánlásokat. Célja: a rendszer működésének, specifikumainak feltárása. Ám a rendszerváltás bekövetkeztekor változtatott szemléletén. Úgy érezte, most ajánlásokat, gazdaságpolitikai „tippeket” kell megfogalmazni. Ezeket a javaslatait adta közre rövid, ám annál híresebb könyvében („Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében” – 1989.).

A XX. század 60-as, 70-es éveitől egy merőben új közgazdasági irányzat kibontakozása indult meg. Ez a –sokak által alternatívnak nevezett– közgazdasági irányzat abból indult ki, hogy az emberi lét feltételei gyökeres átalakuláson mennek keresztül. Ez negatív irányú fordulat; hármassá válság sújtja az emberiséget. Melyek ezek a feszültségek? 1. Az ember fellázad az őt elnyomó hatalmi struktúrák ellen; 2. a természet fellázad kifosztása és elszennyezése ellen; 3. fenyeget a meg nem újuló erőforrások kimerülésének a veszélye. Ez a három válságtünet jelzi a létünket fenyegető veszélyeket. Az alternatív közgazdászok kritikája súlyos: azon a véleményen vannak, miszerint maga az eddig hirdetett közgazdasági elmélet is okolható a negatív fordulatért. Elhibázott elveket követett az eddigi közgazdaságtan – állítják. Súlyos hiba – szerintük –, hogy az uralkodó közgazdasági nézetek szerint az anyagi termelés minden áron való növelése kell, legyen a gazdasági rendszerek működésének fő célja. Ez a célmeghatározás ugyanis logikai hibát tartalmaz. Végtelen növekedésre ösztönöz egy véges világban. Ez katasztrófához vezet! Szembe állítják a cowboy-szemléletet az úrhajós gondolkodással. A cowboy száguld a végtelen prérin; nem érzékel korlátokat. Az úrhajós – ezzel szemben – jól tudja: életben maradásának záloga a létfeltételeivel való takarékos gazdálkodás, az „eldobó” helyett az „újrahasznosító” szemlélet. A Föld egy nagy úrhajó! Ha nem tesszük magunkévá az úrhajós gondolkodásmódot, feléljük saját létfeltételeinket. Mi

következik mindebből? Egy gyökeresen más szemlélet, új gondolkodásmód! A szükségtelen, túlhajtott vágyak korlátozása; a tömegtermelés helyett a tömegek által való termelés; a természettel való harmonikus „együttélés”.

Az **alternatív közgazdaságtan** hívei alaptételeiket szembeállítják a hagyományos megközelítésmóddal. Hangsúlyozzák, hogy a gazdasági elemzésnek nem csak az üzleti szervezetekben folyó tevékenységeket kell vizsgálni; a gazdálkodást teljes „terjedelemben” át kell tekinteni, tehát a háztartások gazdasági tevékenységét is számításba kell venni (legalább becslések által). **Nem lehet cél a minden áron való növekedés** – mondják. **A környezettudatosság, az újrahasznosítás elvén alapuló gazdálkodás vezérlő elvük. Továbbá: az emberléptékűség!** Az ember csak olyan szervezetben érzi jól magát, ahol mindenki ismerős. A hatalmas gigaszervezetek, ahol az egyénnek esélye sincs a folyamatok átlátására, a vezetők személyes megismerésére, elidegenítőek! De élni, lakni is csak ember léptékű házakban lehet. Az alternatív közgazdászok mindezek alapján két jelszót „írnak zászlajukra”; ezek: az ökológizáció és a humanizáció.

Az ember kicsi, kis léptékű lény, de ugyanakkor a legcsodálatosabb lény a világon! Erre utal vezérképviselőjük, Ernst Schumacher magyarra is lefordított tanulmánykötetének címe: „A kicsi szép”.

Az alternatív közgazdászok módszertani újítást is bevezettek: szakítani kell a hagyományokkal –állítják-, merész, teljesen újszerű megoldásokat kell konstruálni. Ez a **konstruktivista módszer**.

A fenti kérdésekkel foglalkozik az ökológiai közgazdaságtan és a környezetgazdaságtan.

Az alternatív megközelítés erőteljes hatást gyakorol a hagyományos közgazdaságtanra. A fenntarthatósági elv (amely azt jelenti, hogy a jelenbeni szükséglet-kielégítés úgy történjen, hogy ne veszélyeztesse a jövő generációk szükséglet-kielégítését) ma már általánosan elfogadott, a hagyományos közgazdaságtan által is hangoztatott követelmény.

Az alternatív közgazdaságtan jelenleg egyre erősödő ága a buddhista közgazdaságtan. Ez olyan gazdaságfilozófia, amely a vágyak, szükségletek józan önkorlátozását, az élet tiszteletét és az önmagunknak és másoknak nem ártás elveit terjeszti ki a gazdaság világára is.

Az alternatív közgazdaságtan elveinek nagy szerepe van abban, hogy napjainkban az oktatás alapfeladatként jelöli meg a környezettudatos attitűd kialakítását, és a fiatalok életmódjának a környezettudatosság elvei mentén történő formálását. A vállalati szféra pedig olyan üzleti magatartást alakít ki, amely túlmegy a jogszabályok pusztá betartásán; felelősséget vállalnak dolgozóikért és partnereikért – környezetbarát termékekkel, ön-

kéntes akciókban való részvétellel, dolgozók komfort-érzetének javításával tudatosan az emberléptékűség és a humanizáció irányába próbálnak elmozdulni. Ez a tartalma a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (közismert angol rövidítése: CSR).

A közgazdaságtan modern, az újszerű megközelítésekre nyitott, megújulni képes tudomány. A gazdaságkutatók és a gazdasági szakemberek felelőssége óriási: a gazdaság működéséről helyes diagnózist kell felállítaniuk, és megfelelő terápiát kell javasolniuk. De az egyének felelőssége is nagy: környezetünk megóvása és saját életlehetőségeink alakítása mindannyiunk helyes vagy helytelen helyzetelemzésén és döntésén is múlik. Mindehhez kíván segítséget adni ez a tantárgy.

2.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

2.3.1 Összefoglalás

A leckében megismerkedtünk a közgazdaságtudomány kialakulásának történetével, ennek kapcsán belehelyezkedtünk abba tudományos közegbe, melyben a további tanulmányaink során megszerzett ismeretünk konzisztens rendszert alkotva elhelyezhetők. Az itt leírtakkal összefüggésben tisztáztuk azt is, hogy mi a célja közgazdasági ismereteink bővítésének.

2.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Mi a közgazdasági alapműveltség tartalma?
- ? Melyik volt az első közgazdasági makro-modell? A XIX. századból kinek a modelljét említi a tananyag?
- ? Mi az ÁKM? Ki alkotta meg? Mire használható?
- ? Milyen szemléletbeni különbség van a mikro- és a makroökonómia között?
- ? Miért állnak szemben az alternatív közgazdaságtan hívei a hagyományos nézeteket vallókkal?

2.3.3 Gyakorló tesztek

- ? Mi a közgazdasági alapműveltség lényege?
 - az egyéni és közösségi döntések következményeinek elemzésére való képesség
 - pénzügyek intézése
 - a nagy közgazdászok életrajzának ismerete
 - a megtakarítási lehetőségek ismerete

- ? Mikor vált a közgazdaságtan önálló tudománnyá?
 - az ókorban
 - a középkorban
 - a kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan
 - a XX. században

- ? Melyik az a könyv, amit az első, tudományos közgazdasági műnek tartanak?
 - Aquinói Szent Tamás: Summa Teologicae
 - F. Quesnay: Gazdasági táblázat (1758.)
 - A. Smith: A nemzetek gazdagsága (1776.)
 - Keynes: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete (1936.)

- ? Mit jelent az ÁKM rövidítés?
 - Általános Közgazdasági Művek
 - Ágazatok Közötti Megállapodások
 - Ágazati Kapcsolatok Mérlege
 - Általános Közgazdasági Mérőszámok

- ? Az alternatív közgazdasági irányzat szerint milyen fő célokat kell követni?
 - az anyagi javak termelésének állandó növelése
 - ökológizáció és humanizáció
 - aktív külkereskedelmi mérleg
 - a szolgáltatások állandó bővítése

3. LECKE: A KÖZGAZDASÁGTAN ALAPFOGALMAI

3.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A bevezető fejezetben tisztáztuk: a közgazdaságtudomány kialakulásához a gazdálkodási kényszer vezetett. Gazdálkodni pedig azért kell, mert nyomaszt bennünket a szűkösség: sem a megszerzendő javak, sem az ezek előállításához szükséges tényezők nem állnak korlátlan mértékben rendelkezésre.

A továbbiakban a közgazdaságtudomány alapfogalmairól lesz szó: precízebben meghatározzuk, mik is a szükségletek; hogyan csoportosíthatók? A szükségletkielégítés eszközei (a különböző javak) milyen csoportokba rendezhetők? Mi a termelés, és azt milyen tényezők segítik?

Megfogalmazzuk a közgazdaságtudomány alapkérdéseit; bemutatjuk a gazdasági rendszerek alapvető típusait. Érintjük azt a kérdést is: hogyan lehet képet alkotni egy nemzetgazdaság összeteljesítményéről?

erőteljesen függ a környezetünkben tapasztalt szokásoktól, mintáktól, továbbá a társadalom fejlettsége és a család jövedelmi helyzete által megszabott lehetőségektől. A szükségletek állandóan megújulnak. Az igények kielégítéséről ezért folyamatosan kell gondoskodni.

A szükségletek sokfélék; különböző szempontok szerint csoportosíthatók. A szükségletek jellege szerint létszükségletekről és magasabb rendű szükségletekről beszélhetünk. A létszükségletek kielégítése az ember biológiai létezésének feltétele. (Létünk fenntartásához szükségünk van jó levegőre, iható vízre, élelemre, ruházatra, lakásra.) Az alapvető szükségleteken túlmenően vannak az embernek szellemi, esztétikai, erkölcsi szükségletei is: például együtt akarunk szórakozni a barátainkkal, szívesen elolvassunk egy jó könyvet, színházba, múzeumba megyünk. Ez utóbbiak már a magasabb rendű szükségletek csoportjába tartoznak.

Az előbbiek szerint igényeink egyfajta „piramisba” rendezhetők. (Ez az ún. Maslow-piramis.) Mindenekelőtt létszükségleteink kielégítéséről kell gondoskodnunk, hiszen ezek a legalapvetőbbek. Ezt követi a biztonságérzet igénye.

Társas kapcsolatok nélkül emberi létünk elképzelhetetlen. Igényeljük a rokonainkkal, barátainkkal, más emberekkel való együttlétet, s azt is, hogy ők hallgassanak meg minket, ismerjék el, értékeljék cselekedeteinket, sikerünket, tréfáinkat, „jópofaságainkat”.

Igényünk van személyiségünk kiteljesítésére, tehetségünk kibontakoztatására, céljaink megvalósítására.

Figyeljük meg az ábrát! Az imént felsorolt szükségleti csoportokat szemléletesen ábrázolja a piramis.

4. ábra: A szükségleti síkok

Forrás: Rolf Dubs 1993. 9. o. alapján saját szerkesztés

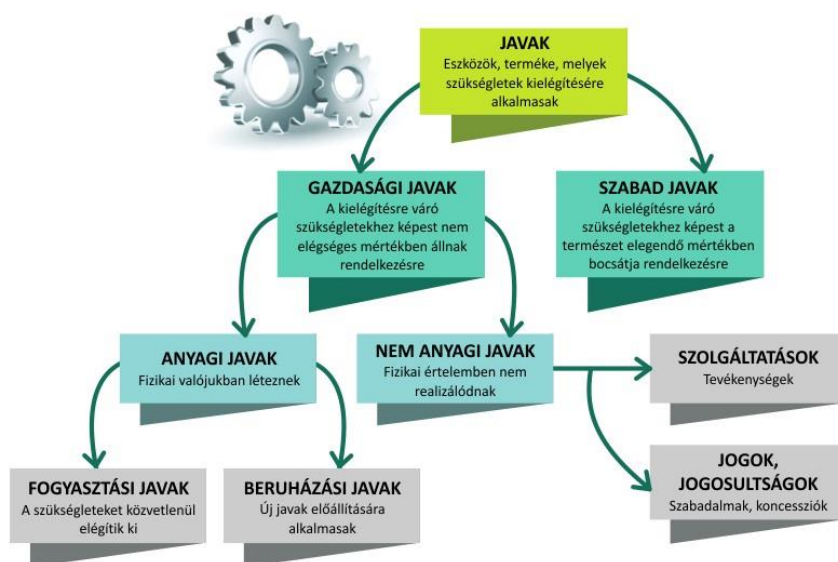
A kielégítés módja szempontjából is csoportosíthatók a szükségletek. Bizonyos szükségleteink kielégítéséhez tárgyakra, anyagi javakra van szükség. Más esetekben viszont azt igényeljük, hogy valakik személyesen foglalkozzanak velünk, s közvetlenül segítsenek megoldani problémáinkat (például fogfájás esetén felkeressük a fogorvost, ő megvizsgál, s megfelelő kezelést ad; az iskolában a tanár magyarázata révén a bonyolult matematikai összefüggések is érthetővé válnak a tanulók számára). Ez utóbbi esetekben szolgáltatások igénybevétele révén elégülnek ki a szükségletek.

Szükségleteink kielégítéséhez tehát mindenféle hasznos dolog és jószándékú tevékenység kell, más szóval ezt úgy mondjuk: javakat veszünk igénybe. A javak nem csak a közvetlen, személyes fogyasztást teszik lehetővé, hanem közvetett módon is segítik a szükséglet-kielégítést, azáltal, hogy további, új javak előállítását segítik.

A javak egy részét a természet elégséges mértékben „bocsátja rendelkezésünkre” (levegő, napfény, erdei gyümölcs – ezeket „csak el kell venni”, fel kell használnunk), más részük azonban a szükségletekhez viszonyítva szűkösen áll rendelkezésre, mennyiségi növelésük,

„szaporításuk” csak úgy lehetséges, ha ennek érdekében saját erőnket, időnket, anyagokat, eszközöket felhasználunk, tehát termeljük azokat.

Az alábbi ábra (megfelelő magyarázatokkal) összefoglalja a javak fajtáit.

5. ábra: A javak fajtái

Forrás: Rolf 1993. 12. o. alapján saját szerkesztés

A szükségletek kielégítési lehetősége eltérő. A termelés fejlődésével egyre több szükséglet elégíthető ki társadalmi méretekben; ezt úgy is fogalmazhatjuk, hogy a termelés fejlődése révén szélesednek a fogyasztási lehetőségek. De egy adott társadalmon belül is eltérő az egyes lakossági rétegek szükségletkielégítő képessége (fogyasztási lehetősége). A különbségek döntően az eltérő jövedelmi helyzetből fakadnak. Az alacsony jövedelmű család fogyasztása szűkösebb lesz, és kevésbé tudja vagyonát vagy szellemi tőkéjét gyarapítani – így a rossz jövedelmi pozícióból való kitörési lehetősége is gyenge. Éppen ez a baj: a szegénység szegénységet szül, ez egy önmagába visszatérő kör. A modern kormányzatok feladata lenne ennek a bűvös körnek a feloldása különböző hatékony szociális programok és beavatkozások révén – ez a valóságban azonban csak nagyon kevés kormánynak sikerült!

A szükséglet-kielégítés lehetősége, a fogyasztás az éppen elkölthető jövedelemtől függ. Könnyű belátni, hogy ez két „tételből” tevődik össze: egyrészt a felhalmozott pénztartalékból, másrészt az éppen megszerzett

jövedelemből. **Ha a szóban forgó család ennél semmiképpen nem költ-het többet, e jövedelmi korlátot⁵ keménynek tekintjük. Ha e korlát át-léphető, tehát túlköltekezésre van lehetőség, akkor a jövedelmi korlát felpuhulásáról van szó.** De miért puhul fel? Mert valaki mentesít a túlköl-tekezés okozta következményektől (például a jómódú szülők kisegítik a fiatal házaspárt anyagi gondjából, vagy létezik az a bizonyos gazdag ame-rikai nagybácsi...).

Döntően a jövedelmi helyzet határozza meg a családok életszínvonalát. Az életszínvonal gyakran hallott fogalom, a köznapiban azonban sokszor keveredik az életmóddal. Pedig a két fogalom nem pontosan ugyanazt jelenti!

Az életszínvonal az az anyagi ellátottsági szint, amely egy adott társada-lomra, vagy annak egy rétegére, vagy egy megfigyelt családra vonatkozik. Az életmód fogalmában viszont az tükröződik, ahogyan élnek az emberek. Nagyjából ugyanazon az anyagi ellátottsági szinten is lehet eltérő életstílust megvalósítani, eltérő szokások, minták szerint élni. Az életmód tehát nem-csak anyagiak kérdése, hanem kulturáltság, igényesség, szokások, jó vagy rossz minták, értékek kérdése is!

3.2.2 A termelési tényezők; a termelési lehetőségek határa

Most nézzük a szükségletkielégítés problémáját országos szinten! A la-kossági igények kielégítése céljából anyagi javakat kell termelni és szolgál-tatásokat kell nyújtani. De – természetesen – termelő- és szolgáltató tevé-kenységeket kell végezni a termelés fenntartása és bővítése érdekében is.

 **A termelés tehát emberi szükségletek kielégítését célzó te-
vékenység, melynek során anyagi javakat állítanak elő, il-
letve szolgáltatásokat végeznek.⁶**

Egy ország sokat tehet termelési feltételeinek, kapacitásainak bővítésé-ért. Építhet új erőműveket, gyárakat, az elavult gépsorokat korszerűbbek-

⁵ Mivel a rendelkezésre álló jövedelem határozza meg a háztartás (vagy a vállalat, intéz-mény stb.) költekezési lehetőségét, tervezhető kiadásait, a közgazdászok költségvetési korlátnak nevezik ezt a pénzügyi határt.

⁶ A termelés fogalmát a gazdaságtudományokban gyakran leszűkítetten, „anyagi terme-lés”-ként értelmezik. Ebben az értelemben a termelés olyan tevékenységsorozat, mely-nek során az ember a természet tárgyait elsajátítja, munkájával átalakítja, és ezáltal alkalmassá teszi emberi szükségletek kielégítésére. A termelési folyamat végeredmé-nye vagy konkrétan emberi fogyasztásra szolgál, vagy egy újabb termelési folyamat ré-szét képezi, úgymint a munka tárgya, vagy mint a munka eszköze. A termelési folya-mathoz tartozik minden olyan tevékenység, amely arra szolgál, hogy a termék fogyasztható vagy felhasználható állapotba kerüljön, és eljusson a fogyasztás, illetve a felhasználás helyszínére.

kel, nagyobb teljesítményűekkel cserélheti ki. De egy adott időpontban csak azt működtetheti, használhatja, ami éppen van.

A termelés érdekében működtethető, használható elemeket *termelési tényezők*nek nevezi a közgazdaságtan. Ide tartoznak:

1. az ország **természeti adottságai** (termőföld, ásványkincsek, erdők, idegenforgalmi céllal hasznosítható gyógyvizek, tájak stb.),
2. a rendelkezésre álló – meghatározott szakmák szerint tagolt – **munkaerő**,
3. a gépek, berendezések, létesítmények, szakszóval **tőkejavak**,
4. azok az ötletekkel és újító szándékkal rendelkező emberek, akik a termelés szervezését és irányítását veszik kézbe, ők a **vállalkozók**.

Az egymást követő évek során lehet bővíteni, gyarapítani a termelési tényezőket. Új bányák nyithatók, az idegen nyelvek és a számítástechnika egyre több fiatalember számára tanítható meg, a vállalkozási kedv és a vállalkozási ismeretek is gyarapíthatók. Egy meghatározott időpontban azonban a termelési tényezők pontosan felmérhető, korlátozott tömegben állnak a nemzetgazdaság rendelkezésére. Ez a tény behatárolja a lehetőségeket. (Magyarország ma nem tud olyan feltételeket, körülményeket, anyagi jólétet teremteni állampolgárainak, mint Svájc, mert nem olyan fejlett a gazdasága, a termelési tényezők mennyisége és minősége nálunk korlátozottabb!) Az sem mindegy, mire fordítjuk a termelési tényezőket. Fokozhatjuk a bányászatot, erőltethetjük nagy gátak, erőművek építését, de akkor más tevékenységekre (például autógyártásra, gyümölcsstermesztésre vagy éppen oktatásra) jut kevesebb erő, anyagi és szellemi energia. A probléma tehát hasonló családi és országos szinten. Mivel e lehetőségek korlátozottak, el kell döntenünk, mire használjuk adottságainkat. Ezt „közgazdászul” úgy mondjuk: **a lehetőségek, a rendelkezésre álló termelési tényezők szűkösek. Állandóan keresni kell adottságaink, lehetőségeink legjobb felhasználási módját.** Ez a gazdálkodás!

Az édenkertben, a csodák világában nem kell gazdálkodni, hiszen ott a korlátlan bőség körülményei között minden kívánságunk egy szempillantás alatt teljesül. De csak ott! A való világban – családi és országos szinten egyaránt – fel kell mérni a lehetőségeket, és választani kell: hogyan, mire használjuk az időt, pénzt, energiát, tehetséget! Körültekintően kell döntenünk. Mert az egyszer már felhasznált lehetőség (lekötött termelési tényező) rövid időn belül másra nem használható fel. Aki gyümölcsös telepítésébe kezd, az holnap nem tud butikot nyitni! Vagy az egyik, vagy a másik! Ha számítógépet veszünk, nem mehetünk nyaralni, mert csak az egyikre telik a pénzünk. Ha intenzív angol nyelvtanfolyamra iratkoztam be, nem tudok ugyanakkor aerobics foglalkozásokra is járni, mert sem pénz, sem idő

nincs mindkettőre. A lehetőségekkel tehát ésszerűen kell sáfárkodni! Lényegében ez a közgazdaságtan legfőbb üzenete!

3.2.3 Magánjavak és közjavak a gazdaságban

A gazdaságban létrehozott javak és szolgáltatások jelentős része természetesen szerint az egyéni (személyes) fogyasztást szolgálja. Ezekhez a jóságokhoz egy piacgazdaságban adásvétel útján lehet hozzájutni. Rengeteg példát sorolhatunk hétköznapi életünkben: személygépkocsi, lakás, ruha, élelmiszerek, fodrász stb. Ezeknek a –közgazdasági szakszóval– **magánjavaknak** a tulajdonságai a következőképpen foglalhatók össze:

- személyes szükséglet kielégítésére szolgálnak;
- a fogyasztó azonosítható (személyesen jelentkezik az illető a boltban, elárusítóhelyen, szolgáltatóházban);
- a fogyasztók versenyeznek egymással (mivel e javak és szolgáltatások kínálata véges, a „későn érkezők” kiszorulnak a fogyasztásból);
- a fogyasztóval az ár, díjtétel közvetlenül megfizettethető;
- e javak és szolgáltatások kínálatát piacgazdasági körülmények között többnyire magántermelők (szolgáltatók) nyújtják.

Vannak azonban egészen másként viselkedő jóságok is. Tekintsük példaként a világítótorony, az utcai közvilágítás vagy a honvédség működését! Ezeket **közjavaknak** nevezi a közgazdasági szakirodalom. Fő jellemzőik az alábbiak:

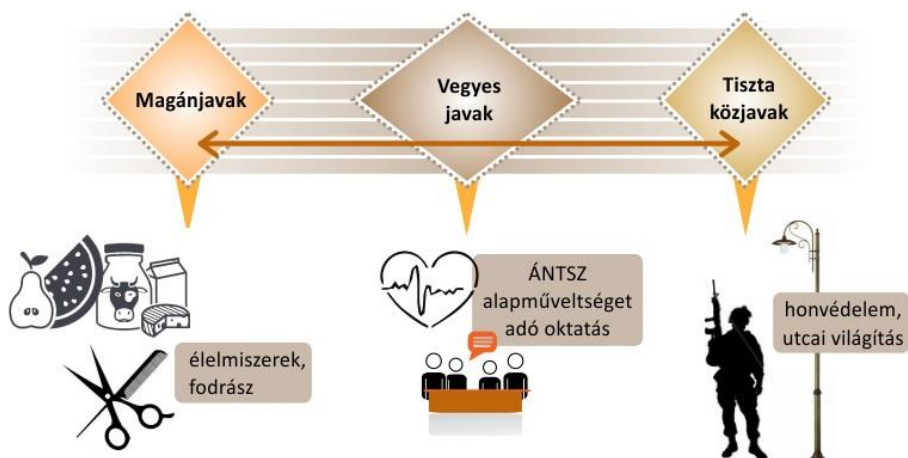
- igénybevételük nem személyre szóló, ezeket bárki, egyénileg vagy csoportosan használhatja (de még egyéni használat esetén sem megoszthatók: nem vihetem haza magammal a közvilágítás egy „darabkáját”);
- a fogyasztó nem azonosítható (fogyasztónak lényegében a társadalom egészét kell tekinteni);
- a fogyasztók (igénybe-vevők) nem korlátozzák egymást, több fogyasztó éppúgy élvezheti e jóságokat, mint kevesebb; a fogyasztásból senki sem zárható ki;
- e javak, szolgáltatások ára, díjtétele az igénybevevőkkel közvetlenül nem fizettethető meg;
- magáncégek e jóságok létrehozását önérdelkeiken nyugvó kezdeményezéseik alapján nem vállalják; az államnak kell közbelépnie, hogy e javak és szolgáltatások létrejöhessenek; az államnak kell a finanszírozás kérdését megoldania. A finanszírozás az állami költségvetésen keresztül, lényegében az adóbevételekből törté-

nik; az állam „rendeli meg” magánszolgáltatóktól, vagy saját költségvetési intézményeitől e szolgáltatásokat.

A pontosság kedvéért itt még két kiegészítést kell tennünk. Vannak ugyanis olyan szolgáltató rendszerek, amelyek átmenetet képeznek a magánjavak és a közjavak csoportjai között. Ezek olyan tevékenységek, amelyek eredményesen csak oszthatatlan hálózatok révén láthatók el, de igénybevételük – legalábbis esetenként- osztott formában is lehetséges. Tekintsük például az állami népegészségügyi és tisztiorvosi szolgálat működését. Ez egy jól szervezett, országos hálózatú, egységes rendszer. Szolgáltatásai rendkívül fontosak. Szolgáltatásainak egy részéről tudható, hogy azt konkrétan kiknek nyújtotta (például, hogy mely lakásokban végeztek fertőtlenítést), ám működése mégsem igen képzelhető el piaci rendszerben, nyereségérdekeltségi alapon. Ilyen esetekben beszélünk **vegyes javakról**.

Előfordulhat az is, hogy valamely fontos szolgáltatás közjósággént, vagy magánjósággént is igénybe vehető. Ha például egy cég biztonságát garantálni akarja, megelégedhet a rendőrség által mindenkinek nyújtott szolgáltatással, a rendszeres járőrözés által való védelemmel. Ha azonban ennél konkrétabb, egyedibb őrző-védő szolgáltatást óhajt, azt valamely, erre a tevékenységre szakosodott magáncégtől meg kell vásárolnia. Ez utóbbi esetben magánjósággént veszi meg a biztonsági szolgáltatást. Közgazdasági szakkifejezést használva itt most **párhuzamos elosztás** valósul meg, hiszen ugyanazt (vagy legalábbis hasonló) szolgáltatást költségvetési, állami intézmény is nyújt, de az magánjósággént is megvásárolható piaci rendszerben.

Példák az oktatás területéről is hozhatók. Maga az alapműveltséget megalapozó oktatás (a tankötelezettség éveiben nyújtott iskoláztatás) közjóság: komoly társadalmi érdekek szólnak amellett, hogy az alapiskolázottság mindenki számára elérhető legyen (ezért nevezik az oktatásnak ezt a szegmensét közoktatásnak). Ez azonban nem zárja ki a párhuzamos elosztás jelenlétét. Vannak megfizetett külön-szolgáltatásokat nyújtó, nem állami, nem önkormányzati iskolák. A gyerekek sok esetben különórákra járnak – a párhuzamos elosztásnak ez a módja nem csak most, s nem is csak a közelmúltban volt jelen oktatási rendszerünkben. Mindez azonban nem csökkenti az állam feladatát: gondoskodnia kell a közoktatási rendszer működéséről és megfelelő színvonaláról.

6. ábra: A javak csoportosítása

Forrás: Kádek et al. 1997. 18. o. alapján saját szerkesztés

3.2.4 Mennyi az annyi?

A nemzetgazdaság teljesítménye az anyagi termelés eredménye és a teljesített szolgáltatások összessége. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági teljesítmények alapozzák meg a lakosság jólétét; magasabb életszínvonal tartósan növekvő gazdasági teljesítmények nélkül nem tartható. Átmene-tileg lehet külső források terhére jól élni, de ez később „visszaüt”, hiszen egyre nyomasztóbbá válik az adósságszolgálati teher.

A gazdasági tisztánlátás, az eredmények és a problémák számbavétele, a szükséges gazdaságpolitikai korrekciók megalapozása és kidolgozása megköveteli, hogy reális áttekintéssel rendelkezünk a nemzetgazdaság összteljesítményének alakulásáról. Valamilyen módon tehát képet kell alkotnunk a nemzetgazdaság összproduktumának nagyságáról és változásáról⁷. Ebben statisztikai módszerek és eljárások segítenek. Nyilvánvalóak e nemzetgazdasági számbavétel nehézségei. A nemzetgazdasági összteljesítményt sok ezer féle termék és szolgáltatás testesíti meg; ezeket a ma-

⁷ Adatokat, megfelelően kialakított mutatószámokat kell tehát alkalmaznunk. Ezek lehet-nek abszolút számok, vagy viszonyszámok. Az abszolút számok olyan önmagában álló számok, amelyek egy érték (Ft, db, méter) tényleges nagyságának bemutatására szol-gálnak. Nem fejeznek ki azonban semmit az érték jelentéséről (nem tudható, hogy a vizsgált érték magas vagy alacsony; illetve: miért éppen akkora?). A viszonyszámok két abszolút számból képzett hányadosok. Fontos összefüggéseket fejeznek ki, mert kü-lönböző dolgok kapcsolatát jellemzik.

guk természetes mértékegységeivel mérve összeadni nem lehet. Az összesítés nyilvánvalóan csak árak segítségével – közgazdasági szakszóval mondván: értékben – lehetséges. Ez azonban rögtön egy sor problémát vet fel. Hiszen nem egyértelmű, milyen árakkal történjen az összesítés? Kalkulált árakkal, vagy a valóságos, piaci árak segítségével? Mely időszak árai-val? Más jellegű problémák is felvetődnek. Hogyan kezeljük az ingyenes juttatásokat, szolgáltatásokat (amelyeknek nincs ára)? Beszámítsuk-e az ország területén működő külföldi tulajdonú vállalkozások által végzett tevékenységeket? Számításba vegyük-e magyar állampolgárok külföldön végzett tevékenységeinek értékét? E néhány kérdés csak rövid illusztráció a felvetődő számbavételi problémák sokaságából. A nemzetközi statisztikai gyakorlatban két számbavételi rendszer alakult ki az elmúlt évtizedekben a nemzetgazdasági teljesítmények felmérésére. Ezek közül ma már egységesen az SNA-jelű (System of National Accounts = Nemzeti Számlák Rendszere) rendszert használják.

Az **SNA-rendszer** leggyakrabban használt mutatója a **GDP**⁸ (Gross Domestic Product), magyar neve: bruttó hazai termék. Szokás hozzáadott érték mutatónak is nevezni. Ez a statisztikai mutató **az ország területén adott évben létrehozott termékek és szolgáltatások összértékét mutatja a felhasznált anyagok értéke nélkül**. Vagyis azokat az értékeket összegzi, amit az egyes termelők és szolgáltatók saját tevékenységük során hozzátesznek a felhasznált anyagok, alkatrészek értékéhez (ez magyarázza e mutató második elnevezését: hozzáadott érték!). Ez a mutató elég pontos, nemzetközi összehasonlításra is alkalmas képet ad az országban folyó gazdasági tevékenység eredményéről. E mutatót úgy is értelmezhetjük, hogy ez az országban megtermelt, de nem kizárólag az ország állampolgárai által létrehozott bruttó jövedelmet mutatja. Ha a nemzet jövedelméről pontosabb képet akarunk nyerni, két korrekciót kell végrehajtanunk. Le kell vonnunk azt a jövedelmet, amit országunkban külföldi cégek, vegyesvállalatok, magánszemélyek termeltek meg. Viszont hozzá kell adni a GDP értékéhez azokat a jövedelmeket, amelyeket magyar tulajdonban levő cégek, leányvállalatok, illetve magánszemélyek (csak rövid ideig külföldön tartózkodó magyar állampolgárok) szereztek meg külföldön. Ez az így korrigált összjövedelem az úgynevezett bruttó nemzeti jövedelem, jelölve: **GNI**-mutató (Gross National Income).

A közgazdászok tisztában vannak azzal, hogy a nemzetgazdasági teljesítmények felmérésére előbbiekben bemutatott mutatók korántsem pontosak. A termelő és szolgáltató tevékenységek terjedelmét sem képesek pon-

⁸ A nemzetgazdasági összteljesítmény mérésére leggyakrabban használt mutató a GDP; használják ezt abszolút számként (a GDP értéke adott évben folyó áron számítva), illetve kiszámítják az ún., GDP-indexet, ami a vizsgált év teljesítményét valamely korábbi időszak (általában az előző év) adatához méri.

tosan tükrözni (gondoljunk arra, hogy a háztartásban végzett termelő- és szolgáltató munkák kimaradnak a nemzetgazdasági számbavételből, mivel ezek a statisztikai mutatók csak az üzleti szervezetekben zajló tevékenységeket összesítik). Még kevésbé alkalmasak arra, hogy a jólét pontos mutatóként funkcionáljanak. Hiszen például a hadi termelés is nemzetgazdasági eredmény, márpedig ez a lakosság jólétét vajmi kevésbé növeli. De nem tartozik a jólétnövelő tényezők közé a környezetszennyezés és a városi zsúfoltság sem. Ezek a jólétsökkentő hatások nem tükröződnek e mutatókban. Ugyanakkor viszont a hatékonyabbá váló termelés által lehetővé tett több szabadidő növeli a jólétet, miközben ez a mutatók számszerű értékében nem jelenik meg. A „jóléti mutató” még megkonstruálásra vár. Közgazdászok egy csoportja kísérletezik ilyen mutató megalkotásával. Születtek már új típusú mutatók (NEW – nettó gazdasági jólét, ISEW – a fenntartható gazdasági jólét indexe, GPI – a valódi fejlődés mutatója), sokan foglalkoznak a jólét tényleges alakulását bemutató becsült adatok számításával, de ezt a problémát a közgazdaságtudomány megnyugtató módon még nem oldotta meg.

3.2.5 Koordinációs mechanizmusok a gazdaságban

Koordináció a gazdaságban

A gazdaság bonyolult rendszer. Egy társadalomban, de akár csak egy szűkebb területen élő közösségben (egy régióban, egy településen), vagy egy intézményben naponta rengeteg gazdasági probléma merül fel; különböző szinteken a gazdasági döntések sokaságát hozzák. Gazdasági döntés, amikor az Országgyűlés szavaz a következő év állami költségvetéséről; gazdasági döntés, amikor egy felsőoktatási intézmény az oktatók és a kisegítő személyzet létszámának csökkentését határozza el, de gazdasági döntés az is, amikor megtakarított negyedmillió forintomat kincstárjegy vásárlásával fektetem be. Sőt! Gazdasági döntés az is, amikor a sarki élelmiszer-üzletben az olcsóbb kenyeret vásárolok meg. Noha e –példaként véletlenszerűen felsorolt- gazdasági döntések egymástól teljesen függetlenül jöttek létre, mégis van közöttük összefüggés. Az Országgyűlés határozatában kifejeződik a gazdaság jelenlegi állapota, helyzete; nem áll messze az igazságtól, ha kijelentjük: e döntés motívumai –természetesen más szinten és tágabb összefüggésrendszerben-, de mégis ugyanazok, mint az olcsóbb kenyér vásárlásának motívumai. Lehetséges, hogy az országgyűlési döntés pénzügyi szigora készteti az említett felsőoktatási intézményt is takarékoskodásra, ami azon a szinten létszám-”karcsúsításban” realizálódik (e döntés hosszú távú kihatásait és célszerűségét itt most nem elemelve). A családi megtakarítás, óvatossági pénztartalék-képzés kiváltója lehet az attól való félelem, hogy esetleg én is válhatok elbocsátott oktatóvá. S ha

ez netán valóban bekövetkezik, ez nem csak azt jelenti, hogy szűkülnek és színtelenednek az oktatási szolgáltatások, hanem –a saját, egyéni szintemen– azt is, hogy egy ideig valóban nem telik a drágább kenyérre. A gazdasági döntések nemcsak összefüggnek, hanem kölcsönösen hatnak is egymásra: felerősítik, vagy tompítják egymás hatásait, makro-mozgásokká összekapcsolódva valamilyen irányban elmozdítják az országos gazdasági helyzetet.

A gazdasági döntésekben kifejeződő szándékok, törekvések tehát összekapcsolódnak, összerendeződnek, s végül valamilyen határozott irányt szabnak a gazdaság fejlődésének (ez az irány persze lehet a stagnálás, vagy éppen a visszafejlődés is). Valamilyen módon tehát megvalósul a gazdasági döntéseknek, cselekvéseknek, gazdasági szereplők közötti ügyleteknek (tranzakcióknak) az összekapcsolódása és összerendeződése, szakszóval: koordinációja. Ezen összerendeződés fő funkciója az, hogy – mint mondtuk – meghatározott irányt vegyen a gazdasági fejlődés; egyértelművé váljék: az adott gazdaság **mit fog produkálni** a jelen időszakban (milyen termékek és szolgáltatások alkotják majd össz-kibocsátását); **hogyan**, milyen gazdasági erőforrások mozgósításával jön majd létre ez a kibocsátás; végezetül: **kik tudják majd megszerezni** és felhasználni a gazdaság teljesítményét, pontosabban, ki milyen módon és mértékben részesedik majd az anyagi javak és szolgáltatások létrehozott tömegéből. Az előbbi három kérdést (mit, hogyan, kinek) tekintjük a gazdaságszervezés alapproblémáinak, megválaszolásuk, eldöntésük módját pedig a gazdaság koordinációs mechanizmusainak.

A gazdaságszervezési problémák megoldására, a gazdasági döntések és tranzakciók összehangolására többféle koordinációs mechanizmus alakult ki a történelem során. A továbbiakban ezek közül a két legfontosabbat említjük meg.

Koordinációs mechanizmusok: 1. TERVGAZDASÁG

Az egyik lehetséges megoldás az, amikor az állam és gazdaságirányító intézményei teljes körű ellenőrzésük alatt tartják a gazdaságot; a gazdasági rendszer jellegét és folyamatainak működését részletekbe menően meghatározzák. Ez az –esetenként végletesen centralizált-, bürokratikusnak nevezhető koordinációs mechanizmus **a termelés tárgyi feltételeinek állami tulajdonán** alapult, a piaci jellegű kapcsolatokat és **a pénz gazdasági szervező szerepét háttérbe szorította**, a profitorientáltságú magántermelés helyébe a gazdasági folyamatok tudatos központi tervezésén és szabályozásán alapuló **állami termelést** állította. Visszatekintve e rendszer működésére, ma már egyértelműen megállapítható: a bürokratikus koordináció konzisztens rendszere nem járt együtt a neki tulajdonított gazdasági-társadalmi előnyökkel. A rendszerváltás több mint két évtizedes

távlatából szemlélve egyre világosabban láthatók e koordinációs mechanizmus problémái és önellentmondásai. Egyik legproblematisabb vonása antidemokratikus jellege: semmiféle államhatalom és –szervezet nem tudhatja az állampolgároknál jobban, hogy mi jó az állampolgároknak, helyettük senki nem nyilatkozhat erről. A szükségletek osztársadalmi felmérése és képviselése az állam részéről tehát tarthatatlan feltételezés.

Problematis a **magántulajdon felszámolása** és az osztársadalmi jelzővel elfedett állami tulajdon szinte teljes körűvé tétele. Tulajdonosi érzéseket szimulálni nem lehet; ami mindenkié, az valójában senkié, a magántulajdonnal járó egyéni felelősséget az állami tulajdonnal járó kollektív felelőtlenség váltotta fel. A szocialista korszak előbb mesterségesen szított háborús pszichózisból, majd a kapitalista gazdaságok utolérési kényszeréből fakadó **erőltetett gazdaságfejlesztési stratégiája**, a valós adottságokat figyelembe nem vevő nehéziparosítási gazdaságpolitikája hatékony működésre képtelen gazdaságszerkezetet és állandó **hiányhelyzetekkel** küszködő gazdaságot eredményezett. Az úgynevezett szocialista gazdaságokban –paradox módon– éppen a szűkösség és a hiányhelyzetek vezettek pazarláshoz, a senki által igazán magáénak nem érzett állami vagyon megkárosításához. A gazdasági növekedés erőltetett gyorsítását célul kitűző gazdaságvezetés a humáninfrastruktúra fejlesztését elhalasztotta, sok esetben vétkesen elmulasztotta.

A gazdaság működése a tervezők által készített **központi terven** alapult. Ebben meghatározták az elkövetkező időszak termelési feladatait, kiszámították a szükséges ráfordításokat, döntöttek a más vállalatoknak való tervezett eladásokról, illetve a tőlük való vásárlásokról.

A vállalatvezetők tevékenységének eredményét azon mérték le, hogy az általuk irányított vállalat mennyiben teljesítette a tervet. Jutalmat kaptak, ha a terv megvalósult, komoly kitüntetést, ha sikerült túlteljesíteni a tervfeladatot, viszont leválthatták őket, ha a teljesítés elmaradt az előirányzottól. Ez a rendszer úgy volt kialakítva, hogy elérje a tervezők és a politikai vezetők céljait.

A bürokratikus koordináció merev, gyors-rugalmas **alkalmazkodásra képtelen**. A lakossági csoportok szükségleteinek gyors átalakulásait, változásait nem volt képes követni, hiszen ez a már véglegesített tervek újbóli és újbóli átdolgozását, a tervszámok és a hozzájuk kapcsolódó utasítások állandó módosíthatóságát követelte volna meg, ami a rendszert működésképtelenné tette volna.

A bürokratikus koordinációs mechanizmus nemcsak elméleti modell: évtizedekig működő rendszer volt. Alakította nemcsak a gazdasági folyamatokat, s a gazdaság struktúráját, hanem formálta a gazdasági szereplők magatartását, s a gazdaságról való gondolkodásukat is. Hatása –akarjuk, vagy sem– a fejekben még mindennapjainkban is jelen van!

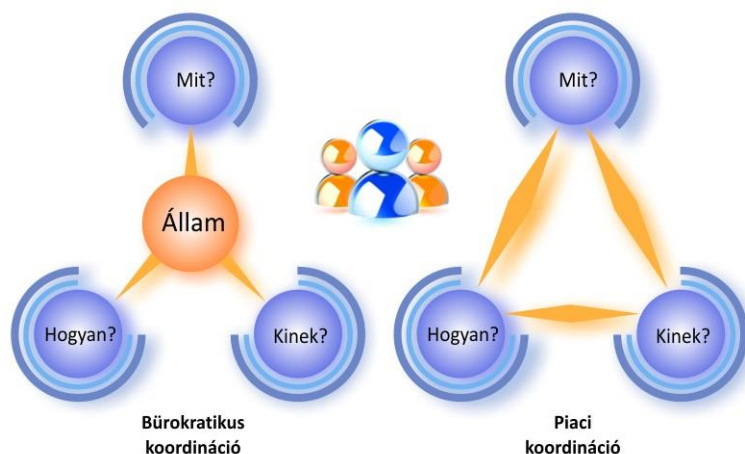
Koordinációs mechanizmusok: 2. PIACGAZDASÁG

A történelmi fejlődés által létrehozott, s igen szívós, kitartó koordinációs mechanizmus a piaci. Ez **magántulajdonon alapuló gazdálkodás**, a gazdasági szereplők alapvetően **profitorientáltak**. Kapcsolataikat **pénzmozgások** közvetítik. Mindenki szuverén; a gazdasági alanyok gazdasági döntéseit, cselekedeteit hatósági előírások, utasítások vagy tiltások nem, vagy csak minimális mértékben korlátozzák. A gazdasági **szereplők döntéseiket piaci információkra alapozzák**. A termelők alapvetően **árjelzések** alapján döntenek kibocsátásukról, de az alkalmazandó technológiáról, az igénybeveendő termelési erőforrások kombinációjáról is. Az eladók a vevők igényeit követik, illetve ők maguk generálnak vásárlói igényeket. Az **alkalmazkodás** a piacon **gyors**.

A piac szereplői között **verseny** van; ez kikényszeríti a hatékony termelést, hiszen a drágán termelők, a költséges megoldásokat alkalmazók a piacról kiszorulnak, a piacon kudarcot vallanak. Ez a vállalkozás felszámolását, de esetleg a vállalkozó egyéni sorstragédiáját is jelentheti.

A piaci koordinációnak tehát számos előnye van. De a piaci koordináció sem tökéletes. A piac a fizetőképesség szerint osztja szét a javakat, s nem a rászorultság vagy „érdemesség” alapján. Ez számos esetben sérti a társadalmi igazságosságot. A piacról kiszorulókkal, vagy az oda eleve belépni sem tudókkal egy tiszta piacgazdaságban senki sem törődik. A piacról nem csak az ügyetlen, rossz döntések és választások miatt lehet kiszorulni! A piaci verseny nem mindig tisztességes, az erőfölényhez jutók visszaélnék helyzetükkel. A piac önműködő automatizmusai nem tudnak minden problémát megoldani. Tipikusan ilyen –a piac által kezelhetetlen- hatás például a környezetszennyezés. A közgazdaságtan külső gazdasági hatásnak, szakszóval (jelen esetben) negatív externáliának⁹ nevezi ezt a jelenséget. A piac által ez kezelhetetlen. A tiszta piaci koordináció tehát problémákkal, kudarcokkal jár!

⁹ Külső (externális) gazdasági hatás jelentkezik akkor, amikor valamely gazdasági szereplő cselekedete egy másik, nem érintett szereplő körülményeiben idéz elő tartós változást, anélkül azonban, hogy ez az idegen szereplő pénzbeni ellenszolgáltatást kapna vagy fizetne az őt ért hatásokért. Az externális hatás lehet pozitív, vagy negatív, attól függően, hogy a hatás által érintett szereplő körülményei javultak, vagy ellenkezőleg: kár érte a vizsgált gazdasági alanyt.

7. ábra: Koordinációs mechanizmusok

Forrás: Kádek et al. 1997. 7. po.

A fejlett gazdaságok koordinációs mechanizmusa napjainkban sem nem a piaci, sem nem a bürokratikus koordináció! Napjaink modern gazdaságai úgynevezett vegyes gazdaságok.

Koordinációs mechanizmusok: 3 VEGYESGAZDASÁG

Mindenekelőtt, egy lehetséges félreértést kell megelőznünk: a vegyes jelzõt semmiképpen sem szabad úgy értelmeznünk, mintha a piaci és a bürokratikus koordináció valamilyen meghatározott arányú keverékéről lenne szó; különösen helytelen az a felfogás, ami fele-fele arányú „vegyítést” képzel el. Nem erről van szó! **A modern, fejlett gazdaságok alapvetően piacgazdaságok. Meghatározó bennük a profitorientált magán-szektor**, de léteznek nonprofit szervezeteik is. Működnek részben vagy egészben állami tulajdonban levő termelő és szolgáltató egységek, de az állami tulajdon nem nagy mértékű.

Kétségtelen: az állam jelen van a modern gazdaságokban. De nem csak az állami jelenlét mértéke különbözteti meg a bürokratikus koordinált gazdaságoktól, sokkal inkább az állami jelenlét mikéntje. Az államnak ugyanis nem a hatósági szerepköre dominál a gazdaságban.¹⁰ **Az állam a gazdasági folyamatokat piackonform eszközökkel befolyásolja.** Ezek

¹⁰ Ilyen is van, természetesen! A kábítószer-termelés és –forgalmazás tilalma, a környezetvédelmi előírások betartásának ellenőrzése, az egészségügyi és műszaki szabványok betartatása feltételezi az állami hatósági fellépés szükségességét. De a gazdasági folyamatok befolyásolásában nem döntőek az utasításos eszközök.

nem meghatározott magatartásra utasító, hanem bizonyos gazdálkodói magatartásra motiváló eszközök, olyan költségvetési, illetve pénzügyi beavatkozások, amelyek a gazdasági tevékenység makrogazdasági kereteit módosítják, alakítják. Ez váltja ki a magántermelők és –szolgáltatók megfelelő reagálását. A lényeg tehát az, hogy itt az állam nem helyettesíteni akarja a piacot, mint a bürokratikus koordinációs mechanizmusban, hanem beavatkozásaival aktív résztvevője, illetve –esetenként- utólagosan, a piacon kialakult jövedelemelosztást módosítja. **Az állam nem válik totálissá, nem „kebelezi be” a gazdaságot!** A különböző társadalmi csoportok érdekei szabadon artikulálódhatnak. Ezeket az állam nem fojtja el, illetve nem próbálja az érintettek helyett „kitalálni”, hogy mik lehetnek az ő érdekeik. De –természetesen – törekszik az érdekek összehangolására, nyílt feltárásuk, ütköztetésük által különböző érdekegyeztető fórumokon, tárgyalásokon.

A modern vegyesgazdaság **elméleti megalapozójának John Maynard Keynes** (1883–1946) angol közgazdászt tekinthetjük. Mint az előző fejezetben is hangsúlyoztuk, ő volt az, aki az állam piacgazdasági beavatkozásait a modern gazdaság stabil működése szempontjából elengedhetetlennek tartotta. A Nagy Válság tapasztalatait elemezve úgy ítélte meg, hogy a modern gazdaság csak az állam mesterséges keresletteremtése révén kerülheti el a nagyarányú, kényszerű munkanélküliség hosszan tartó periódusait. Gazdaságpolitikai ajánlásaiban **azt javasolta, hogy az állam elsősorban költségvetési beavatkozásokkal** (megfelelően ki- vagy átalakított adórendszer alkalmazásával és állami költekezések révén) **próbálja befolyásolni a piaci viszonyokat**. [Fő műve: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete – 1936.]

Összefoglalva megállapítható: a vegyes-gazdaságban a gazdasági folyamatok irányítása és összehangolása a piac törvényei és a kormányzati irányítás együttes hatásaira alapozva történik. A „mit, hogyan, kinek” kérdésre alapvetően a piac adja meg a választ; az állam is piaci szereplő, csak zavarok esetén avatkozik a piaci folyamatokba.

Jellemzői tehát:

- a koordinációban a piaci mechanizmusok játsszák a főszerepet;
- a kormányzati beavatkozás is piaci eszközökkel történik (monetáris politika, fiskális politika, intervenciók politika);
- az állam elsősorban a rá háruló feladatok (közszolgáltatások, versenyfelügyelet, állami infrastrukturális beruházások...) ellátását végzi.

3.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

3.3.1 Összefoglalás

A leckében tisztáztuk azokat a közgazdasági alapfogalmakat és alapösszefüggéseket, melyeket későbbi tanulmányaink során használunk, és melyek elengedhetetlenek a továbbiakban előkerülő mélyebb ismeretek elsajátításához. Mindezekon túlmenően az itt szerzett ismeretek jó alapot jelentenek a közgazdasági gondolkodás megértéséhez és elsajátításához.

3.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Csoportosítsa a szükséglet-kielégítésre szolgáló javakat!
- ? Mi a termelés? Milyen tényezőket igényel ez a folyamat?
- ? Mit neveznek a közgazdászok költségvetési korlátnak? Mikor beszélünk felpuhulásáról?
- ? Mi a GDP? Milyen problémák miatt próbálnak új statisztikai mutatószámokat konstruálni?
- ? Hasonlítsa össze a bürokratikus és a piaci koordinációs mechanizmust!
- ? Jellemezze a modern vegyesgazdaságot!
- ? Példákkal szemléltetve különböztesse meg a magánjavakat és a közjavakat!

3.3.3 Gyakorló tesztek

- ? A szükségletek rendszerezéséhez nyújt segítséget a Maslow-piramis. A piramis egyes szintjei
 - a különböző élettevékenységekhez kapcsolódó szükségleteket mutatják
 - **a létszükségletektől a magasabb rendű szükségletek felé haladva adnak rendszerező áttekintést**
 - a szükséglet-kielégítés módja szerint csoportosítják az igényeket
 - a különböző jövedelmi szinteken álló csoportok igényeit hasonlítják össze
- ? A gazdasági javak
 - a természet adományai
 - korlátlan bőségben állnak rendelkezésre

- a termelési tevékenység során szaporíthatók, de még így is korlátozottan állnak rendelkezésre a kielégítésre váró szükségletekhez viszonyítva
 - a beruházási javakat és a szolgáltatásokat jelentik
- ? Az utcai világítás közjószág, mert
- ezt bárki igénybe veheti
 - a fogyasztó nem azonosítható, a tényleges felhasználóval a költségek nem fizettethetők meg
 - a fogyasztók nem korlátozzák egymást az igénybevételben
 - **mindhárom kijelentés igaz**
- ? Válassza ki a termelési tényezők helyes felsorolását az alábbiak közül!
- természeti adottságok, energia, anyagok, gépek
 - fejlesztők, munkások, szellemi munkát végzők, adminisztratív alkalmazottak
 - **természeti feltételek, munkaerő, tőkejavak, vállalkozó**
 - természeti feltételek, munkaerő, föld, vállalkozó
- ? A GDP
- az SNA-rendszer leggyakrabban használt mutatója
 - magyar neve: bruttó hazai termék
 - hozzáadott-érték mutató
 - **mindhárom fenti megállapítás igaz**

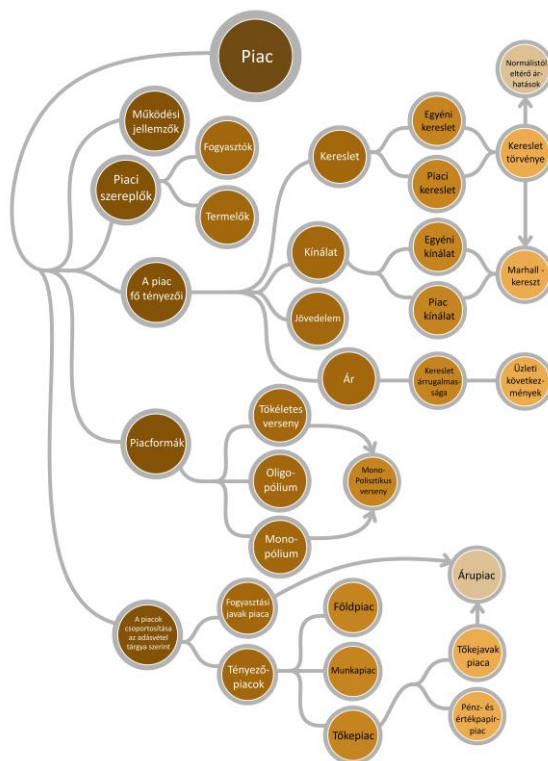
4. LECKE: A PIAC MŰKÖDÉSE ÉS AZ ÜZLETI SZERVEZETEK PIACI ALKALMAZKODÁSA

4.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A lecke célja azon piacgazdasági alapfogalmak, a piac működésével összefüggő alapelvek, valamint a vállalatok egyes piacformákhoz történő alkalmazkodási szabályainak tisztázása, melyek ismerete a mélyebb közgazdasági összefüggések elsajátításához nélkülözhetetlen.

A lecke tananyagának elsajátításával megismerjük a piac szereplőit, elemeit, formáit, egyes típusait, valamint azokat a legalapvetőbb piaci mechanizmusokat, melyek az egyes piaci szereplők viselkedését befolyásolják.

4.2 TANANYAG

8. ábra: Gondolattérkép

4.2.1 A piac: változó, fejlődő gazdálkodási forma

A piacgazdaság számos társadalmi formáció kiegészítő vagy fő gazdálkodási keretrendszere volt. „A piac a rabszolgatartásra épülő társadalom televényén éppúgy megélt, mint a hűbéri rendszerben. Az első, ami szembeűnik, rendkíűli rugalmassága és alkalmazkodóképessége. A piac a történelem során a legkülönbűlébb gazdasági közegekbe eresztett gyöke- ret. Éppen ez a rendkíűli csírázóképesség és szívósság az alapja annak, hogy sokan a piacot örök gazdasági jelenségnek tekintik. Azok a piaci vi- szonyok azonban, amelyek az ókori Róma földjén kisarjadtak, nem hason- líthatók napjaink piacához. A piac csak úgy lehetett a gazdasági formák állandó útítársa, hogy szakadatlanul változott.

Mint minden dolog a világon, a piac is keletkezik, fejlődik. Nyilvánvaló, hogy kevésbé mutatja meg önmagát, amikor kialakulatlan, kiforratlan, a gazdaság mellékes formája, mint amikor hatalmába keríti az egész társa- dalmat. A piac ilyen zabolátlan hatalmának és mindenhatóságának korszaka volt a szabadversenyos kapitalizmus.” (Szabó, 1970; 7. o.) Történelem tanulmányainkból jól ismert a XIX. századi Anglia eme gazdálkodási rend- szere, társadalmi következményeivel. De a piac –mint előbb kiemeltük- állandóan változik. A szabad verseny monopóliumot (óriásvállalatot) szűl; átalakult a piacgazdaság. A két világháború közötti időszak fejlett gazdasá- gainak piacát a –mindinkább nemzetközívű váló- nagy cégek uralták. De jelentősen különbözik e „képlettől” a mai kor piacgazdasága. Milyen is ez? Vegyük számba néhány jellemző vonását!

- a mai fejlett piacgazdaság a kormányzati beavatkozásnak is teret enged (lásd a vegyes gazdaságról korábban írottakat);
- a gazdaságban domináns szerepűk van a nemzetközi nagyvállala-atoknak;
- e nagyvállalatok ezer szállal kötődnek kisebb cégekhez (beszállí- tóikhoz, az úgynevezett kis- és középvállalati szektorhoz, rövidít- ve a kkv-khez), továbbá kutató- és fejlesztő intézetekhez, egye- temekhez; manapság egyre gyakrabban ezek szervezett hálózatai jönnek létre;
- a cégek a fogyasztók (manipulált) szükségleteinek személyre szabott kielégítésére törekszenek

- Új keletű szakszóval *tömeges testreszabásnak* hívják ezt a jelen- séget. Számos példa hozható fel arra, hogy a nagy cégek lehető- séget teremtenek fogyasztóiknak, hogy a megrendelt terméket vagy szolgáltatást egyéni igényeikhez igazítsák. (Szabó – Há- mori, 2006) Azt gondolhatnánk, ez a „személyre igazítás” jelentő- sen megdrágítja a terméket. Ez azonban nincs így. A termék rész-

egységeit, alkatrészeit ugyanis tömegméretekben, a nagy sorozatú gyártás méretgazdaságossági előnyeinek teljes kihasználásával termelik meg. A végső kialakítás, összeszerelés történik az ügyfél egyéni kívánságai szerint. A tömeges testreszabás lehetőségét tehát a modulrendszerű termelés és az informatika széleskörű elterjedése (hiszen a sok száz és ezer vevői kívánságot rögzíteni, adatbázisokban tárolni kell!) teremtette meg.

- a piackutatás és a piacbefolyásolás szerepe ma óriási; a cégek piaci pozícióik megerősítéséért a legkülönbébb „praktikákat” vetik be (a reklámkampányoktól kezdve a vonzó csomagoláson át a vevőkkel való rendszeres kapcsolattartásig) – szakszóval ezt úgy mondjuk: átgondolt, tudatosan megtervezett marketing-tevékenységet végeznek!

A továbbiakban ismerkedjünk meg a piac működésének alapfogalmival. Ismerjük meg azokat a matematikai apparátusokat, amelyek segítségével a piac működése modellezhető, bemutatható.

4.2.2 A piac fogalma

A piac fogalmát többféleképpen is használjuk. Hétköznapi értelemben a vásárcsarnokot, illetve azt a helyet értjük alatta, ahol az egyéni kistermelők eladják termelvényeiket.

A közgazdaságtan ezt a fogalmat kiterjesztve értelmezi: az adásvételek összességét érti alatta. Közgazdaságtani értelemben piaci művelet az áruházban zajló vásárlás, a faxon lebonyolított üzletkötés, a tőzsdei tranzakciók, de még az álláskeresés is (ez utóbbit munkapiaci műveletnek tekintik, mondván, az álláskereső személy saját munkavégző képességét, szaktudását, ügyességét akarja „eladni”).

 A piac: a tényleges és potenciális vevők és eladók összessége, illetve a közöttük lezajló cserekapcsolatok rendszere.

Az előző fejezet feldolgozásakor megbeszéltük: ha egy gazdaságban a piaci műveletek (adásvételek) túlsúlya jellemző, piacgazdaságról van szó. Ha a piacgazdaság működését az állam tevékenysége célszerűen kiegészíti, vegyes gazdaságról beszélünk. A mai, modern gazdaságok többsége – mint rámutattunk – vegyes gazdaság. A miénk is ilyen!

4.2.3 A piac működésének néhány jellemzője

Az alábbiakban a piac működésének néhány jellemzőjét, fontos kategóriáját emeljük ki, rövid magyarázatokkal.

- A piac központi kategóriája az áru. Az áru olyan, emberi szükséglet kielégítésére alkalmas tárgy dolog (vagy szolgáltatás), amelyet nem saját szükségletre, hanem eladásra termeltek. Az áru kettős természetű. Rendelkezik hasznossággal (hiszen ha nem lenne hasznos, nem lehetne vele emberi szükségleteket kielégíteni). Ugyanakkor cserélhető, eladható, érte valamilyen ellenszolgáltatás szerezhető. Ezt közgazdász szaknyelven úgy mondjuk, hogy rendelkezik csereértékkel is. Éppen ezért áru, mert cseretárgy! És azért cserélhető, mert hasznos. [Érdekességgént megjegyezzük, hogy az árunak erre a kettősségére már Arisztotelész is felhívta a figyelmet. Később, a XIX–XX. század közgazdászai is sokat „emlegették” ezt a kettős természetet.]
- Elképzelhető (s a történelmi fejlődés során valóságosan is létezett) olyan piac, ahol az árut közvetlenül egy másik árura cserélik. (Speciális esetekben napjainkban is létezik ilyen adásvétel, a neve: barter.) Fejlett piacgazdaságban azonban az árucserét a pénz közvetíti. Ezért joggal állíthatjuk, hogy a piac „olajozott” működéséhez szükség van kiterjedt pénzfolyamatokra, és ezt támogató pénzügyi rendszerre.
- A piacgazdaságban a termelők többsége magántulajdonos, akik
 - egymástól gazdaságilag elkülönülten tevékenykednek (megvalósul tehát a döntések és a vállalkozás szabadsága);
 - önérdék-követők;
 - profit motívum alapján cselekszenek (tehát üzleti haszon elérése a céljuk – ez erős cél, amihez azonban más célok is társulnak);
 - többnyire racionális gazdasági döntéseket hoznak, melynek során lapvetően az árrendszer jelzéseihez igazodnak;
 - a piaci versenyben való helytállás érdekében hatékony működésre törekcszenek.

4.2.4 A piac fő tényezői: kereslet – kínálat – ár – jövedelem

Sok mindent szeretnénk megszerezni magunknak, különböző szükségleteink vannak. Maguk a szükségletek azonban nincsenek hatással a gazdálkodásunkra, gazdasági tevékenységünkre. Csak akkor hatnak a gazdaságra, ha eldöntjük, hogy szükségletünket kielégítjük, s ha képesek is vagyunk erre (rendelkezünk ehhez elég pénzzel). Ebben az esetben válnak a szükségletek gazdaságilag érezhető fizetőképes igénynyé. Ez egyúttal javak és szolgáltatások iránti keresletet jelent, amelyek piacgazdaságban befolyásolják a piacot. A fizetőképes igényvel jelentkező fogyasztók három csoportját különböztetjük meg:

- Háztartások (magánfogyasztók)
- Vállalkozások
- Állam

Ezek a fogyasztók mind keresletet jelentenek a javak és a szolgáltatások iránt. Azokat a javakat és szolgáltatásokat, amelyek iránt kereslet mutatkozik, először elő kell állítani. Ez a **vállalkozások** (vállalatok), s – kisebb mértékben – az **állam** feladata. A vállalkozás, illetve az állam a javak és a szolgáltatások bizonyos kínálatával termelőként jelenik meg a piacon.

A termelők és a fogyasztók a piacon találkoznak, ahol a javak és a szolgáltatások „gazdát cserélnek”.

A vásárlók, fogyasztók döntéseit behatárolja korábban megszerzett jövedelmeik nagysága. (Erről a „korlátról” már az első fejezetben is esett szó.) A piac eladói oldalán szereplő termelők éppen a piaci eladások révén szerzik meg saját jövedelmüket. Ha jól gazdálkodtak, a piacról származó árbevétel – a költségek megtérítésén túl – saját céljaik szerint elkölthető jövedelmet is biztosít számukra.

Fontos piaci tényező az adásvétel tárgyát képező termék ára. **Az ár: a termék (szolgáltatás) pénzben kifejezett értéke.** Az ár információval szolgál a piaci szereplőknek gazdasági döntéseik meghozatalához. Befolyásolja a keresletet és a kínálatot, valamint az árat magát is befolyásolja a kereslet és a kínálat – ezáltal segíti a piaci egyensúly fenntartását.

A továbbiakban vizsgáljuk meg alaposabban a keresletet és a kínálatot, és a matematika eszköztárának segítségével ábrázoljuk egzakt módon a piaci folyamatok alakulását.

A kereslet (demand)

A keresletet elemezve, megkülönböztetjük a fogyasztói (egyéni) és a piaci keresletet (az előbbi jele a „d”, a piaci keresleté pedig a „D”).

☞ **A fogyasztói kereslet az a termékmennyiség, melyet a fogyasztó az adott időben az adott áron hajlandó és képes megvásárolni.**

☞ **A piaci kereslet a termékkel kapcsolatban adott áron felmerült fogyasztói keresletek összege.**

A piaci kereslet tehát az a termékmennyiség, melyet a fogyasztók adott időben, adott áron hajlandók és képesek megvásárolni.

A fenti meghatározásokból látszik, hogy a keresletet egy rögzített időpontban a fogyasztók vásárlási hajlandósága, képessége, és a termék ára befolyásolja. A fogyasztó vásárlási hajlandósága a fogyasztó termék iránti igényétől függ, azaz attól, hogy mekkora szüksége van a fogyasztónak a termékekre. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a fogyasztó vásárlá-

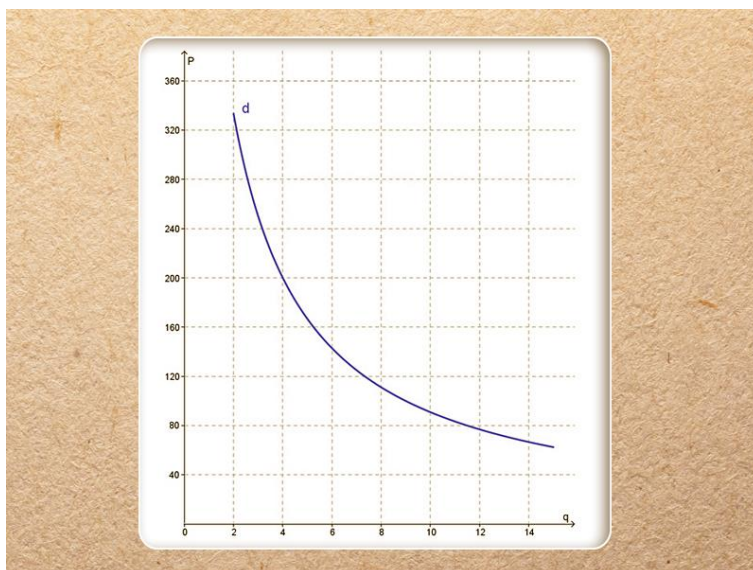
si hajlandóságát a termékkel kapcsolatos szükséglete határozza meg. A fogyasztó vásárlási képessége pedig a fogyasztó jövedelmétől függ.

Ha a keresletet az ár függvényében ábrázoljuk, a keresleti függvényt kapjuk. Az előbbieket értelmében megkülönböztethetjük az egyéni és a piaci keresleti függvényt.

- **Az egyéni keresleti függvény különböző egységárak esetén (azaz az ár függvényében) mutatja azt a termékmennyiséget, melyet a vizsgált fogyasztó hajlandó és képes megvásárolni.**
- **A piaci keresleti függvény különböző egységárak esetén (azaz az ár függvényében) mutatja azt a termékmennyiséget, melyet a piacon megjelenő összes fogyasztó hajlandó és képes megvásárolni.**

Matematikai szóhasználatnál élve: a piaci keresleti függvény az egyéni keresleti függvények horizontális összege. Mindezt a keresleti függvény ábrájával szemléltethetjük. Az ábrán egy egyéni keresleti függvény látható. A függőleges tengelyen az ár (P), a vízszintes tengelyen a keresett mennyiség (q) van feltüntetve. A keresleti függvény esetén az egységár a független változó, tehát a keresleti függvény mentén az egységár határozza meg a keresett mennyiséget, és nem a keresett mennyiség az árat!¹¹

¹¹ Figyeljünk arra, hogy jelen esetben az ár, mint független változó, eltérően a megszokott matematikai gyakorlattól, a függőleges tengelyen helyezkedik el!

9. ábra: Egyéni keresleti függvény

A függvény csökkenő egységár esetén növekvő keresletet mutat. Ez a kereslet törvénye, melynek igazsága közgazdasági elméleti tanulmányok nélkül is, hétköznapi tapasztalataink, és a józan megfontolás alapján belátható. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az életben adódnak olyan helyzetek, amikor ez az összefüggés „nem működik”, éppen ellentétes hatást tapasztalunk, ami első pillanatra ellentmondani látszik a racionális megfontolás követelményének. Alaposabban megvizsgálva azonban ezeket a normálistól eltérő árhatásokat, ezek megmagyarázhatónak bizonyulnak. Milyen esetekről van szó?

- A divatcikkek esetén gyakran tanúi lehetünk annak, hogy sokan emelkedő árak esetén is vásárolják ezeket a termékeket. A vásárlás kiváltó oka tehát az, hogy mások is vásárolják az árut, mert az most divatosnak, „trendi”-nek számít. Ez a **nyáj-hatás**; lényegében tehát arról van szó, hogy a vásárló egyfajta társadalmi nyomásnak engedve dönt a drága termék vásárlása mellett.
- Amikor valaki ki akar tűnni környezetéből, fitogtatni kívánja (valós, vagy csak képzelt, vágyott) emelkedő társadalmi pozícióját, szándékosan a drága, és dráguló termékeket vásárolja. Ez a jelenség a **sznob-hatás**.
- A termék minősége –különösen a tartós, műszaki cikkeknel- döntő vásárlási szempont. A laikus fogyasztó azonban a minőséget a műszaki jellemzők, paraméterek alapján megítélni nem tudja, ar-

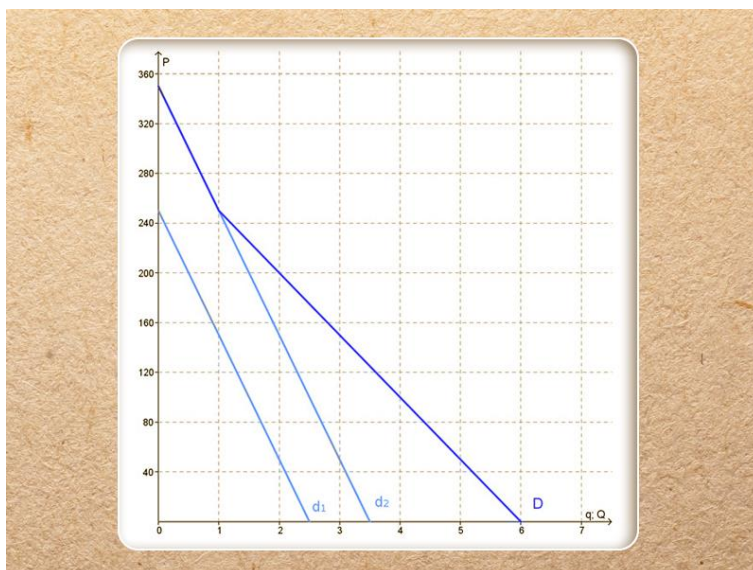
ról közvetett módon próbál informálódni. Feltételezi, hogy az ár a minőség mutatója is. A magasabb árfekvésű terméket egyben jobb minőségűnek is gondolja. Ez magyarázza, hogy műszaki cikkek vásárlásánál a fogyasztók jelentős része hajlamos a drágább termékválasztékok mellett dönteni. Ezt a jelenséget **Veblen-hatásnak** nevezi a közgazdasági elmélet.

- Áremelkedések időszakában előfordul, hogy a vásárló megveszi az éppen emelkedő árú terméket, mert arra számít, hogy az ár-emelkedés tovább tart, tehát ha most nem vásárolja meg a megdrágult árut, később még magasabb áron tudja csak megvenni azt. Ez a magatartás az úgynevezett **spekulációs hatás** megnyilvánulása.
- Robert Giffen skót közgazdász fedezte fel Írország szegényeit tanulmányozva a 19. század második felében, hogy a burgonya árának növekedése esetén az iránta támasztott kereslet is emelkedett. Amikor pedig csökkent az ára, akkor a kereslet is csökkent iránta. A furcsa keresleti mozgás oka, hogy a burgonya „alaptápláléknak” számított, így amikor csökkent az ára, akkor a lakosságnak lehetősége nyílt más élelmiszereket is beszerezni, mint például húst, ami csökkentette a burgonya iránti keresletet. Amikor pedig növekedni kezdtek a burgonyaárak, akkor a fogyasztóknak kevesebb pénzük maradt egyéb élelmiszerekre és a kieső élelmiszereket is burgonyával pótolták. Ez a jelenség a **Giffen-hatás**. Kiemelendő, hogy ez a speciális árhatás az alacsonyjövedelmű társadalmi rétegeknél, és az alapvető-egyszerű élelmiszerek csoportjában figyelhető meg.

Visszatérve a keresleti függvény vizsgálatához, vegyük észre a következőt: a keresleti függvény elérheti, de nem lépheti át a tengelyeket. A függőleges tengelymetszet azt mutatná, mekkora lenne az a piaci ár, amelynél a fogyasztó már nem lenne hajlandó vásárolni a termékből. A vízszintes tengelymetszet pedig azt mutatná, mennyi terméket igényelne a fogyasztó a termékből, ha ingyen adnák.

A piaci keresleti függvény definíciójánál már volt szó arról, hogy az az egyéni keresleti függvények horizontális (vízszintes irányú) összege. Az alábbi ábrák megmutatják, mit jelent ez.

(Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy a piacon csak két fogyasztó van.)

10. ábra: Az egyéni és a piaci keresleti függvény összefüggése

Látható, hogy a piaci keresleti függvény úgy képezhető, hogy minden egyes ár esetén, a hozzá tartozó egyénileg keresett mennyiségeket adjuk össze.

A kínálat (supply)

A kínálat esetén is megkülönböztethető a termelői (egyéni) kínálat („s”), és a piaci (iparági) kínálat („S”).

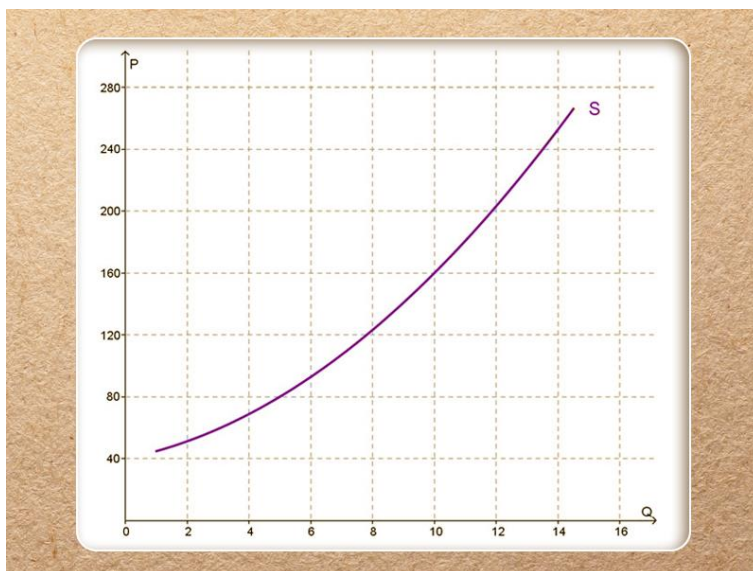
- **A termelői kínálat az a termékmennyiség, melyet a termelő adott időben, adott áron, eladásra felkínál. Egy termék piaci kínálata a termékkel kapcsolatban adott áron felmerült termelői kínálatok összessége.**

Egy termék kínálata a termék árától és a termelés költségeitől függ.

Ha a kínálatot az ár függvényében ábrázoljuk, akkor a kínálati függvényt kapjuk. Létezik egyéni és piaci kínálati függvény.

- **Az egyéni kínálati függvény különböző egységárak esetén (azaz az ár függvényében) mutatja azt a termékmennyiséget, melyet a vizsgált vállalat (termelő) eladásra felkínál. A piaci kínálati függvény különböző egységárak esetén (azaz az ár függvényében) mutatja azt a termékmennyiséget, melyet a piacon megjelenő összes vállalat kínál fel eladásra.**

A piaci kínálati függvény az egyéni kínálati függvények horizontális összege. A kínálati függvény esetén is az egységár a független változó.

11. ábra: Egyéni kínálati függvény

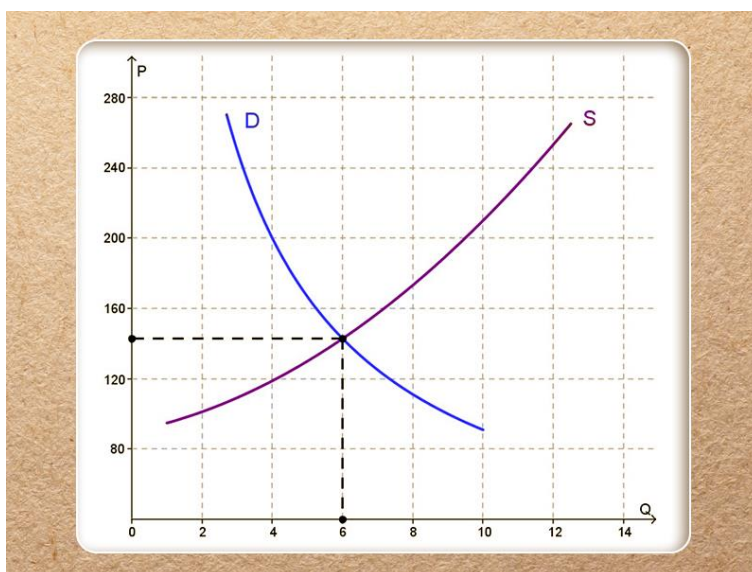
Az ábrán egy egyéni kínálati függvény látható. A függőleges tengelyen az ár, a vízszintes tengelyen a kínált mennyiség van feltüntetve. A függvény növekvő egységár esetén növekvő kínálatot mutat. Ez a kínálat törvénye, melynek igazsága könnyen belátható.

A kínálati függvény a gyakorlatban egyik tengelyt sem érheti el; a vállalat ingyen nyilván nem ad semmit, mint ahogy a semmiért nem kér pénzbeli ellenszolgáltatást.

Az egyéni kínálati függvények horizontális összeadása a keresleti függvénynél leírt módon történik (de erre itt most részletesen már nem térünk ki).

A Marshall-kereszt

- ☞ **Ha a keresleti és a kínálati függvényt egy közös koordináta-rendszerben ábrázoljuk, akkor az úgynevezett Marshall – keresztet kapjuk.**

12. ábra: Marshall-kereszt

A két függvény metszéspontja az árupiaci egyensúlyt szemlélteti. Az idetartozó ár az egyensúlyi ár.

Jelen esetben az egyensúlyi ár 143 Ft. Ez az az árszint, melynél a termelők ugyanannyi terméket (6 egység) kínálnak fel eladásra, mint amennyit a fogyasztók hajlandóak megvásárolni. Ez a mennyiség az egyensúlyi mennyiség.

Az egyensúlyi árról itt rögtön célszerű megjegyezni a következőt. A vizsgálataink során, mindig az egyensúlyi árat tekintjük az aktuális piaci árnak. Ezt azért tehetjük meg, mert a piacon az ár, mindig az egyensúlyi ár körül ingadozik.

A piacon, az árra rengeteg, állandón változó tényező (pl.: időjárás, kormányzati beavatkozás, a világgazdaság pillanatnyi helyzete, a fogyasztói ízlés változása, divat stb.) hat. Ezen hatások következtében, az ár állandóan változik, ingadozik. Vizsgáljuk most meg azt, hogy mi történik a piacon akkor, ha az ár az egyensúlyi ár fölé, vagy az alá kerül.

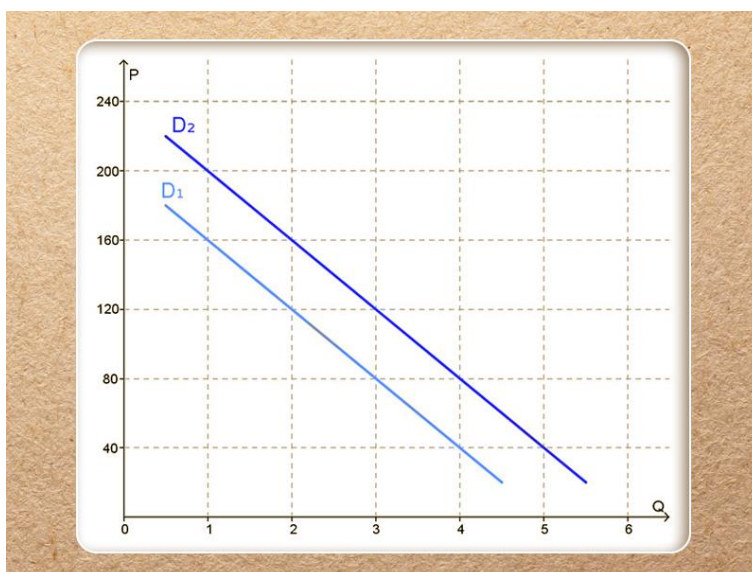
Az ábrán látható, hogy ha az ár bárhol az egyensúlyi ár fölött alakul ki, akkor a piacon túlkínálat keletkezik. Az ábrán az is látszik, hogy ha az ár bárhol az egyensúlyi ár alatt alakul ki, akkor a piacon túlkereslet keletkezik.

Látjuk tehát, hogy a piacon az ár rendszeresen az egyensúlyi ár körül ingadozik, így nem követünk el hibát akkor, ha az elemzéseink során az egyensúlyi árat tekintjük aktuális piaci árnak. **A vállalatok az aktuális piaci árat mindig egy piaci paraméternek, egy piaci tényezőnek tekintik,**

melyhez idomulva igyekeznek alakítani saját tevékenységüket, gazdasági viselkedésüket és piaci stratégiájukat. Az aktuális piaci ár tehát a vállalatok számára egy nagyon lényeges támpont.

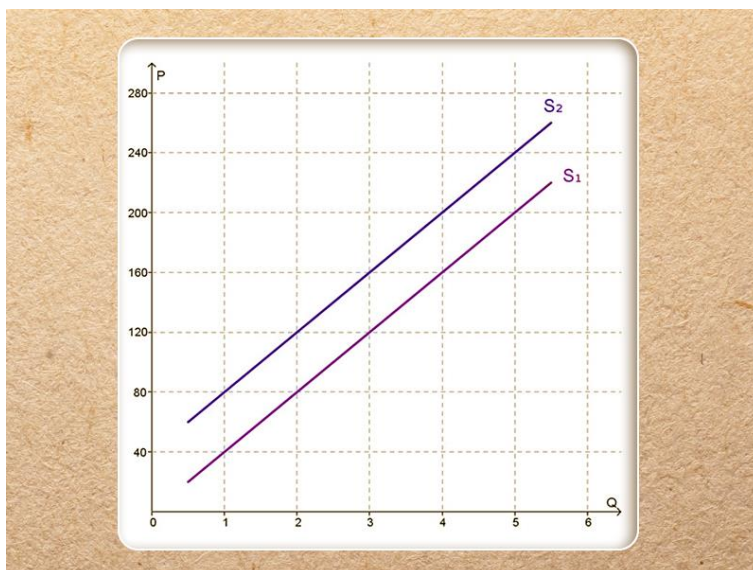
A keresleti és a kínálati függvény elmozdulása

Ha az áron kívül valamilyen más tényező gyakorol hatást a keresletre vagy a kínálatra, akkor sohasem a függvények mentén mozdulunk el, hanem a keresleti vagy a kínálati függvény mozdul el.

13. ábra: A keresleti függvény elmozdulása

Az ábrán látható, hogy a keresleti függvény önmagával párhuzamosan kifelé tolódott, azaz a fogyasztók ugyanazon az áron több terméket hajlandók megvásárolni. Ez akkor következhet be, ha például nőtt a fogyasztók jövedelme, vagy nőtt a piacon megjelenő fogyasztók száma, a vállalatok a termékkel kapcsolatban eredményes reklám kampányt folytattak stb. Nyilván ellenkező esetben a függvény önmagával párhuzamosan befelé tolódik.

14. ábra: A kínálati függvény elmozdulása

Az ábrán látható, hogy a kínálati függvény önmagával párhuzamosan befelé tolódott, azaz a termelők ugyanazon az áron kevesebb terméket hajlandóak megtermelni és eladásra felkínálni. Ez akkor következhet be, ha például nőtt a termelés költsége, vagy csökkent a piacon lévő termelők száma; a mezőgazdasági termelés esetén ilyen hatást gyakorol a kedvezőtlen időjárás stb. Nyilván ellenkező esetben a függvény önmagával párhuzamosan kifelé tolódik.

Ha a függvények elmozdulását a Marshall-keresztben vizsgáljuk, akkor azt is láthatjuk, hogy az iménti függvényelmozdulások az egyensúlyi árat, azaz a piaci árat is módosítják.

A kereslet árrugalmassága, üzleti következmények

A kereslet reagál az ár változására. Tudjuk: a normális reagálás az, ha az árnövekedés hatására a keresett árumennyiség csökken, az árcsökkenés pedig kereslet-növekedést vált ki. (Azt is tudjuk már, hogy léteznek a normálistól eltérő árhatások, reakciók is – ezekkel itt most nem foglalkozunk.) Az árváltozásra tehát reagál a kereslet, de termékenként eltérő „intenzitással”. A bekövetkező kereslet-változásnak ezt az „intenzitását” nevezzük a kereslet árrugalmasságának.¹²

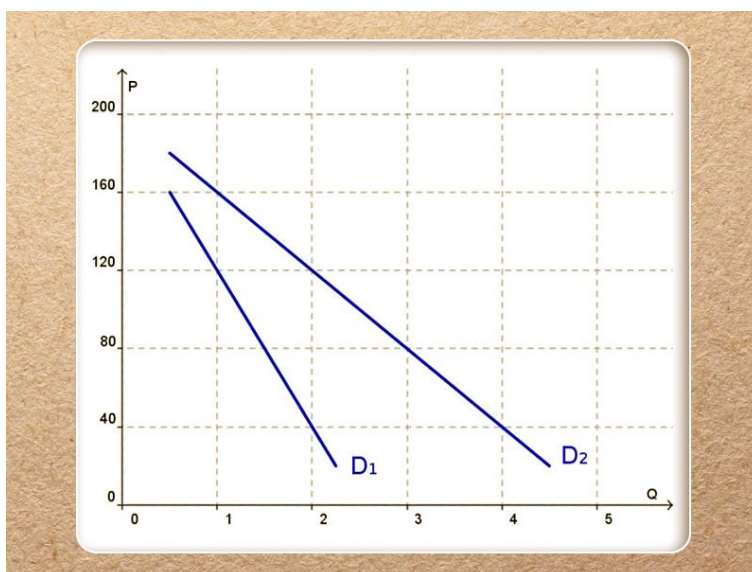
¹² A kereslet nem csak az árak változására reagál, hanem a fogyasztó jövedelmének változására is. Tapasztalatból tudjuk: ha növekszik jövedelmünk, hajlamosak vagyunk

A só fontos és nélkülözhetetlen a főzéshez. A háztartás nem maradhat só nélkül. De túl sokat sem érdemes belőle felhalmozni, mert összeáll, szinte megkövül. Minden gyakorló háziasszony tudja, mi az a sómennyiség, amit otthon tartani kell. Ezt a mennyiséget mindig biztosítani kell, ez nem nagyon (legfeljebb csak kis mértékben) ingadozhat. Így a só időnkénti szokásos vásárlása nem, vagy csak kismértékben fog reagálni az árban bekövetkező változásra. „Közgazdászul” ezt úgy mondjuk: a só keresletének ár rugalmassága kicsi, más szóval a só merev keresletű termék.

Nem így a Kanári szigetekre meghirdetett utazás! Sokan vágnak erre; mennének is, de tépelődnek: kiadjanak-e ennyi pénzt egy ilyen utazásra. De ha kapnak „egy kis lökést”, egy kis „bátorítást”, rászánják magukat az útra. S ez a bátorítás sokszor nem más, mint egy kis árkedvezmény. Sokak hajlandóságát változtatja ez meg! Elég egy kis árcsökkentés, máris megugrik a kereslet. Itt tehát a kereslet igen nagy intenzitással reagál a bekövetkezett árváltozásra; szakszóval mondvá: az álom-utazás keresletének ár rugalmassága nagy, vagyis az utazás iránt rugalmas a kereslet!

Jól mutatja az eltérő ár rugalmasságokat a két keresleti görbe eltérő meredeksége. A merev keresletű termék keresleti függvénye meredek, közelít a függőlegeshez; a rugalmas keresletű jószág keresleti függvénye viszont lapos, közelít a vízszinteshez.

növelni vásárlásainkat is. De korántsem azonos ütemű minden jószág esetén a jövedelem-változás és a kereslet alakulása. Sőt! Vannak olyan esetek, amikor a kereslet a jövedelem növekedésekor nemhogy növekedne, hanem éppenséggel csökken! Gondoljunk például arra, hogy a szerencsejáték boldog milliomos nyertese nem fogja párizser-vásárlását a sokszorosára növelni. Ugyanakkor viszont luxusjavakra aránytalanul többet költ, mint eddig! (Hogy az előző példát folytassuk: kaviárt és pezsgőt fogyaszt a korábbiakhoz képest megsokszorozott mértékben.) Az itt bemutatott jelenségeket a „kereslet jövedelemrugalmassága” címszó alatt tárgyalja az elméleti közgazdaságtan.

15. ábra: Az ár rugalmasság és a keresleti függvény kapcsolata

Az előbbi okfejtésnek üzleti következménye is van. Mi történik, ha az utazási iroda kismértékű árcsökkentést alkalmaz a meghirdetett kanári szigeti utazásra? Feltételeztük: jelentősen megugrik a kereslet. Mi történik? Noha az egy-egy utastól származó díjbevételek ugyan kisebbek lesznek az eredetivel, mivel azonban az eredetihez képest jóval többen fizetnek be az útra, az összárbevétel jelentősen nagyobb lesz a korábban kalkuláltnál. Tehát: rugalmas keresletű jószág (termék vagy szolgáltatás) esetén lehet árkedvezményt alkalmazni, ez az üzleti eredményt növeli. Merev keresletű terméknel az árcsökkentés hatására nem nőne jelentősen a kereslet; így ott az összárbevétel sem alakulna kedvezően.

4.2.5 Piaci verseny – piacformák

Mint e fejezet korábbi részében már volt róla szó, a piacon verseny folyik. A piaci verseny: a piaci szereplők között lezajló, a gazdasági kapcsolatokból nyerhető előnyökért folytatott küzdelem. A piaci verseny jellegének két szélső pontja (a két markánsan eltérő piacforma):

- a tökéletesen versenyző piac,
- a monopolpiac.

A valóságban a tökéletesen versenyző piac és a monopolpiac jellemzőinek különböző arányú keveredéséből származó piacok működnek, bár monopol piacok azért megfigyelhetők. Például: monopol piacnak tekinthető

Magyarországon a vasúti személyszállítás; a tisztán szabad verseny piachoz nagyon közel áll a mezőgazdasági termelés és értékesítés (pl.: zöldség, gyümölcs). Az állami szabályozás a tisztán monopol és a szabad verseny piac negatív hatásait igyekszik csillapítani.

A piaci verseny jellegét meghatározó tényezők:

- a piaci szereplők száma;
- a piacra lépés feltételei;
- a termék jellege;
- a piaci szereplők befolyása az áralakulásra;
- az információhoz jutás lehetősége;
- a verseny erőssége.

A *tökéletesen versenyző piac* jellemzője, hogy az eladók száma nagyon sok. A kínálati oldal szereplői a kínálatnak egyénenként csak nagyon kis hányadát adják, így egyénileg a piaci folyamatokat befolyásolni nem képesek. A piacra történő be- és kilépés mindenki számára korlátlan. A piacra kerülő termékek minősége közötti különbség elhanyagolható, tehát a termék homogén. A termékek egymással nagyon könnyen helyettesíthetők. Mivel a piaci szereplők száma nagyon sok, az egyes piaci szereplők az árakat nem képesek befolyásolni, tehát a piaci szereplők árelfogadók. A piacon az információáramlás szabad (technológiai és piaci információkról van szó). A piaci verseny erős.

A **monopólium** piacán a kínálati oldalon egyetlen egy vállalat van, ezért a piac kínálati oldalára nagyon nagy hatást gyakorol¹³. A piacra más vállalat belépni nem képes, általában a magas tőkeigény miatt. Az előállított termék semmi mással nem helyettesíthető. A monopolhelyzetben lévő üzleti szervezet maga határozza meg az árat. A gazdasági információt a monopolhelyzetben lévő vállalat egyedülként birtokolja. A piacon verseny nincs.

A mai piacok többnyire néhány nagyvállalat által uralt piacok, ezeket **oligopólium**nak nevezi a közgazdasági szakirodalom. De (emlékeztetünk itt e fejezet elején írottakra) ezek az „óriások” kis- és közepes vállalatok sokaságához kapcsolódnak. Nem felejthető azonban, hogy **monopol- és oligopol piacokon a nagy cégek (piaci erőfölényüket kihasználva) az árat felfelé, az adásvétel volumenét lefelé elmozdíthatják az egyensúlyi mennyiségektől** (a modern gazdaságokban pedig gyakran a minőséget is rontják). A modern piacokon a fogyasztókkal szembeni magatartás is

¹³ Létezik ennek a formának a „tükörképe” is, olyan piaci helyzet, amikor a vevői oldalon van monopólium, tehát az eladók egyetlen vevővel állnak szemben. Ezt a sajátos helyzetet **monopszóniának** nevezi a közgazdasági szakirodalom. Példa lehet erre az a helyzet, amikor a mezőgazdasági kistermelők egyetlen felvásárlónak (például egy nagy konzervgyárnak) tudják csak eladni termelvényeiket.

módosult. „A nagyvállalatok politikája részben valóságos piacformálás, azaz nem a piac megismerésére, hanem annak megváltoztatására törekszik. Élesebben fogalmazva azt lehetne mondani, hogy nem a fogyasztó számára gyártanak árukat, sokkal inkább *áruik számára fogyasztót*. „A régimódi eladási módszerek, amelyek közvetlenül valamilyen nyilvánvaló szükséglet kielégítésére kínálták az árut, már nem voltak elegendőek. ... A piacon észlelhető telítettség megszüntetésének módszerül a falánk fogyasztó megteremtését választották.”, (Szabó, 1970; 17. o.)

- Manapság egy sajátos piacformával is találkozhatunk, ez az úgynevezett **monopolisztikus verseny**. Ez „fából vaskarikának” látszik, hiszen az eddigiek tanulsága az, hogy vagy versenypiacon vagyunk, vagy monopolizált piacon, ahol nincs (vagy alig lehetséges) verseny. Az itt tárgyalt piaci helyzet jellemzője, hogy a sok szereplő ellenére a verseny korlátozott, és a termelők képesek befolyásolni a piaci viszonyokat. Egy közgazdasági kislexikon így fogalmazza ezt meg: „A monopolisztikus verseny olyan piaci struktúra, amelyben nagyon sok, olyan javakat kínáló eladó van, amelyek közeli, de nem teljes helyettesítői egymásnak. **Az ilyen piacon minden cég bizonyos hatást tud gyakorolni az árra.**” Samuelson – Nordhaus, 1992; 1287. o.) Tehát a termékek sajátos, egyedi jellege miatt kerülnek a termelők kvázi monopolisztikus helyzetbe.

4.2.6 A legfontosabb piacok

Kézenfekvő a piacokat aszerint osztályozni: mi az adásvétel tárgya az adott piacon. Ez alapján megkülönböztethetjük a fogyasztási javak piacát és a tényezőpiacokat. Eddigi fejtegetéseink (kimondatlanul) a fogyasztási cikkek piacára vonatkoztak. Itt a mindennapi élethez szükséges javak és szolgáltatások forgalmazásáról van szó.

De mik azok a tényezőpiacok? Mint az előző leckében megtanultuk, a termeléshez gazdasági erőforrásokra (nélkülözhetetlen személyi és tárgyi feltételekre) van szükség. Tényezőpiacokat említve lényegében ezeknek a termelési feltételeknek az adásvételéről, keresletéről-kínálatáról van szó. Mik tartoznak ide?

- a természeti erőforrások (mindenekelőtt a föld) piaca
- a munkapiac
- a tőkepiac (tőkejavak, illetve a pénz, mint tőke).

Ezekről a piacokról a későbbi tanulmányok során lesz részletesebben szó; itt csak néhány gondolatot, legfontosabb speciális jellemzőiket emeljük ki.

A földpiac legfontosabb sajátossága a kínálat korlátozottsága. Hiszen itt olyan tényezőről van szó, amely nem szaporítható, különböző minőségű területei meghatározott mennyiségben állnak rendelkezésre. A jobb minőségű földek után (ha a termelés iránti igény megkívánja) csak rosszabb minőségű földeket lehet igénybe venni. De a rosszabb minőségű földön is kell legalább átlagos mértékű haszonnak keletkeznie, mert különben nem vonnák művelés alá, de akkor elégtelen lenne a mezőgazdasági javak kínálata. Ez a szükségszerűség a mezőgazdasági termelvények áralakulására rányomja bélyegét – hogy miként és hogyan, ezt „magyarázza meg” a földjáradék-elmélet.

A leírtakból egy olyan tanulság is leszűrhető, amely általánosítható a tényezőpiacok működésére: a termelési tényezők keresletét mindenkor a termelés igényei szabják meg, tehát a termelési tényezők kereslete származtatott kereslet.

A munkapiac talán a legspeciálisabb, legrugalmasabb termelési tényező, a munka (pontosabban a munkát végző egyén kompetenciakészletének) keresletét és kínálatát koncentrálja. A részletek itteni mellőzése nélkül arra azonnal felhívjuk a figyelmet, hogy ezen a piacon a keresleti oldalon a vállalkozások állnak, hiszen nekik van szükségük erre a speciális termelési tényezőre; a kínálatot pedig a munkavégző (s jelenleg éppen munkahelyet kereső) egyén képviseli, hiszen ő akarja munkáját (s amögött tehetségét, szorgalmát, képességeit, szaktudását) felkínálni. Ezen a piacon nagyon erőteljes az állami, hatósági beavatkozás, hiszen a munkaviszony létesítésére és a munkavégző egyén helyzetére a munkajogi szabályok sokasága vonatkozik. De speciális ez a piac azért is, mert itt az ár a bér: a munka ára a vállalkozó által fizetett munkabér. A bérek egy modern gazdaságban a legritkább esetben csökkennek, ezt „közgazdászul” úgy mondjuk: a bérek lefelé merevek. Ez a tény szintén specialitása ennek a piacnak!

A **tőkepiac** fogalmán lényegében két piacot is értünk. Beszélhetünk a tőkejavak piacáról, és a tőkeként mozgó pénz, pénzügyi eszközök piacáról. Itt meg kell értenünk azt, hogy a modern gazdaságban a tőketulajdon a háztartások oldalán pénz- vagy értékpapír formájában jelenik meg. A befektető felkínálja pénzvagyont (jelenbeni pénzét gyarapodó jövőbeni pénzre szeretné átváltani), s természetesen vannak olyanok (vállalkozók), akik ezt a pénzvagyont igénybe veszik annak érdekében, hogy –a személyi feltételek biztosításán túl- reáltőkére (gépekre, berendezésekre, építőanyagokra, járművekre, informatikai eszközökre, nyersanyagokra, alkatrészekre), tehát a termelés nélkülözhetetlen tárgyi feltételeire cseréljék. **Tőkepiac** tehát a **pénz- és értékpapírpia**c, a **tőkejavak piaca** pedig a **reáltőke elemeinek adásvételét „lebonyolító” piac**. (Mindennek áttekintését segíti a következő ábra.)

16. ábra: A tőkepiac értelmezése

E tárgyban számos érdekesség előkerül majd: hiszen ehhez a témához kapcsolódik a tőzsde, mely a modern gazdaságok koncentrált piaca. Említésre kerül majd a befektetések szempontrendszere, a vállalkozások finanszírozási kérdései és az egész pénzügyi közvetítő szektor működése és e működés hatása a nemzetgazdasági folyamatokra.

Végezetül megjegyezzük, hogy a tőkejavak és a fogyasztási javak piacát együttesen áru piacnak (jóságpiacnak) nevezzük.

4.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

4.3.1 Összefoglalás

A piac átfogó gazdasági kategória, modern korunkban is keretet szab a gazdasági szereplők tranzakcióinak, érdek-konfliktusainak és kooperációjuknak. A piac nem csak a tárgyi áruk adásvételének a színtere; szolgáltatások és információk is adásvételre kerülnek a piacon. Itt mutatkozik meg: mi az, amit gazdasági értéknek fogadnak el a szereplők. És itt dől el az is: mely gazdasági szereplők képesek helytállni, erősödni, növekedni, és kik azok, akik kiszorulnak a piacról, periferizálódnak a gazdasági életben. Fontos piaci kategória a versenyképesség; egy termék, egy ágazat, de egy ország szintjén értelmezve is. A versenyképesség megtartásán és javításán múlik a jólét – ez nem csak ennek a leckének a tanulsága, hanem tananyagunk további részeié is.

Összefoglalásként tekintse meg az alábbi video-részletet; figyeljen a megfogalmazódó fő gondolatokra!

4.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Hogyan értelmezi a piac fogalmát az elméleti közgazdaságtan?
- ? A Marshall-kereszt segítségével mutassa be a piaci mechanizmust!
- ? Az adásvétel tárgy szerint hogyan csoportosíthatók a piacok
- ? Sorolja fel a mai piacok néhány jellemző vonását, saját tapasztalatait is mozgósítva!
- ? Definiálja az egyéni és a piaci keresletet! Mit nevezünk a kereslet törvényének?

4.3.3 Gyakorló tesztek

Tekintse meg az alábbi video részletet és válaszoljon a feltett kérdésekre!

A hévízi termelői piac

Forrás: www.heviz.hu; Hévízi Televízió

Hogyan ítélik meg a vevők a hévízi piacot?

Hogyan ítélik meg az eladók a hévízi piacot?

Milyen tényezők hatnak a piaci forgalom alakulására?

A video alapján megfogalmazható válaszok:

Hogyan ítélik meg a vevők a hévízi piacot?

- jó minőségű termékek, sajátos ízvilág
- széles termékválaszték
- speciális kézműves piac
- sok eladó
- a bóvli jellegű termékek tilalma (hatékony piaci ellenőrzés)
- valódi értékek

Hogyan ítélik meg az eladók a hévízi piacot?

- jó forgalom, sok vevő
- fürdőváros jelleg, a vendégek is látogatják a piacot (a fogyasztók összetétele 1/3 helybeliek és magyar vendégek 1/3 orosz vendégek, 1/3 német vendégek)
- a szálláshelyeken ajánlják a piac felkeresését
- megfelelő infrastruktúra, de fedett rész kialakítása szükséges volna

Milyen tényezők hatnak a piaci forgalom alakulására?

- a település mérete, vendégforgalma
- a helybeli vásárlóközönség piaclátogatási gyakorisága (az ok sokféle lehet)
- a piac környékre gyakorolt vonzása
- a piac termékkínálata
- a minőségi tényezők

Tekintse meg az alábbi képeket és válaszolja meg a hozzájuk kapcsolódó kérdéseket!

17. ábra: Áralakulás a kertészeti termékek piacán

Milyen tényezők magyarázhatják ugyanazon piacon, ugyanabban az időpontban az azonos termékek (paprika, szőlő) árkülönbségeit?

Mi készíthette az akciós ár meghirdetésére az egyik paprikatermelőt?

Milyen árképzési megfontolás érvényesült a szilva árának kalkulálásakor?

Válaszoljon a feltett kérdésekre a saját gyakorlati tapasztalatai és elméleti ismeretei alapján!

Válaszlehetőségek:

Milyen tényezők magyarázhatják ugyanazon piacon, ugyanabban az időpontban az azonos termékek (paprika, szőlő) árkülönbségeit?

- eltérő minőség
- eltérő fajta
- különböző származása
- frissesség,
- szezonális hatások
- keresettség

2. Mi készíthette az akciós ár meghirdetésére az egyik paprikatermelőt?

Lecsőpaprikát kínál akciós áron, amely láthatólag már gyengébb minőségű. Mondhatjuk, hogy ez a paprikaszezon „kifutó” termékhányada. Fontos a gyors

értékesítés, mert fenyeget a romlásveszély. Tehát a termelő „vesztéscsökkentő” stratégiát kénytelen alkalmazni. Az alacsonyabb ár, valószínű nem biztosít számára nyereséget, de megkíméli veszteség elkerüléséről.

3.Milyen árképzési megfontolás érvényesült a szilva árának kalkulálásakor?

Árkedvezmény nyújtásával ösztönzi az eladó a vevőket arra, hogy nagyobb tételekben vásároljanak. Szezonális és romlandó termékről lévén szó, a termelőnek erős érdeke fűződik a forgalom felgyorsításához. (A kereskedelemben általános szokás a nagyobb tételű vásárlást árkedvezménnyel honorálni. Az ilyen típusú kedvezmény szakmai megnevezése: *rabatt*.)

5. LECKE: GAZDASÁGI SZEREPLŐK – HÁZTARTÁS

5.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A bevezető fejezetben már szó volt arról, hogy az elméleti közgazdaságtan két ága a *mikro- és a makroökonómia egymást kiegészítő ismereteket közöl az egységes egészként működő gazdaságról*. Emlékeztetőül: a *makroökonómia a gazdaság összműködésének problémáit elemzi, a mikroökonómia az egyes gazdasági szereplők nézőpontjából* kiindulva vizsgálja a gazdaság működését.

E leckeben első célunk a diákok makroökonómiai szemléletének meg alapozása, a nemzetgazdasági szereplők rövid jellemzése és a közöttük lévő kapcsolatrendszer felvázolása révén. Bemutatjuk a modern (vegyes) gazdaságok egyszerűsített makrogazdasági sémáját, az úgynevezett makrogazdasági modellt annak érdekében, hogy ezáltal a fő gazdasági szereplők helyzete, kapcsolatrendszere és a közöttük megvalósuló jövedelemmozgások a hallgatók számára áttekinthetővé váljanak.

Tekintve, hogy a közgazdaságtan tananyag átfogó céljai között szerepel valamennyi piaci szereplő döntéseinek, a döntések hátterének, gazdasági viselkedésének bemutatása, ezért e fejezetben elsőként a gazdaság hagyományos, legősibb, ugyanakkor a hallgatók gondolatvilágához legközelebb álló szereplő, a *háztartás* kerül kiemelésre. E lecke fő célkitűzése *annak tudatosítása, hogy a hallgatóknak a jövőbeni saját háztartásuk egyik, vagy elsődleges irányítójaként, a gazdaság mikroszintű szereplőjének működését meghatározó döntések meghozatalára kell képessé válniuk*, mert a háztartásuk eredményes működése a jelentős részben tőlük függ. *Oktatási cél, a gazdaság működését a háztartás szemszögéből vizsgálva, a háztartás tagjaként szerzett tapasztalatok felszínre hozásával olyan összefüggések feltárása, melyek birtokában a hallgatóknak lesz ráhatása, befolyásolási lehetősége a háztartás eredményes működtetését illetően.*

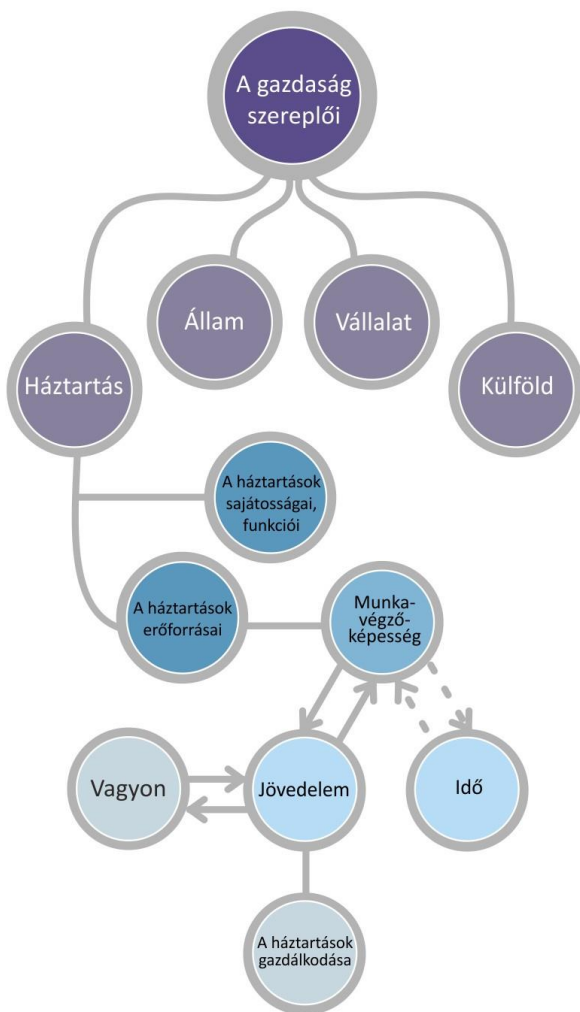
E témakör feldolgozása révén *fejlesztendő kompetenciák*: áttekintő- és rendszerező képesség, kalkulációk készítésének képessége, elemző és döntési készség.

5.2 TANANYAG

Bevezető közgazdasági tanulmányainkból már ismert, hogy a közgazdaságtudomány a gazdasági folyamatokkal (a széles értelemben vett termelési körfolyamattal), nevezetesen a termelés, az elosztás, a csere (forgalmazás), és a fogyasztás folyamataival foglalkozik.

Ebben a fejezetben a gazdaságszervezeti rendszerét, azaz a gazdasági folyamatok alapegységeit mutatjuk be röviden, és a közöttük lévő kapcsolatokat tárjuk fel, jelen esetben a háztartást középpontba helyezve.

- ☐ Megjegyezzük, hogy a gazdasági szereplők kapcsolatrendszerére a későbbiek során is többször utalunk: főként az egyes szereplők bemutatásakor, valamint a makrogazdasági teljesítmények számbavétele, értékelése során.

18. ábra: Gondolattérkép

5.2.1 A gazdaság szereplői – a gazdasági szereplők kapcsolatai

A gazdasági folyamatoknak (termelés, elosztás, csere, fogyasztás) sok szereplője van, de képezhetők olyan *fő csoportok*, amelyek tagjai *hozzávetőlegesen egyformán viselkednek*; helyzetük hasonlít egymáshoz. Az *azonos funkciókat* ellátó **gazdasági szereplők** (vagy más elnevezésekkel: gazdasági alanyok, gazdasági alapegységek), nyitott nemzetgazdaságot feltételezve következők:

- **háztartások**
- **vállalatok** (vállalkozások)
- **állam** (az állami intézmények, az államhatalmi és államigazgatási szervezetek)
- **külföld.**

A makroökonómiában a gazdaság szereplőit gazdasági szektornak is nevezik.

Egy **gazdasági szektor** azon gazdasági alanyok összessége, amelyek

- hasonló gazdasági célokat akarnak elérni,
- azonos erőforrásokkal és korlátozó tényezőkkel számolnak, és
- mindezek alapján azonos jellegű gazdasági döntéseket hoznak.

A vállalati és háztartási szektort együttesen *magánszektor* elnevezéssel is illetik, megkülönböztetve az államtól, a közszférától. A magán- és az állami szektor együttesen adja a *belföldi szektort*. A *külföld* az olyan nem belföldi gazdasági szereplőket jelenti, amelyek gazdasági kapcsolatban állnak valamely belföldi gazdasági szereplővel.

- ☐ Megjegyezzük, hogy a *makrogazdaság sajátos szférája a bankrendszer*, amely a gazdasági szereplők pénzügyi tranzakcióinak lebonyolításával foglalkozik. Egyes modellekben –az említettek mellett– önálló szereplőként tüntetik fel.

A gazdasági szereplőket a piacok kötik össze, nevezetesen: az áru, a munka, a tőke- és pénzpiac. (A felsoroltak a makrogazdaság alapvető piacai.) A szektorok keresletükkel és kínálatukkal kapcsolódnak ezekhez a piacokhoz. A szereplők gazdasági műveletei részben *árúk* – fogyasztási javak és/vagy beruházási javak – *adás-vételére* irányulnak (árupiac), részben megtakarított *pénzeszközök befektetését* illetve *kölcsönvételét* célozzák (pénz illetve tőkepiac), részben a *munka adás-vételét* jelentik (munkapiac).

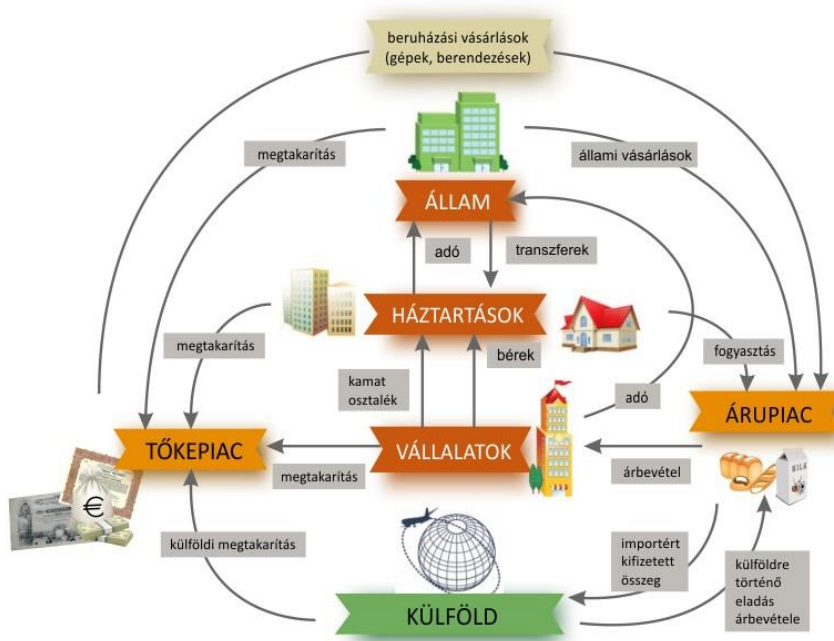
A gazdasági szektorok közötti alapvető kapcsolatok folyton ismétlődnek, tekintve, hogy a szükségletek a kielégítést követően ismételten jelentkez-

nek, ezért újra termelni kell. **Újratermelés a termelés szüntelen körforgása.** Az újratermelés magába foglalja a szűk értelemben vett termelést, az elosztást, a cserét, és a fogyasztást, ezek állandó körforgását. A gazdasági folyamat folyamatos ismétlődését gazdasági körforgásnak nevezzük.

Mivel minden csereaktus kétoldalú mozgás, áru-és pénzmovement, ezért az újratermelés megjelenési formája is kettős. A termékek áramlását a pénz (a jövedelmek) ellentétes irányú mozgása kíséri, tehát a **reálfolyamatok és a jövedelmi folyamatok** a gazdasági folyamatok két vetületét jelentik. Ugyanakkor a jövedelmek önálló mozgást is végeznek, például adófizetés alkalmával. A jövedelmek áramlása meghatározó szerepet játszik a piaci mozgásokban, a kereslet meghatározásában.

A következő ábra bemutatja a gazdaság fő szereplői között kialakuló legfontosabb pénzmovementeket, tehát a jövedelmi kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt.

- Az ábra tanulmányozása során célszerű megfigyelni egyes szereplők szemszögéből a jövedelem be- és kiáramlást, tehát azt, hogy milyen jövedelmet kapnak, és mire használják fel. Az egyes szereplők bevételei és kiadásai, a be- és kiáramló jövedelmek összege szükségszerűen megegyezik egymással. Érzékelhető, hogy minden jövedelemmozgás kettősen szemlélhető: valamely gazdasági szereplő kiadása egy másik szereplő jövedelmévé válik, vagy közvetlenül, vagy valamelyik piac közvetítésével. Hangsúlyozzuk, hogy a jövedelemáramlási modellek – így a körforgás ábra is – a könnyebb áttekinthetőség és a folyamatok jobb szemléltetése, illetve megértése érdekében – csak a leglényegesebb – a gazdaság teljesítményéhez (termelés és felhasználás) szorosan kapcsolódó – jövedelmek mozgását tükrözik. Nincs külön szerepeltetve például az a kamatjövedelem, amit az állam fizet a belföldről vagy külföldről fölvetett hitelei után, és a vállalatok forrásbevonásának a költsége is csak részben – a háztartások felé irányuló kifizetés – jelenik meg látható formában. Az említett tételek a modellben rejtett formában jelen vannak, ezekkel a tételekkel ugyanis az adott szektorok megtakarításai nyilvánvalóan csökkennek (kiadás esetén), illetve nőnek (bevétel esetén). Megjegyezzük továbbá, hogy a munkapiac az egyszerűsítés okán hiányzik a modellből, ezen a piacon ugyanis csak keresztül áramlik a munkabér a vállalati szektortól a háztartási szektor felé.

19. ábra: A jövedelmek körforgásának ábrája

A séma forrása: Hollóné Kacsó Erzsébet – Kádek István (2002): Agóra 18. o.

Az egyes szereplők jövedelemáramlását tekintve a következő *megállapítások* tehetők:

- ☐ A jövedelemmozgásokra vonatkozó megállapítások áttanulmányozása előtt és azt követően érdemes megtekinteni a következő animációt:

A háztartások jövedelmei több forrásból származnak. A legfontosabb jövedelemforrás a kereső családtagok **munkabére**, amely a vállalati szektorban működő vállalkozásoktól (cégek, intézmények) származik. Ezek a munkajövedelmek kiegészülnek az államtól kapott **transzferjövedelmekkel**, (ilyenek például a nyugdíjak szociális segélyek, különféle támogatások), valamint a különböző lejáratú **értékpapír-befektetésekből** (kötvény; részvény) **származó jövedelmekkel** (*kamat; osztalék*). **A háztartásoknak kiadásai**, mindenekelőtt az állam felé különféle **adófizetési kötelezettségeik** vannak. A jövedelmeik nagy részét azonban a megélhetéshez szükséges anyagi javak és szolgáltatások vásárlására fordítják, tehát az árupiacon **fogyasztásra** költik. **A fogyasztásra el nem költött**

pénzt megtakarítják, a pénz illetve a tőkepiacon bankbetétben illetve különböző lejáratú értékpapírokban helyezik el.

A **vállalati szféra jövedelme az árupiacról származik**. A vállalatok eladásai révén jutnak **árbevétel**hez – illetve az árbevétel és a ráfordítások különbségeként – jövedelemhez, a gazdaság valamennyi a szereplőjétől. A vállalati szféra jövedelmét képezik az **államtól a vállalatoknak juttatott transzferek** is (ilyenek a vissza nem térítendő támogatások), de ezek a tételek nem gyakorlati, nem meghatározó nagyságrendűek. A **vállalatok kiáramló pénzeinek** jelentős részét a munkavállalóknak, azaz a háztartás szereplőinek fizetett **munkabérek** teszik ki. Értelmszerűen a cégek a munkán kívül más termelési tényezőkért is fizetnek. A háztartásoktól értékpapír kibocsátáson (kötvény, részvény) tőketényezőt (pénzt) vesznek igénybe, amiért **kamatot és osztalékot** fizetnek. A más vállalatoktól vásárolt termelési tényezők folyó termelő felhasználásnak minősülnek, ezek értéke a vállalati szférán belül áramlik, tehát nem járnak a szférát elhagyó jövedelem-áramlással. A munkabérfizetés mellett a cégeknek eleget kell tenniük többféle **adó- és járulékfizetési kötelezettségeik**nek. Amennyiben vannak e szférának átmenetileg szabad pénzeszközei, akkor a *tőkepiacon* található számukra megfelelően jövedelmező befektetési lehetőséget **megtakarítás** formájában.

Az **állam legfőbb bevételei az adók**, melyeket a háztartásoktól illetve a vállalatoktól szed. A **költségvetési kiadások** egy része a gazdaság mikroszintű szereplőihöz, elsősorban a háztartásokhoz kerül **transzferek**nek formájában. Az állam jelentős tételben az *árupiacon ún. állami vásárlásokat* eszközöl, melyek között vannak olyan áruk, melyeket tipikusan az állam vásárol (harci repülő), de szerepelnek közöttük beruházási javak (utak, közvilágítás és más közjavak létesítéséhez), és „hétköznapi fogyasztási cikkek” (irodai eszközök, ásványvíz) egyaránt. Előfordul, hogy az államnak is vannak átmenetileg fel nem használt, szabad pénzeszközei, melyeket, mint **megtakarított jövedelmeket** elhelyez a *tőkepiacon*.

- ☐ Megjegyezzük, jellemzőbb a deficités költségvetés, ilyen esetben az állam szintén a pénz- és tőkepiac közvetítésével igénybe veszi a megtakarítók, elsősorban a háztartások pénzét. Ekkor a modellben természetesen a jövedelemáramlást jelző nyíl iránya megfordul.

A **külföldi gazdasági szereplőknek** a belföldi gazdasági szereplőkkel való sokrétű kapcsolataiból csak az árupiacon megvalósuló **export-import kapcsolatokat**, pontosabban a kapcsolódó pénzmozgásokat emeli ki a séma. Nevezetesen: az exportért beáramlik a jövedelem, az importért az

adott országból kiáramlik a pénz. Az export és az import nagyságrendje jellemzően eltér egymástól. **Ha az import meghaladja az exportot, akkor a külföldnek belföldön megtakarítása van.**

- Folyamatok megértése végett, célszerű a következőket végiggondolni. Ha az *import nagyobb, mint az export*, akkor a belföldi áru-piacunkon a hazai termelésnél több áru van jelen, ugyanakkor a gazdaságban kevesebb jövedelem marad a belföldi jövedelemtulajdonosoknál, mivel több kifizetés történt az importért, mint amennyi realizálódott az exportért. *Ez tehát azt jelenti, hogy a belföld többet fogyaszt, mint amennyi jövedelme van, a külföld pedig több jövedelemhez jut, mint amennyi áruja marad.* Ebből következik, hogy *a külföld a jövedelemfeleslegét megtakarítja, és a belföld számára hitelez, a hazai gazdaság pedig ezt a többletjövedelmet hitelként felvéve tud a jövedelménél magasabb jövedelemfelhasználást megvalósítani. Azaz a külföld megtakarítása megegyezik az import mínusz export különbséggel, ami a vizsgált gazdaság szempontjából külföldi hitelfelvételt jelent.*

Természetesen, **ha az import kisebb, mint az export**, akkor a belföld költ kevesebbet, hitelez a külföld számára, vagyis ebben az esetben **a külföld megtakarítása negatív.**

A bemutatott jövedelemáramlásokkal „még nem zárul be a kör”. Mi történik a pénz- és tőkepiacon összegyűlt megtakarításokkal? Ez a pénztőmeg igénybe vehető a gazdasági szereplők hiteligényeinek fedezésére. A gazdaságban jellemzően hitelfelvevőként jelennek meg a vállalatok, amelyek a pénz- és tőkepiacról megszerzett pénzt az árupiacon beruházási javak vásárlására fordítják. Azaz **nemzetgazdasági szinten a megtakarítások beruházásokká alakulnak.** A vásárlások a beruházási javakat termelő vállalatokat jövedelemhez juttatják. Ebből a korábban már említett kifizetéseiket hajtják végre a háztartás és az állam felé, illetve megtakarítanak, a beszedett adókból az állam maga is költekezik, ugyanezt teszik a háztartások is, amelyek a vállalatoktól jutottak jövedelemhez, miközben maguk is adóztak, megtakarítottak. Így zajlik „vég nélkül” a jövedelmek körforgása a gazdaságban.

5.2.2 A háztartás –mint gazdasági szereplő- jellemzői és funkciói

A háztartások a családi gazdálkodás szinterei. A háztartás definiálása a különböző tudományterületek esetében eltérő. Legtöbbször a család szinonimájaként jellemzik. A közgazdaságtan felfogása szerint, *család és a háztartás nem tekinthetők azonos kategóriának.* A családhoz tartozás álta-

lában vérségi kapcsolatokon alapul, de a háztartás tagjai között nem feltétlenül van közvetlen vérségi kapcsolat, vagy törvényes egymáshoz tartozás.

- „Sok esetben nyilván a háztartás egybeesik a családdal, mint ahogy az egyszemélyes háztartásban az egyén és a háztartás azonos, de a háztartásfogalom jobban kifejezi az együttgazdálkodás tényét, és kevésbé hangsúlyozza a vérségi összetartozást. (Sik Endre [1984] 338. o.)

A háztartás megítélése esetében lényeges vonás: a közös gazdálkodás!

A háztartás célja – a háztartásban együttlakó az erőforrásokkal közösen gazdálkodó – tagjai szükségleteinek minél jobb kielégítése.

A háztartások végső fogyasztói a nemzetgazdaságban megtermelt javaknak, szolgáltatásoknak. Ilyen értelemben – a gazdasági élet többi szereplőjétől megkülönböztetve – a háztartásokat végső fogyasztóknak is nevezik. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a háztartás nemcsak fogyasztó egység! A háztartásra – mint minden gazdálkodó egységre – jellemzőek a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás mozzanatai. A gazdasági folyamat ezen elemei a háztartásra vonatkoztatva sajátos tartalommal bírnak, amelyek egyúttal jelzik a háztartás jellegzetes szerepköreit, funkcióit is.

A háztartásban zajló termelési-szolgáltatási folyamatok két csoportra oszthatók: jövedelemtermelés (elsősorban) és saját szükségletre termelés.

- A **jövedelemtermelés** egyértelműen kirajzolódott a gazdasági szereplők kapcsolatrendszerének elemzése során. A háztartás felnőtt tagjai általában valamilyen munkát végeznek, ellenszolgáltatásként munkabért, jövedelmet kapnak. *(Ez a jellemzően domináns jövedelem-elem a családi költségvetés bevételi oldalán jelenik meg, és nagymértékben meghatározza a kiadási lehetőségeket)*
- A **saját szükségletre végzett termeléssel**, szolgáltatással (barkácsolás, zöldségtermelés, takarítás, főzés) helyettesíthetők a piacon vásárolható javak, szolgáltatások, megtakaríthatók ezek költségei. E szempontok nem elhanyagolhatók. A háztartás-gazdaságtan modern felfogása szerint, a háztartás úgy működik, mint egy termelőüzem, azzal a különbséggel, hogy az előállított termék, szolgáltatás nem kerül piaci forgalomba.
- A saját szükségletre való termelés (avagy a háztartási termelés), a jövedelemtermelés lehetőségeinek szűkülése (pl.: munkanélküliség)

ség) esetén, fokozódó jelentőséggel bír. *„Háztartási termelés az a fizetetlen tevékenység, amit egy családtag a másik családtag számára végez, ami helyettesíthető lenne piaci termékkel vagy szolgáltatásokkal, ha a körülmények (jövedelem, piaci feltételek, személyes ambíciók) lehetővé teszik azt háztartási csoporton kívülről megszerezni.”* (Reid. 1934; 11. o)

- ☐ E munka értékének számbavételére két fő módszert alkalmaznak a kutatók: A piaci helyettesítési költség és a határáldozati jövedelem módszerét. A *piaci helyettesítési költség módszere* a háztartási termelés eredményét vagy ráfordításait olyan értéken veszi számításba, amilyen áron azok a piacon megszerezhetők. A *határáldozati jövedelem módszer* a házimunkát végző személy sajátmunkaerő-piaci bérével számol. A két módszerrel történő becslés *közel azonos eredményt* ad. Ezen értékek meghatározására magyar viszonylatban az ezredfordulón történtek kísérletek. (Szép – Sík; 2002)

A megtermelt jövedelmek, javak és szolgáltatások elosztása is fontos mozzanata a háztartás gazdálkodási folyamatának. Az **elosztás döntést, rangsort jelent a különböző szükségletek között**. Mivel a kielégítésre váró szükségletekhez képest az erőforrások korlátozottan állnak rendelkezésre, az elosztás során dönteni kell a család közös szükségleteinek kielégítési sorrendjéről (nyelvtanfolyam, vagy kerékpár), valamint a javak családtagok között történő méltányos elosztásáról. Különösen nehéz a választás akkor, amikor alacsony jövedelem mellett, az alapvető szükségleteket kielégítő cikkek között kell rangsorolni.

A háztartásban végbemenő csere nem azonos tartalmú a piaci (általában egyenértékű) cserével. A **családi kapcsolatokban a nem egyenértékű (nem piaci) cserekapcsolatok érvényesülnek**. A háztartáson belül az egyes javaknak, szolgáltatásoknak nincs piaci ára. A háztartás tagjai nem méregetik egymás között, hogy ki, kinek, mennyivel tartozik. A családi munkamegosztás keretében végbemegy egy sajátos csere, a „tevékenységek cseréje” a tagok között, és a generációk között is.

- ☐ A család felnőtt tagjai között például jellemző munkamegosztásnak minősül, hogy az anya főz, a kerti munka az apa feladata, de a gyermekeknek is van a háztartásban életkoruknak megfelelő, esetleg azzal együtt változó rendszeresített feladata a viráglocsolástól a takarításig. A generációk közötti tevékenységcsere a klasszikus példája a gyermekek segítése jövedelemátcsoportosítással és háztartási munkavégzés nagy részének átvállalásával, de az idő múltával majd különféle módokon a fiatalok is segítik az idősebb generációt.

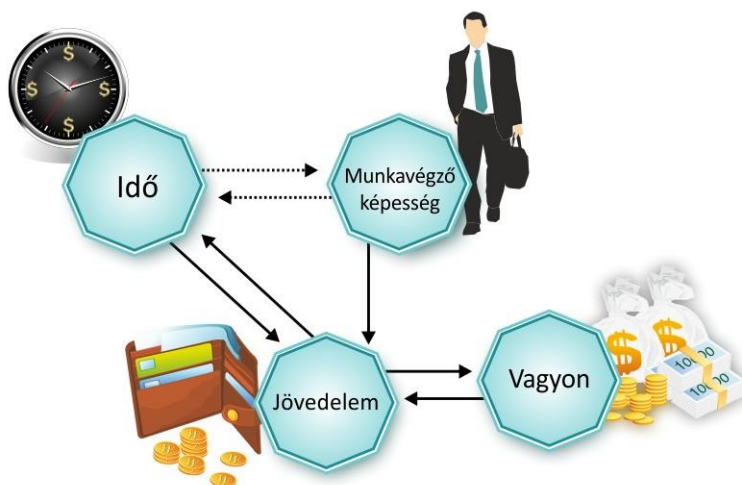
A fogyasztás kitüntetett szintere a háztartás. **A háztartás keretében zajló fogyasztás végső fogyasztás**, amelyet meg kell különböztetnünk a termelőfogyasztástól, attól a fogyasztástól, amely valamilyen termelési folyamat részét képezi (például anyagfogyasztás, vagy áramfogyasztás). Ugyanakkor **a háztartásban zajló végső fogyasztás egyúttal termelést is jelent**: a háztartásban megy végbe az ember – a munkaerő – újratermelése. **A háztartás adja a gazdaság legfontosabb erőforrását.**

Eddig a háztartás gazdasági funkcióira utaltunk, de **a háztartásoknak nemcsak gazdasági funkciói vannak**. A szakirodalmak által kiemelt funkciók a gazdasági jellegűek mellett a reprodukciós, a szocializációs, az érzelmi, lelki szükségletekkel összefüggő funkciók (gyermeknevelés, közös hobby, érzelmi stabilitás).

A háztartások funkciói tehát sokrétűek. Tapasztalatból vett példákkal igazolható, hogy az aktuális feladatok és megoldási módjaik háztartásonként eltérőek, és a körülmények (a környezet) változása folytán időben is változnak.

5.2.3 A háztartás erőforrásai, a háztartás jövedelmei

A háztartás céljaként a tagjai szükségleteinek minél jobb kielégítését foglalmaztuk meg. Ennek érdekében megfelelően **gazdálkodnia kell a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásaival**.

20. ábra: A háztartás erőforrásai és az erőforrások kapcsolata

Az ábrából is kitűnik, hogy **az erőforrások közül a jövedelem áll a középpontban**. A pénzjövedelem közvetlenül alkalmas a szükségletek kielégítését szolgáló javak megszerzésére. (Ezért ezen erőforrás keletkezésével, felhasználásával az egyes erőforrások bemutatását követően, részletesebben foglalkozunk.)

A **munkavégző képesség** az ember ismereteinek, gyakorlati tapasztalatainak, fizikai erejének és személyiségvonásainak együttese. A családtagok munkavégző képessége főként a jövedelemszerzés, de a háztartási munkák elvégzése, a családi munkamegosztás megszervezése miatt is fontos.

Az **időt** sokan a leglényegesebb erőforrásnak tartják, azzal az indoklással, hogy „az elvesztegetett idő nem pótolható”. Az idővel való gazdálkodás felgyorsult világunkban kiemelten fontos, mert a munkavégző képesség fenntartásához (a fizikai erőnlét mellett, az új ismeretek befogadásához) pihenésre van szükség, emellett a megszerezhető jövedelem nagyságrendjét erősen befolyásolja a munkaidő-szabadidő megválasztott aránya. (Túlmunkával több jövedelem szerezhető, de az életminőség romolhat.)

A **vagyon** felhalmozott jövedelem, illetve a felhalmozott jövedelem révén szerzett tartós javak (ingatlanok, ingóságok) összessége. A *jövedelem vagyona* *váltható, de ez az átváltás visszafelé is igaz*: a vagyontárgyak hasznosítása révén jövedelem szerezhető. (Az ingatlanok bérbe adhatók, az értékpapírok ingóságok, melyek jellemezően különféle jövedelmet biztosítanak.)

- ☐ A felsorolt erőforrásokat kiegészíthetjük az ún. „*kapcsolati tőkével*” is. Olyan jellegű jó baráti, üzleti kapcsolatot jelent, melyek révén a háztartás „klasszikus erőforrásainak” bővítését szolgáló információkhoz juthatunk (például jövedelemszerzési lehetőség), vagy tanácsokat kapunk (amelyek segítenek a döntésekben), vagy egyszerűen mások életvitelének megismerése jó példát adhat saját háztartásunk vezetéséhez.

A háztartás gazdálkodásának kiindulópontja és egyben korlátja a **jövedelem**. A jövedelem többféle forrásból származhat attól függően, hogy a háztartás milyen termelési tényezővel rendelkezik. A háztartás valamennyi termelési tényezővel rendelkezhet, de legjellemzőbb a munkaerő. Ezért a **háztartás jövedelmei között meghatározó jelentőségű a munkabér vagy a munkajövedelem. A jövedelem, valamely termelési tényezőért kapott ellenszolgáltatás**. Ez bármely termelési tényezőhöz (munkaerő, föld, tőke, vállalkozó) kapcsolható jövedelemre (munkabér, járadék, bérleti

díj, kamat, osztalék, vállalkozói jövedelem) jellemző közös, lényeges vonás.

A háztartások jövedelmének nem minden eleme esetében érvényesül a közvetlen „szolgáltatás-ellenszolgáltatás elve”. A „transzferek” (nyugdíjak, a családi pótlékok, a különböző segélyek), nem ellenszolgáltatás, hanem az állam jövedelemátcsoportosító tevékenysége révén adják a háztartások jövedelmének fontos részét.

5.2.4 A háztartás gazdálkodása: a jövedelmek beosztása, a háztartás költségvetése.

A háztartások jövedelemmel való gazdálkodásának lényege a folyamatos mérlegelés: mire van szüksége a háztartásnak, milyen legyen a szükségletek kielégítésének sorrendje.

A háztartás gazdálkodását érintő döntések során alapvető kérdés az, hogyan lehet adott összegű havi nettó jövedelemből a háztartás tagjainak minél több igényét kielégíteni, vagy fordítva: hogyan lehet egy meghatározott szükségletet minél kevesebb pénzből kielégíteni?

A jövedelem beosztása érdekében a háztartás szükségleteinek rangsorolását a következő szempontok szerint célszerű csoportokba rendezni:

- Mire kell feltétlenül fordítani a jövedelmet? E szempont szerint rendezett csoportba tartoznak **a feltétlenül szükséges kiadások**, melyek állandó és változó részekre tagolhatók.
 - „*Állandó rész*”-be tartoznak azok, amelyek rendszeresen felmerülnek, stabilan, minden kiadást megelőzően lekötik a család jövedelmét. Ilyenek: a gáz-, villany-, telefondíjak, a gyermek napközi díja, a korábban felvett hitelek törlesztése. *Csökkenési lehetőségük kicsi.*
 - „*Változó rész*”-nek tekinthetők a napi életvitellel kapcsolatos kiadások. Például élelem, mosás-, takarítás költségei, amelyek rugalmasabbak, *szűk korlátok között módosíthatók.*
- Mire lehet még költeni? E szempont szerint rendezett csoport ezek **a szükséges, de halasztható kiadások** köre.
- ☐ A feltétlenül szükséges kiadások teljesítése után, általában marad a háztartások jövedelméből arra, hogy pl. a ruházkodás, művelődés költségeit fedezzék a háztartáson belül történő megegyezés szerint.
- *Mit szeretnének a háztartás tagjai vásárolni később, ha elegendő pénz áll rendelkezésre? E szempont szerint a nagyobb összegű, ritkább beszerzések körvonalazódnak.*

- ☐ Ezekhez az „egyszeri” nagy kiadásokhoz (lakás, gépkocsi, hűtőszekrény vásárlás) szükséges összeg két módon biztosítható: megtakarításból és hitelből. A megtakarítás a jelenben közvetlenül fogyasztásra felhasználható jövedelmet csökkenti, a hitel növeli.

Kimutatható a főbb kiadási csoportok és a háztartás jövedelmének nagysága között a következő összefüggés:

- Alacsony jövedelmi szinten a jövedelmek jelentős részét a feltétlenül szükséges kiadások fedezése köti le, nem, vagy alig jut nagyobb összegű, ritkább beszerzésekre (vagy az ezt célzó megtakarításokra),
- Magasabb jövedelmi szinteken arányosan több jut a szükséges, de halasztható kiadások fedezésére, valamint a nagyobb összegű, ritkább beszerzésekre (nő a megtakarítások, és az ebből fedezhető „nagyberuházások” aránya).

A háztartások bevételeinek és kiadásainak tételes számbavételére, nagyságrendi egyeztetésére szolgál a háztartások költségvetése. A költségvetés a háztartás bevételeinek és kiadásainak mérlege. Meghatározott időszakra (általában 1 hónap, maximum 1 év) vonatkozóan a jellegzetes bevételi és kiadási tételek felsorolását, összecsúsztatását tartalmazza. A bevételi többlet megtakarításként jelentkezik (a kiadási oldalra kerül), a hiány hitelfelvétellel finanszírozható (a felvett hitel összege bevételként jelenik meg a mérlegben).

- ☐ A bevételi és kiadási tételek nagyságrendi egyezőségére fő szabályként felidézhető az ismert közmondás: „addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér”. Adott esetben a háztartás jövedelme a „takaró”, amely korlátot szab annak, hogy „meddig lehet nyújtózkodni”. Az általános szabály alól időközönként lehetnek kivételek: hitelfelvétellel a háztartás bevételei átmenetileg kiegészíthetők („a takaró megtoldható”), de a hitel törlesztése, – kamataival együtt – a következő időszak szabadon elkölthető jövedelmének a csökkenését („a takaró megrövidülését”) eredményezi. Ugyanakkor a jövőbeli nagyobb fogyasztás érdekében nem szükséges feltétlenül a jelenben felélni az adott időszakban szerzett jövedelmet (azaz kell minden esetben kihasználni a „a takaró által kínált nyújtózkodási lehetőséget”), célszerű megtakarítani.

A háztartás bevételeinek és kiadásainak összevetése nemcsak nagyságrendileg fontos, hanem időbeli összehangolásuk is szükséges. A költségvetés mellett, célszerű pénzáram (cash flow) tervet is készí-

teni. Megfelelő költségvetési egyensúly mellett is előfordulhatnak fennakadások a családi jövedelemmel való gazdálkodásban. A problémák abból adódnak, hogy a háztartások bevételei és a kiadásai nem azonos időközönként, nem azonos ütemezésben jelentkeznek. A *bevételek és a kiadások időbeli egyeztetése* csak a bevételre és a kiadásra vonatkozó időpontok és pénzösszegek pontos ismerete birtokában, és a nem időhöz kötött beszerzések időpontjának és nagyságrendjének ezekhez való igazításával lehetséges. Ezen nem egyszerű gazdálkodási „feladat” megoldása egyúttal azt is feltételezi, hogy a beáramló pénzt nem költik el azonnal, hanem a szükséges kiadás felmerülésének időpontjáig tartalékolják.

A háztartás költségvetésének és pénzáramlásának megtervezése, a pénzügyi kultúra meghatározott szintjét feltételezi. Pénzügyi kultúra alatt általánosságban a pénzügyi ismereteket, a tájékozottságot, a pénzügyekben való döntési képességet értjük. A családban elsajátított gyakorlatnak erős hatása van a fiatalabb nemzedék gazdálkodói, pénzügyi magatartására. (Egyes kutatások szerint, ennek nagyobb hatása van, mint az iskolában elsajátított pénzügyi ismereteknek.) A fontossági sorrendet illető eltérő nézeteket mellőzve, mind az iskola, mind a család szerepét e tekintetben elismerve megállapítható, hogy az egyén pénzzel való gazdálkodását pozitívan befolyásolja az a módszer, hogy a háztartás minden tagja, a fontosabb gazdálkodási kérdésekben közösen dönt. Tehát a *gazdálkodói kompetenciák kialakulása, fejlődése szempontjából fontos*, hogy a háztartás költségvetésének tervezésénél már a *család legifjabb (kisiskolás) tagja* is jelen legyen, emellett *rendelkezzen saját zsebpénzzel, amelynek felhasználásáról szabadon dönthet*.

A *zsebpénz nagyságrendje több tényezőtől függ* (életkor, az önálló döntés körébe tartozó tényezők), de leginkább a család lehetőségeitől. Lényeges, hogy a zsebpénz rendszeres, „standard része mellett”, a keretek tágíthatók legyenek a felvállalt feladatok, a felelősség növekedésével (például: a nem rendszeres, nagyobb volumenű házimunka, vagy a gyümölcszszerzés, esetleg a kutyasétáltatás díjazása).

A *zsebpénz felhasználását* illető első komoly döntés már kisiskolás korban a *pénz beosztását* illeti: elköltés és megtakarítás dilemmája. Középisiskolásként a szülő által nyitott folyószámla kezelésben, a kapcsolódó bankkártya használatban (internetes vásárlás, mobil előfizetés) szerezhethet jártasságot a fiatal nemzedék. Az egyetemista és a főiskolás, ha diákhitelt vesz fel, új fogalmakkal ismerkedik (hitelkamat, törlesztő-részlet), vagy az átmenetileg szabad pénzeszközét többlethezam reményében lekötheti.

Összességében a családi indíttatás a megfelelő iskolai ismeretek elsajátításával ötvöződve, pozitívan hat a fiatal nemzedék gazdálkodói-pénzügyi kultúrájára.

5.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

5.3.1 Összefoglalás

A lecke a gazdasági szereplők makrogazdasági kapcsolatrendszeréből kiindulva, a gazdaság egyik mikroszintű szereplője – a háztartás – jellemzőinek, gazdálkodása sajátosságainak bemutatását helyezte a középpontba.

Az *azonos funkciókat* ellátó *gazdasági szereplők*: a háztartások, vállalatok, állam és a külföld. Ezeket a szereplőket a *makrogazdaság alapvető piacai* kötik össze, nevezetesen: az *áru*, a *munka*, a *tőke* és *pénzpiac*. A szereplők keresleteikkel, kínálataikkal kapcsolódnak ezekhez a piacokhoz, végső fokon egymáshoz. A *makrogazdasági körforgást* a gazdaság fő szereplői között végbemenő „vég nélküli” jövedelemáramlásan keresztül mutatuk be. Feltételezve a tökéletes egyensúlyt, a jövedelem-bevételek és jövedelem-felhasználások minden gazdasági szereplő esetében pontosan egybeesnek.

Az elemzésünk középpontjában álló háztartási szektor jövedelemáramlása sematikusán a következőképpen írható le: beáramló jövedelmek a munkabérek és az államtól kapott transzferek; a jövedelemkiáramlás jogcímei a fogyasztás, az adó, és a megtakarítás

A háztartások *sajátos szerepe* a nemzetgazdaság rendszerében összefoglalóan a következő fő tényezőkben jelölhető meg:

- *végső fogyasztói* a megtermelt javaknak (fogyasztóegység, de saját szükségletre termel is);
- *munkaerő-kínálatot* teremtenek (a gazdaság munkaerőbázisát adják);
- jövedelmük egy részét *megtakarítják*, ennek révén *hitelkínálatot hoznak létre a gazdaságban*.

A háztartásnak –mint minden gazdasági szereplőnek- gazdálkodnia kell a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásaival. Legfontosabb erőforrása a jövedelem, melynek beosztása, a szükségletek kielégítési sorrendjének meghatározása hozzáértésen alapuló döntéseket igényel a háztartás szereplőitől.

5.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Melyek a makrogazdaság fő szektorai és piacai?
- ? Mit nevezünk a makrogazdasági körforgásnak?
- ? Melyek a háztartás jövedelemáramlásának jogcímei és érintett gazdasági szereplői?

- ? Milyen funkciói vannak a háztartásoknak? Milyen sajátos szerepük van a gazdaságban?
- ? Miért kell a háztartásoknak gazdálkodniuk?
- ? Miért célszerű a háztartásoknak költségvetést és cash-flow tervet készíteniük?

5.3.3 Gyakorló tesztek

- ✱ Döntse el, hogy igazak, vagy hamisak az alábbi állítások! A hamis válaszokat tegye igazzá!
- ? A gazdasági szereplők és a gazdasági szektorok szinonim kategóriák.
IGAZ
- ? A gazdasági folyamat elemei: a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás.
IGAZ
- ? Transzferek az államtól a gazdaság mikroszintű szereplőéhez áramló jövedelmek.
IGAZ
- ? A munkapiacra a háztartás munkaképes tagjai munkát keresnek.
HAMIS, mert a háztartás munkaképes tagjai **munkát kínálnak**, ellenszolgáltatásként munkabért várnak.
- ? A háztartások jövedelmének minden eleme esetében érvényesül a „szolgáltatás-ellenszolgáltatás elve”
HAMIS, mert a háztartás rendelkezik ellenszolgáltatás nélküli jövedelmekkel is. Ilyenek a **transzferek** (nyugdíjak, segélyek)

6. LECKE: GAZDASÁGI SZEREPLŐK – VÁLLALATOK, VÁLLALKOZÁSOK ÜZLETI SZERVEZETEK

6.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

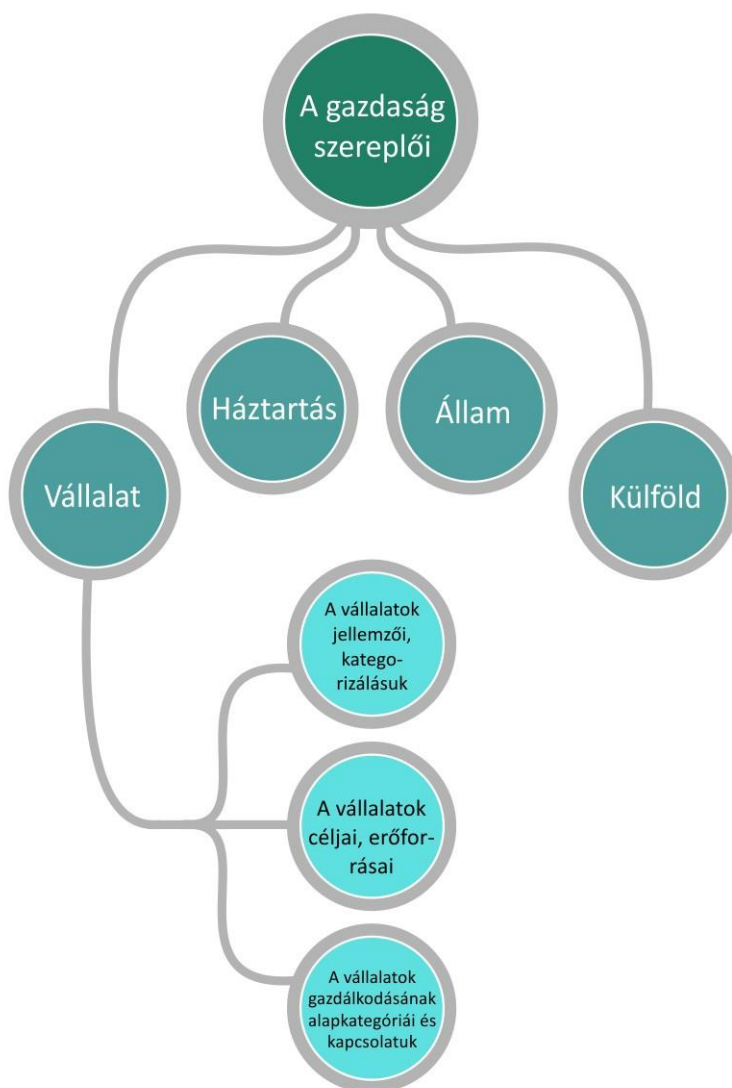
Az előző részben a gazdasági szereplők és kapcsolatrendszerük fő vonalainak –a közöttük megvalósuló jövedelemmozgások- bemutatása kapcsán, megkerülhetetlenül láthatóvá váltak a vállalatok (vállalkozások) jövedelemáramlásának főbb irányai. A gazdaság hagyományos szereplője –a háztartás- a működési jellemzőinek megismerését követően, a gazdaság másik fő mikroszintű szereplője, a vállalat kerül a vizsgálatunk középpontjába. *Ennek a leckének a fő témáját a vállalatok, mint az üzleti szervezetek jellemzőinek, döntéseinek, a döntések hátterének, gazdálkodásának fő vonásai képezik.*

Alapvető célunk, a piacokról, a piacok működéséről és a háztartás gazdálkodásának megismerése révén, a gazdálkodás lényegéről szerzett ismeretek szintetizálása, egyúttal másfajta vizsgálati szempontból – a termelői oldalról- vett működési hajtóerők, gazdálkodási szempontok, jellemzők kiemelése.

Törekvésünk továbbá, *az érdeklődés felkeltése a vállalkozási tevékenység* iránt, ha nem is annak (leendő) művelőiként (önálló vállalkozáshoz ezen tanegység keretében szerzett ismeretek nem elegendőek), de legalább *a szereplők viselkedésének (hozzá)értőiként. Az üzleti, vállalkozói gondolkodás és cselekvés* a mindennapokat is áthatja, értésük, ismeretük a *háztartások és más, nem üzleti szervezetek eredményes működéséhez is elengedhetetlen.*

E témakör feldolgozása révén fejlesztendő kompetenciák: az üzleti gondolkodás, a vállalkozói szemléletmód kialakítása, formálása, az üzletvitelt meghatározó kategóriák tartalmának és a közöttük lévő összefüggések felismerési képessége, rendszerben való gondolkodás, kreativitás, kockázat-felmérési, elemző és döntési készség fejlesztése.

6.2 TANANYAG

21. ábra: Gondolattérkép

6.2.1 A vállalatok jellemzői, kategorizálása

A mai értelemben vett vállalati forma – mint önálló, üzleti szervezet –, a XIX században alakult ki. A megelőző időszakban a gazdasági tevékenységek meghatározó szervezeti kerete a háztartás volt, ahol – mint az előző fejezetben kifejtettük – egymással szervezetileg is összefonódva zajlott a

termelés és a fogyasztás. A társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként fokozatosan elkülönült ez a két funkció, levált a háztartásról a termelés és önálló szervezeti formává alakult.

Ebben a fejezetben a vállalatról, mint az üzleti vállalkozások egyik jellemző formájáról lesz szó. Mindenekelőtt célszerű pontosítani a következő kategóriákat: vállalat, vállalkozás, üzleti vállalkozás. A magyar köznapi nyelvben, sőt sok esetben a szakmai gazdasági nyelvben is gyakran szinonimákként szerepelnek a vállalat és a vállalkozás kategóriák.

- E két kategória nemzetközi irodalmakban szereplő angol megfelelői nem „csereszabatosak”, alkalmazásuk következetesebb. Az „enterprise” (vállalat) kifejezés önálló gazdasági szervezetre utal, az „entrepreneurship” (vállalkozás) szó gazdasági jellegű tevékenységet jelez. (Papanek szerk. 2007)

A szervezeti keret és tevékenység elhatárolás következetesen érvényesítése a magyar terminológiában nehézségekbe ütközik: például az „egyéni vállalkozás” megnevezés mind szervezeti keretet, mind tevékenység jelölésére használatos különböző gazdasági szakmai anyagokban is. A továbbiakban az említett kategóriák rendszerének és tartalmának bemutatását az e témában legismertebb, több kiadásban megjelent magyar szakkönyv alapján tesszük meg. (Chikán, 2005)

Üzleti vállalkozás: olyan emberi tevékenység, amelynek alapvető célja fogyasztói igények kielégítése nyereség elérésével.

Ez az egyszerű definíció utal arra, hogy az üzleti szervezetek célja nyereség elérése, ugyanakkor a pozitív eredmény létrejöttének feltétele a fogyasztói igények ismerete, kielégítése. A meghatározás egyúttal azt is jelzi, hogy az üzleti szervezetek elsődlegesen az alapvető működési céljuk tekintetében térnek el nem üzleti szervezetektől, azaz a nem profitorientált szervezetektől.

- Nem profitorientált szervezetek elsősorban a nonprofit szektorba tartozó szervezetek és jellemzően ide sorolhatók az állami (kormányzati, közösségi) szektor intézményei. Természetesen ezekbe a szektorokba tartozó intézmények is vállalkozhatnak, de működési alapelvük, „lételemük” nem a profitszerzés. A nem profitcélkat követő működés nem jelenti a pozitív eredmény elérésének tilalmát, csupán a profit kiosztását tiltja meg. (A többletbevételt vissza kell fordítani fejlesztésre, a tevékenység magasabb szintű ellátására.).

- ☐ Kiegészítésként megjegyezzük, hogy a *vegyes gazdaság szektorai* fő jellemzőik alapján, három (többféle elnevezéssel illetett) csoportba sorolhatók:

Üzleti (piaci, magán, forprofit) szektor – ide sorolhatók a rendszeres gazdasági tevékenységet folytató *profitorientált* vállalkozások (ezek ennek a fejezetnek a „főszereplői”);

Állami (kormányzati, közösségi) szektor – ide tartozik az államháztartás részét képező, közvetlen állami irányítással működő intézmények összessége, melyek a társadalom közös szükségletét elégítik ki, jellemzően közjavakat állítanak elő, *haszonszerzési cél nélkül*;

Nonprofit (vagy ezzel fő vonásaiban azonos *civil*) szektor – *amely azon társadalmi és gazdasági szervezeteket foglalja magába, amelyek nem profitorientáltak, nem államiak, és amelyeket bizonyos fokú intézményesültség, önkéntesség és a közjó szolgálata jellemez..* (Kuti, 1996)

Egy szervezet akkor tekinthető üzleti vállalkozásnak, ha teljesülnek az alábbi feltételek:

- **profitorientált** (bevételei hosszútávon meghaladják a költségeiket);
- **önálló döntésekre képes** (önállóan gazdálkodik, gazdaságilag elkülönül a gazdaság egyéb szereplőitől);
- **kockázatot vállal** (erőforrásait a profitszerzés érdekében mozgósítja, alakítja át termékekké, szolgáltatásokká, de működése során fennáll a kudarc lehetősége is);
- **eredményességét a valóságos piac minősíti** (input-output árait a piac határozza meg).

Az üzleti vállalkozás a vállalatnál tágabb kategória. A vállalat:

- **a jogi személyiséggel rendelkező üzleti vállalkozás szervezeti kerete**, az üzleti vállalkozás egyik formája,
- olyan szervezet, amely **erőforrásokat alakít át kibocsátásokká**,
- **profit szerzésére és növelésére törekszik**.

Tehát *nem minden üzleti vállalkozás vállalat*, hanem *csak az önálló jogi személyiséggel bíró szervezetek*. A jogi személyiséggel rendelkező társaságoknak a tagok vagyonától elkülönített vagyonuk van, saját nevükben szereznek jogokat és vállalnak kötelezettségeket.

- ☐ A jogi személyiségű gazdasági társaságok jellemző formái: a korlátolt felelősségű társaság (Kft) és a részvénytársaság (Rt) és Magyarországon a 2014 márciusától hatályos Polgári Törvénykönyv (új Ptk.) szerint a közkereseti társaság (Kkt) és a betéti társaság (Bt) is!

A vállalkozásokat, avagy ennek szűkebb körét a vállalatokat *többféle szempont szerint csoportosíthatjuk*. A vállalkozás és a vállalat fogalmak megkülönböztetésére a *jogi szempontból vett csoportosítás, a cégformák szerint való megkülönböztetés* adott alapot. *További főbb csoportképző ismérvek:*

- a tulajdonforma (magán-, állami-, önkormányzati-, vegyes vállalatok);
- a tevékenység jellege (termelő-, szolgáltató vállalatok); valamint
- a méretnagyság (mikro-, kis-, közép-, és nagyvállalat)

6.2.2 A vállalatok céljai, erőforrásai és környezete

A XIX. századi „klasszikus vállalat” esetében viszonylag egyszerű az alapvető cél meghatározása: a profit elérése, növelése. A modern vállalat esetében a cél összetettebb, több tényező befolyásolja: külső környezeti tényezők, vállalaton belüli adottságok, érdekviszonyok egyaránt. (Például válságos helyzetben a túlélés, a fennmaradás minden egyéb célt háttérbe szoríthat vagy rövidtávon a piaci részesedés növelése, vagy új piac megszerzése, a profitszerzés fontosságát is megelőzheti.)

A vállalati célrendszer legfőbb tulajdonsága a többdimenziós volta. A célstruktúra egy része hierarchizált (a magasabb rendű cél elérésének feltétele az alacsonyabban lévő cél elérése), de egyes célok egymás mellé rendelve működnek (ilyenek a vállalati tevékenység különböző területeihez kötődő funkcionális célok, például a marketing, pénzügyi, információs, innovációs célok).

Tekintve, hogy a vállalat nemcsak gazdasági, hanem társadalmi egység, ezért az alapvető cél, a profitcél mellett megjelentek az erkölcsi alapon nyugvó kiegészítő, de kiemelten fontos célként a környezeti és társadalmi felelősségből adódó célok (például a környezetszennyezés elkerülése, tisztább termelési eljárások bevezetése, az input mérséklése, a hulladékok újrahasznosítása). A felelős gazdálkodás „olyan döntéshozatalt jelent, amelyben a döntéshozók racionálisan választanak morálisan elfogadható alternatívák között.” (Zsolnai [1989] 38. o.). A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (Corporate Social Responsibility = CSR) egyre fontosabb szerepet tölt be a vállalati versenyképesség növelésében, verseny-

előny elérésében. (A versenyelőny az adott vállalat sajátos képessége arra, hogy jobb teljesítményt érjen el a versenytársainál.)

Az 1980-as évek közepétől kezdődően vállalati célként hangsúlyossá vált a *tulajdonosi érték, a részvényesi érték növelése*. A tulajdonosi érték-maximalizálás elméletének képviselői szerint a piacgazdaságokban minden érintett (tágabb értelemben az egész társadalom) akkor jár a legjobban, ha a vállalatvezetés a tulajdonosok érdekeit helyezi előtérbe. A *tulajdonosi érték növekedése akkor valósulhat meg, ha a cégek* (többek között a nyereség visszaforgatása révén és hitelek felvételével) *olyan befektetéseket valósítanak meg, amelyek a befektetett tőke után, annak költségénél magasabb hozamot eredményeznek*. Tehát lényeges a nyereséges működés, de a számolva tőkeköltséggel (a finanszírozási források árával), *hosszú távú, stratégiai célként* fogalmazódik meg az, hogy a vállalat működése során, *növekedjen a tulajdonosok vagyona, a cég értéke*.

- Vitatott, hogy összeegyeztethetők-e az említett vállalati célok. Az említett célok tartalmának kifejtését, és a közöttük lévő ellentmondások feloldása, összeegyeztethetősége mellett szóló érveket hanganyag formájában foglaltuk össze.

A vállalati célok összeegyeztethető, egymásra épülő rendszerét mutatja be a következő ábra:

22. ábra: Vállalati célpiramis

Forrás: (Könczöl, 2007; 24. o.)

A vállalati célok megvalósításához erőforrások szükségesek. A vállalat céljai és erőforrásai szoros kapcsolatban állnak egymással. Alapvető szempont, hogy a célokhoz kell rendelni az erőforrásokat, de az erőforráskorlátok akadályozhatják a célok megvalósulását.

Az erőforrások a vállalat működéséhez szükséges termelési tényezőket jelentik, melyek nem önmagukban, hanem bonyolult összekapcsolódásaik révén teremtenek értéket.

- ☐ A termelési tényezők főbb csoportjai a gazdálkodás lényegének megismerése során kifejtésre kerültek Emlékeztetőül: a klasszikus közgazdaságtan képviselői a XVIII. században (Adam Smith, David Ricardo) három alapvető termelési tényezőt különböztettek meg: *tőke* (fizikai tőkejavak, valamint pénztőke), *munka* (munkaerő), *föld* (beleértve a többi természetben talált erőforrást). A fejlődés során a XX. században a termelési tényezők (erőforrások) köre kibővült a *vállalkozói képességgel és az információval*. A vállalkozói képesség termelési tényezők eredményes kombinálására való képesség, a vállalat irányításával, kockázat-vállalással stb. kapcsolatos speciális szaktudás. A vállalkozói képesség –mint erőforrás– a mai értelemben vett menedzsment funkciók (tervezési, szervezési irányítási vezetési ismeretek és készségek), és tulajdonosi funkciók (felelősség) együttese, melynek révén szervezeti keretekben megvalósul a többi termelési tényező egységesítése, rendszerbe szervezése. A termelési tényezők napjainkban külön nevesített elemként egyre inkább kiegészülnek egy újabb tényezővel: a termelést szolgáló *tudással, információval*. (Szóhasználatban nem teszünk különbséget a tudás és az információ között, de elfogadjuk azt a felfogást, hogy a tudás információra épül, ilyen értelemben a tudást adott helyzetben értelmezett, hasznosított információnak tekintjük). A tudás, az információ átértékeli a hagyományos termelési tényezők szerepét, velük szorosan összekapcsolódik, emellett napjainkban egyik legértékesebb termelési tényező.

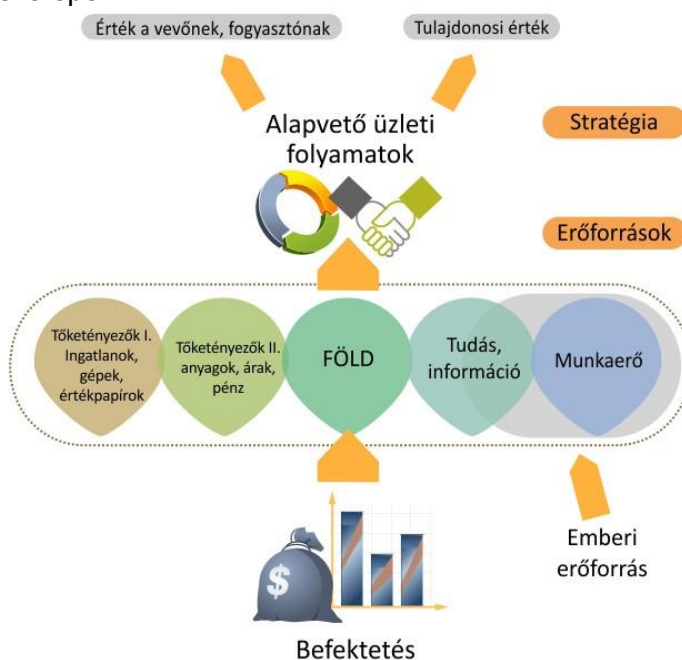
A termelési tényezők – a természeti tényezők (föld), a munka (munkaerő), a tőke (reál vagy fizikai és pénztőke), a vállalkozói képesség és az információ– többféleképpen rendszerezhetők. Legismertebb az elsődleges, nem termelt termelési tényező (ide tartozik a természeti tényező és a munkaerő) és termelt termelési tényezőkre (ld.: további termelési tényezők) bontás.

Témánk szempontjából csoportosítás végezhető aszerint, hogy melyek tekinthetők a vállalattól független (külső tényezők által korlátozott) és a vállalattól függő termelési tényezőknek, amelyek alkalmazása esetében a

cégnek szabad (illetve szabadabb) döntési lehetősége? A vállalattól független tényezők egyértelműen a természeti tényezők, emellett munkaerő vonatkozásában a népesség összetétele, iskolázottsága, valamint a külső eredetű információk (jogi szabályok). A vállalattól függő tényezőknek tekinthetők az igénybevett tőke, az alkalmazott munkaerő létszáma, összetétele, minősége, az információval való gazdálkodás, a vállalkozói készségek, képességek, amelyek valamennyi termelési tényező összefogására, működtetésére, irányítására való képességet jelentik.

A vállalat erőforrásai a fogyasztási szükségletek kielégítését szolgáló javak és szolgáltatások létrehozásának, „termelésének” inputját jelentik. A vállalat működése során, inputokat (erőforrásokat) alakít outputokká (eladható termékek, szolgáltatások), miközben értéket teremt a fogyasztóknak és a tulajdonosoknak egyaránt.

A vállalat erőforrásainak és céljainak kapcsolatát mutatja be a következő ábra. Megjegyezzük, hogy a sémában a tőke, mint erőforrás, nem a megjelenési formája (reáltőke, pénztőke) hanem a befektetés időtartama szerinti bontásban szerepel.

23. ábra: A vállalati értékteremtés folyamata. Az értékteremtés kettőssége

Forrás: (Juhász Péter, 2004; 4. o., 1. ábra) átalakítással

A vállalati működés sémája utal a *célok és erőforrások kapcsolatára*, emellett jelzi az erőforrások között *emberi erőforrás kitüntetett szerepét (a XXI. században)*, és felvázolja a humán erőforrásnak a munkaerő kategóriától eltérő tartalmát. „Az emberi erőforrás a vállalat számára egyszerre legalább kétféle erőforrást biztosít: egyrészt a dolgozók fizikai munkavégző képességét, másrészt a tudásukat. Egyes alkalmazottaknál szélsőségesen túlsúlyba kerülhet ugyan egyik vagy másik tényező (rakodómunkás vagy vezető tanácsadó), de jellemzően egyik összetevő szerepe sem elhanyagolható”. (Juhász Péter, 2004 4. o.)

A vállalat üzleti teljesítményét alapvetően meghatározza a környezete. A vállalat, mint önálló gazdasági szereplő, sokféleképp kapcsolódik a környezetéhez. **A vállalat környezetét alkotó tényezők dinamikusan változnak, befolyásolják a lehetőségeit, elősegítik vagy korlátozzák a céljainak elérésében.** Értelemszerűen a vállalat is közvetlenül, vagy közvetve hatással van a környezetére.

A vállalat külső környezete tényezői a vállalatra gyakorolt hatás szempontjából két fő részre tagolhatók: makrokörnyezet és mikrokörnyezet. **Makrokörnyezet** a vállalat tágabb környezete, mely közvetve hat a vállalat tevékenységére, olyan tényezőket foglal magában, amelyek különböző mértékben, de minden vállalatra hatással vannak. Ezzel szemben a **mikrokörnyezet** a vállalat szűkebb környezete, mellyel a vállalat működése során, közvetlen kapcsolatban áll, a vállalattal azonos iparágra jellemző tényezőket tartalmazza

A makrokörnyezet fő elemei:

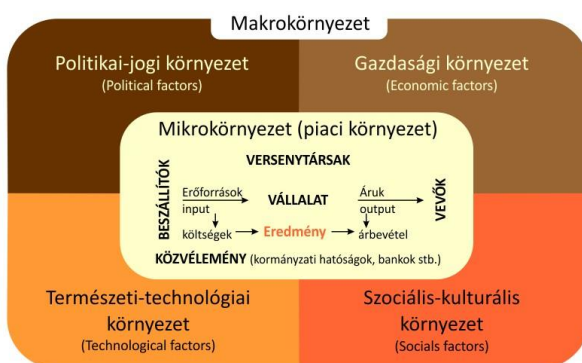
- *a természeti környezet* részben erőforrást, erőforrás-kombináció lehetőséget és ugyanakkor korlátot jelent a vállalatok számára, *a technológiai környezet* gyors átalakulása (a tudományos-technikai fejlődés hatásai, az informatika, számítástechnika gyors változásai) különböző módokon befolyásolhatja a vállalatok gazdálkodását (versenyelőnyt jelenthet, a kutatási fejlesztési költségek növekedésével járhat stb.)
- *a szociális-, társadalmi-, kulturális környezet* elemei, például a hagyományok, szokások, a társadalom által preferált értékek meghatározzák az emberek gazdasági gondolkodását; továbbá e csoportba sorolható (vagy részletezőbb bontásban, önálló makrokörnyezeti elemként említhető) *a demográfiai környezet*, mely a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége, minősége szempontjából és a végső fogyasztóinak jellemzői szempontjából egyaránt érinti a vállalatot;
- *a politikai-, jogi környezet* a jogszabályokon keresztül a vállalati gazdálkodás keretét, kiszámíthatóságát határozza meg;

- a gazdasági környezet, a makrogazdaság helyzete befolyásolja leginkább a vegyes gazdaságokban a vállalatok működését; ilyen tényezők többek között a konjunktúra, a receszsió, a munkanélküliség, az infláció alakulása.

A vállalat mikrokörnyezetét alkotó fő tényezők:

- beszállítók, azok az egyének és/vagy szervezetek, amelyek a vállalat működéséhez szükséges anyagokat, szolgáltatásokat, vagyis az inputokat biztosítják;
- piaci közvetítők (kereskedők, szállítmányozók), akik/amelyek a termékek, szolgáltatások fogyasztókhoz való eljuttatásában működnek közre, az értékesítést végzik;
- vevők, a vállalat célpiacai, akiknek a számára termeli a vállalat az árukat, szolgáltatásokat (outputokat);
- versenytársak, azok a szervezetek, amelyek azonos vevői kör igényeinek kielégítéséért, jövedelmének megszerzéséért versenyeznek;
- közvélemény kategória körébe számtalan, heterogén összetételű, a vállalattal közvetlen kapcsolatban álló szervezet tarthat, többek között kormányzati hatóságok (adóhivatal), bankok, biztosítók, érdekvédelmi szervezetek, média.

A következő ábra összefoglalóan láttatja a vállalat környezetének főbb tényezőit, valamint kiemeli azt, hogy a vállalat a működése során, erőforrásokat alakít át értékesítésre szánt árukká (termékekké, szolgáltatásokká). Inputját a beszállítóitól a termelési tényezők piacán szerzi be, áruját a vevőinek a termékpiacon értékesíti.

24. ábra: A vállalatok környezete és az üzleti eredményt befolyásoló tényezők

Forrás: Mikroökonómia és Vállalatgazdaságtan tankönyvek alapján, saját szerkesztés

A piacokon a reálfolyamatokkal ellentétes irányban zajló pénzfolyamatok jellemzik a vállalati kapcsolatrendszerét. A vállalat pénzzel fizet beszállítóinak az inputokért, ez *pénzkiadást*, jellemzően *költséget* jelent a cég szempontjából. Az erőforrások felhasználásával létrehozott árukért (az outputokért) a vevőtől pénzt kap, ez az adott cég számára *árbevétel* jelent. A vállalat alapvető célja az, hogy *bevételei meghaladják költségeit*, és így *nyereségre, profitra* tegyen szert. Nem zárható ki azonban, hogy a környezet változása, vagy belső működési zavarok okán, a költségek meghaladják a bevételeket, ekkor a vállalat veszteséges lesz.

6.2.3 A vállalatok gazdálkodásának alapkategóriái és kapcsolatuk

A következőkben a vállalat gazdálkodásának megítéléséhez szükséges néhány alapkategória jelentésének, tartalmának tisztázására teszünk kísérletet (kiadás vs. költség, költségfajták, nyereségkategóriák), ezt követően az árbevétel és költségek és az eredmény kapcsolatrendszerét tárjuk fel, a fedezeti pont elemzés módszerével.

A vállalat költségei a termelési tényezők felhasználásához kapcsolódnak, pénzben kifejezhető áldozatokat jelentenek a tervezett kibocsátási szint elérése érdekében. **A vállalat költségei és a kiadásai azonban nem azonos nagyságrendűek egy adott időszakot alapul véve.** Például:

- adott évben kiadást jelent, de nem (teljes egészében) költség a tárgyi eszközökre, (gépbeszerzésre) fordított pénz, ugyanakkor
- az adott évben költségként jelentkezik, de nem jelenik meg kiadásként: az amortizáció.

Az eltérést az okozza, hogy a tárgyi eszközök – a gépek, berendezések, felszerelések – 1 évnél hosszabb ideig vesznek részt a termelésben, nem használódnak el egy év alatt. Költségként csak az adott évre eső kopását lehet elszámolni. Az amortizáció nem jár pénzmozgással, tehát évente nem jelent újabb kiadást. A gépek megvásárlása viszont egyszerre, egy meghatározott évben nagy összegű pénzkiadással jár. Éves időintervallumban az árbevétel és a költségek nagyságrendi különbsége a vállalat eredményét határozza meg, az árbevétel és a kiadások időbeli eltérése a pénzáram (a cash flow) meghatározására, a cég működéséhez szükséges, folyamatos pénzellátás megítélésére ad lehetőséget.

A költségek és ráfordítások eltérő értelmezéséről tájékozódhat az alábbi hanganyagból:

A vállalat költségei sokfélék, a csoportokba rendezésük is többféle szempont szerint történik. A vállalat adott időszakban felmerülő összes

költsége egy költséghalmazként fogható fel, amely különböző ismérvek szerint részekre, elemezhető költségkategóriákra bontható.

A költségek csoportosítási lehetőségeit, az adott csoportba tartozó költségkategóriákat és jellemzőiket táblázatos formában mutatjuk be.

1. *A költségek csoportosítása (néhány főbb szempont szerint)*

Csoportképző ismerv	Költségkategóriák	Jellemzők
1. Költségnevek szerint	<i>anyagköltség</i> <i>bérköltség</i> <i>bérfjárulékok</i> <i>értékcsökkenési leírás</i> <i>egyéb ráfordítások</i>	<i>Költségfajták</i> , a termelésben felmerült költségek <i>megjelenési forma</i> szerinti csoportosítási módja. (A számvitelben, az összköltség eljárással készített eredménykimutatásban alkalmazott költségfelosztás)
2. Elszámolhatóság szerint	<i>közvetlenül elszámolható</i> költségek <i>közvetett, általános</i> költségek	Csoportosítás aszerint, hogy rendelhető-e a költség közvetlenül meghatározott termékhez, tevékenységhez (<i>költségviselőhöz</i>) <i>avagy nem</i> . (A számvitelben a forgalmi költségeljárással készített eredménykimutatás során használatos felosztás)
3. Termelési volumennel való összefüggés szerint	<i>állandó (fix)</i> költségek (Fixed cost = FC) <i>változó költségek</i> (Variable cost = VC) <i>Teljes költség</i> (Total cost = TC) $TC = FC + FCV$	Csoportosítás aszerint, hogy melyek azok a költségek, amelyek – meghatározott kapacitást feltételezve – <i>nem függnak a termelés, értékesítés mennyiségétől, avagy változnak</i> (legtöbb esetben lineárisan) a <i>termelés mennyiségével együtt</i> (ld.: fedezeti pont)
4. Termelési szempontok alapján „származtatott költségek”	<i>átlagköltség</i> (Average cost = AC) <i>határköltség</i> (Marginal Cost = MC)	<i>Átlagköltség</i> az összköltség (teljes költség) termékegységre jutó nagysága. <i>Határköltség</i> a termelésváltozás egységére jutó <i>költségváltozás</i> .
4. Gazdasági-pénzügyi szempontok szerint	<i>explicit</i> (kifejezett, számlán megjelenített) <i>költségek</i>	A gazdasági szempontok szerinti csoportosítást az indokolja, hogy a <i>számvitelben nem minden költség számol-</i>

Csoportképző ismerv	Költségkategóriák	Jellemzők
	implicit (burkolt, pénzkifizetés formájában meg nem jelenített) költségek elszámolható el nem számolható	<i>ható el.</i> Például a számviteli nem kezeli az elmaradt, az adott tevékenység érdekében feláldozott hasznót, <i>a normál profitot (ld.: számviteli vs gazdasági profit)</i>

- A költségeknek még sokféle, eltérő szempontrendszer szerinti csoportosítása létezik a gazdasági jellegű szakirodalmakban. Például részekre bonthatók, elemezhetők összetételük szerint (*egyszerű, összetett költségek*), továbbá a vállalati tevékenység fázisai szerint (*beszerzési, termelési, értékesítési költségek*). Továbbá a *vállalati döntések során figyelmet fordítanak az időbeliségre* így jelentősége van az *elsüllyedt költségeknek (sunk cost)*, azaz a múltbeli költségeknek, amelyen már nem lehet változtatni, valamint az alternatív költségeknek, *avagy lehetőségköltségeknek* (opportunity cost) amelyekről még lehet dönteni. A számviteli tanulmányok lehetőséget adnak a vonatkozó költségek mélyebb és részletesebb megismerésére, a mikroökonómiai tanulmányokban az átlag- és határköltség elemzés központi szerepet kap. A továbbiakban csak két szempontból vett csoportra – a költségeknek a termelési volumennel való kapcsolatára és a gazdasági költségekre fordítunk nagyobb figyelmet.

A vállalat alapvető céljaként a nyereség elérését, pontosabban az összes/teljes bevétel ($TR = \text{Total Revenue}$) és az összes/teljes költség különbségének ($TR - TC$) maximalizálását jelöltük meg. **Az árbevétel, a költségek és az eredmény kapcsolatán alapul a fedezeti pont elemzés.**

A fedezeti pont elemzés egyszerűsített változatának rövid ismertetésével tárjuk fel a vállalati gazdálkodás e három alapkategóriájának összefüggését.

A fedezeti pont meghatározása rendkívül fontos ahhoz, hogy a vállalat előre felmérje kedvezőtlen piaci helyzetben a cselekvési lehetőségeinek a határát. A vállalatnak arra kell törekednie, hogy ne legyen vesztesége: az árbevétel fedezze a költségeket. A vállalatnak arra kell felkészülnie, hogy vagy kevesebbet tud értékesíteni az előre kalkulált egységáron, vagy el tudja adni a tervezett termékmennyiséget, de alacsonyabb egységáron. Az első esetben a azt kell felmérni, hogy mennyit kell legalább termelni és értékesíteni ahhoz, hogy ne legyen veszteség, tehát a fedezeti mennyiség meghatározása a feladat. (A fedezeti eléréséhez szükséges egységár ($p = \text{price}$) is a fedezeti mennyiséghez hasonló logikai alapon kalkulálható, ennek levezetésétől itt eltekintünk.)

A fedezeti pont számítása a következő lényeges összefüggésen alapul:
Fedezeti pont ott van, ahol az összes árbevétel éppen fedezi az összes költséget. (Összes árbevétel = összes költség, azaz $TR - TC = 0$.)

A fedezeti mennyiség meghatározása során alkalmazott feltételezések:

- a cég csak egyetlen termékfajtát állít elő;
- az árbevétel alapvetően két tényezőtől függ: a termelt/értékesített termékmennyiségtől és az egységártól (árbevétel = termékmennyiség $\times$ egységár)
- a költségek csoportosítása a termelés mennyiségéhez való viszonya alapján történik. (összköltség = állandó költség + változó költség)

□ Az állandó és a változó költség elnevezések szemléletesen jelzik a termelés mennyiségével összefüggő viselkedésüket. Fontos hangsúlyozni, hogy az állandó költségek csak egy adott kapacitást feltételezve állandóak. Gondoljunk arra például, hogy a termelés esetleges megkétszereződése esetén nagyobb helység bérletére, több fűtésre, világításra stb. van szükség. A változó költségek sem feltétlenül csak lineárisan növekednek a termelés mennyiségével összefüggésben. Növekedhetnek progresszíven és degresszíven is, erre példák a teljesítménybérezés különböző változatai.

Vannak azonban tipikus állandó és változó költségek:

- állandó költségnek minősülnek általában:
 - az amortizáció, és az
 - üzletmenettel kapcsolatos költségek köre (hitelek kamata, rezsi, reklám, biztosítás, bérleti díjak),
- változó költségek jellemzően:
 - az anyagköltségek és
 - a munkabérek költségek egy része.

A megítélés nehézségeire utal, hogy gyakorlatban az adminisztratív dolgozók bére állandó költségelem, ezzel szemben a termelésben résztvevők bére általában változó költségnek minősül, kivéve ha fix bérezésben állapodtak meg. Hasonlóan a tevékenység jellegétől függően a rezsi költség egy része is lehet változó, amennyiben energiaigényes a termelés.

A fedezeti volumen számításához alkalmazható „alapképlet” könnyen levezethető az évi *összes árbevétel* = *összköltség* összefüggésből kiindulva.

menyiség x egységár = $\sum$ állandó költség + $\sum$ változó költség

$$Q_f \times p = FC + (Q_f \times v)$$

$$(Q_f \times p) - (Q_f \times v) = FC$$

$$Q_f \times (p - v) = FC$$

$$Q_f = \frac{FC}{p - v}$$

Ahol:

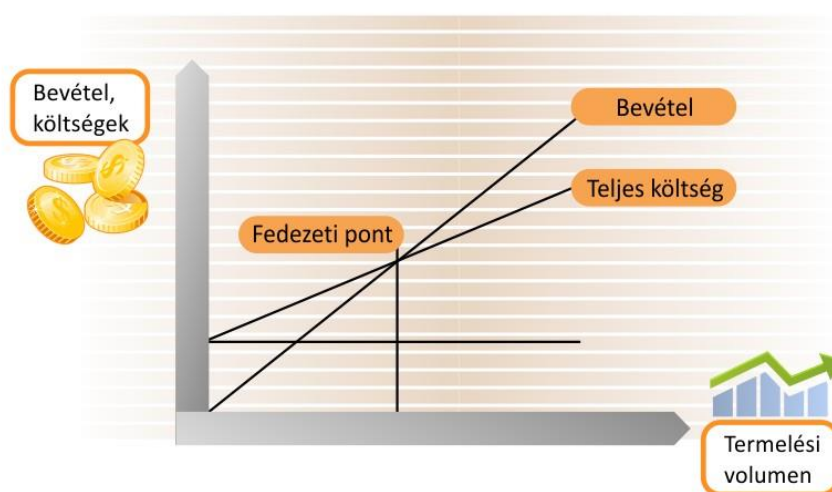
Q_f : fedezeti mennyiség

FC: állandó (fix) költségek

v: termékegységre eső (egységnyi) változó költség

p: egységár

Tehát a fedezeti mennyiséget úgy határozzuk meg, hogy az éves szintű állandó költségeket az egységár és az egy termékre eső változó költség különbségére vetítjük. A fedezeti pont által meghatározott volumen esetén a cégnek nincs nyeresége, de vesztsége sem. A jelzett összefüggéseket a következő ábra mutatja:

25. ábra: A fedezeti pont

Forrás: (Papanek szerk. 2007; 12.o.)

- ☐ Megjegyezzük, hogy egy-egy nagy értékű beruházási projekt kockázatának elemzése során is alkalmazható módszer a fedezeti pont elemzés, némi korrekcióval. Az eddig bemutatott számviteli és a beruházások értékelésénél alkalmazott úgynevezett pénzügyi fedezeti pont számítás között alapvető különbség az, hogy a pénzügyi döntésekben fontos szerepet játszik a pénz időértékének figyelembevétele. Tehát az állandó költségek között, az amortizáció helyén, a kezdeti tőkebefektetés „évesített értéke”, tehát a tőkebefektetés kamatot (mint feláldozott hasznót) is tartalmazó értéke szerepel, amelyhez akkor jutott volna a beruházó, ha nem tárgyi eszközbe, hanem más dologba (bankbetétbe, vagy más kamatozó értékpapírba helyezte volna a pénzét.

Visszatérve a fedezeti pont elemzésre, felmerül a kérdés, hogy hogyan történik a fedezeti pont meghatározása akkor, ha a vállalkozás többféle terméket állít elő, vagy esetleg szolgáltatást végez. Ezen esetekben a fedezeti mennyiség, a „darabszám” nem határozható meg, illetve nem értelmezhető. Ilyen esetekben a fedezeti pont eléréséhez szükséges árbevétel meghatározása a feladat. Alapvető kérdés tehát: mennyi árbevételt kell elérni ahhoz, hogy fedezze a költségeket?

A fedezeti pont eléréséhez szükséges árbevétel, vagy más néven fedezeti érték szintén a korábban megismert összefüggések alapján határozható meg, azzal a különbséggel, hogy az egységár helyett az árbevétel, az egy termékre eső változó költség kategóriák helyett az összes éves szintű változó költséget szerepeltetjük, tekintve, hogy a „darabszám” a jelzett esetekben nem értelmezhető.

Logikailag az árbevétel és a változó költségek különbségének éppen fedeznie kell az állandó költségeket. (Árbevétel – változó költségek = állandó költségek)

A fedezeti pont (fedezeti érték) = Állandó költségek / (Árbevétel – Változó költségek)

E számítás eredményeként megkapjuk, hogy a tervezett árbevétel hány százalékát kell elérni ahhoz, hogy fedezze a felmerülő változó költséget.

A fedezeti pont eléréséhez szükséges árbevétel összegszerűen (forintban) is meghatározható:

$$\text{Fedezeti pont eléréséhez szükséges árbevétel} = \frac{\text{állandó költségek}}{\text{egy egységnyi árbevételre jutó változó költség}}$$

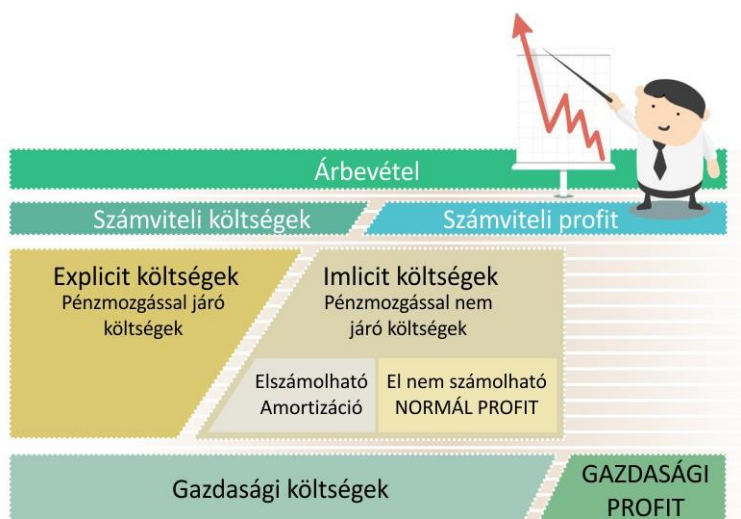
A fedezeti elemzés bármely módja a *profitalapú fedezeti analízis mellett, pénzáram (cash flow) alapon is* elvégezhető. Ez utóbbi esetben arra keres-

sük a választ, hogy mennyit kell értékesíteni, vagy mekkora árbevétel szükséges ahhoz, hogy a cég ne legyen fizetéseképtelen. Tekintve, hogy a cég fix költségeinek nem minden eleme jelent pénzkidrást (emlékeztetöl: az amortizáció költség, de nem kiadás) ezért előfordulhat, hogy a cég még veszteséges szakaszban is tudja teljesíteni fizetési kötelezettségeit.

- ☐ A profit pozitív eredményt jelent. A profitkategória tartalmát számviteli profitként (az árbevétel és a számvitelben elszámolható költségek különbözeteként) értelmeztük. Az elméleti gazdaságtan profitkategóriája tartalmilag a számvitelben alkalmazott üzleti (üzemi) eredmény kategóriának feleltethető meg. Fontos figyelemmel lenni arra, hogy a *számvitelben is többféle eredménykategória* van (üzleti eredmény, pénzügyi eredmény, szokásos eredmény, rendkívüli eredmény, adózás előtti eredmény, adózott eredmény, mérleg szerinti eredmény). Különösen a vállalati teljesítménymutatók számítása esetében fontos az alkalmazott eredménykategória pontos megnevezése, az eredmények megfelelő értelmezése végett.

Az üzleti tevékenység eredményét jelző számviteli profiton kívül, még egy fontos profitkategória tartalmának ismerete szükséges a vállalatok való, gazdasági értelemben is pozitív üzleti teljesítményének megítéléséhez. A költségek gazdasági-pénzügyi szempontból vett csoportosítása során jeleztük, hogy vannak olyan költségek is, melyekkel a számvitel nem számol. A számvitel elszámolja az explicit költségeket (a számlán megjelenő és pénzmozgással járó költségeket), valamint az implicit (a pénzmozgással nem járó) költségek egy részét, nevezetesen az amortizációt. Gazdasági értelemben költségnek minősül az elszámolható számviteli költségeken túl, azon lehetőségek elvesztett hozama is, amelyekről le kellett mondani az adott tevékenység érdekében. (Például a vállalkozásba fektetett megtakarított pénz esetén, a banki kamatról le kellett mondani.) Ezt a szokásszerű befektetéssel elérhető normál profitnak nevezzük. A normál profit a számvitelben el nem számolható implicit költségnek minősül. Az explicit és az implicit költségek együttesen alkotják a gazdasági költségeket. A gazdasági profit tehát az árbevétel és a gazdasági költségek különbsége. Más megközelítésben: a gazdasági profit a normál profit feletti többlet. A gazdasági profit a vállalat által adott évben létrehozott gazdasági értéket mutatja.

A számviteli profit és a gazdasági profit eltérését a következő ábrában foglaltuk össze.

26. ábra: Számviteli profit és a gazdasági profit eltérése

Forrás: Mikroökonómia és Vállalatértékelés könyvekben foglaltak alapján, saját szerkesztés

6.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

6.3.1 Összefoglalás

Ebben a fejezetben a vállalat, mint a gazdaság meghatározó mikro-szintű szereplője gazdálkodásának céljait és ezek megvalósulásának feltételeit nevezetesen az erőforrásait, valamint a gazdálkodásának eredményességét meghatározó működési környezetét strukturáltan mutattunk be. Utaltunk arra, hogy a vállalatok alapvető célja – a nyereség maximalizálása – összeegyeztethető más stratégiai céljaival: mint a vállalat értékének a növelése, versenyelőny szerzése, továbbá kiemeltük, hogy egymást erősítheti az üzleti és a morális célok teljesülése. Az üzleti szervezetek erőforrásai megegyeznek korunkban a gazdálkodáshoz általában szükséges erőforrásokkal, eltérés csak az igénybevételre vonatkozó döntési lehetőségek tekintetében van. A vállalatok működésének feltételrendszerét – lehetőségeit és veszélyeit – közvetve meghatározzák makrokörnyezetének elemei (technikai – technológiai, szociális, politikai, jogi és gazdasági környezet), közvetlenül befolyásolják mikrokörnyezetének fő tényezői (vevők, beszállítók, versenytársak).

A vállalatok gazdálkodását jellemző alapkategóriák közül részletesebben a költségek rendszerezésével foglalkoztunk. Az állandó és a változó

költség kategóriákat az árbevétel költség és nyereség kapcsolatán alapuló fedezeti pont elemzésénél vettük igénybe, a gazdasági költség (explicit és implicit költség) értelmezésével a számviteli és a gazdasági profit eltérését igazoltuk.

6.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Mutassa be a vállalat és az üzleti vállalkozás közös és eltérő vonásait!
- ? Érveljen a profitmaximalizálási, és az alapvető a társadalmi felelősségből eredő célok, valamint a tulajdonosi (a vállalat értékének növelését szolgáló) célok összeegyeztethetőség mellett!
- ? Sorolja fel a vállalat makro és mikrokörnyezetének tényezőit, és mondjon példákat a környezetből eredő lehetőségekre és veszélyekre!
- ? Bontsa fel a vállalati költségek halmazát néhány főbb csoportképző ismerv segítségével! Jellemezze röviden a meghatározott szempontok szerint nevesített költségkategóriákat!
- ? A vállalati gazdálkodás mely kategóriáinak kapcsolatán alapul a fedezeti pont elemzés? Mi a fedezeti pont elemzés lényege, milyen változatai vannak?
- ? Mutassa be a számviteli profit és a gazdasági profit eltérését!

6.3.3 Gyakorló tesztek

Döntse el, hogy igazak, vagy hamisak az alábbi állítások! A hamis válaszokat tegye igazzá!

- ? Az üzleti vállalkozások egyúttal vállalatok is.

HAMIS, mert csak a jogi személyiséggel rendelkező üzleti vállalkozások vállalatok.

- ? A vállalat alapvető célja nyereség elérése a fogyasztói igények kielégítése révén.

IGAZ

- ? Nyereség elérése, feltétele a vállalati érték növelésének.

IGAZ

- ? A profitcélok és a morális célok nem összeegyeztethetők.

HAMIS, mert „a döntéshozók racionálisan választhatnak morálisan elfogadható alternatívák között.” Bizonyítható, hogy a társadalmi felelősségvállalás és pénzügyi teljesítmény (profitabilitás) között, pozitív kapcsolat van.

- ? A XXI. században vállalat erőforrásai között megnövekedett az emberi erőforrás szerepe az anyagi erőforrásokhoz képest.

IGAZ

7. LECKE: A NEMZETGAZDASÁGOK TELJESÍTMÉNYE

Móttó: ... „minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő.”

Széchenyi István: Hitel. Petrózai – Trattner. Pest. 1830.

Az idézet a 178. oldalról

7.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A 7. leckében a makroökonómia egyes alapvető tudnivalóit, a nemzetgazdaság fogalmát és az e gazdaságok teljesítményével kapcsolatos legfontosabb összefüggéseket ismertetjük.

Bevezetőben hangsúlyozzuk, hogy a nemzetgazdaság teljesítménye az életszínvonal alapvető meghatározója, s így e teljesítmény mind magasabb szintje valamennyi állampolgárnak érdeke. Kiemelten fontosnak tartjuk annak megvilágítását, hogy az adott teljesítmény miként mérhető, hiszen a legfontosabb mérőszám, a GDP annak ellenére mindennapos téma a sajtóban és a médiában, hogy legtöbbször még kiszámításának fő elveit sem ismerik, ami a teljesítmények megítélésében tág teret nyit a félreértéseknek. Rámutatunk továbbá a kalkuláció korlátaira, s utalunk az árnyaltabb teljesítmény-értékelés technikáira is.

A lecke súlyponti részében azt tekintjük át, hogy mitől függ az egyes nemzetgazdaságok előrehaladása – másképpen: miért szegények, illetve gazdagok az egyes országok. A műszaki menedzsereknek tudniuk kell, hogy a közgazdászok szerint mind a jó nemzetgazdasági teljesítmény, mind a dinamikus előrehaladás sokban a menedzsmenten, s gyakran éppen a műszaki menedzsereken múlik. A gazdasági sikernek alapvető követelménye ugyanis, hogy a gazdaságban tevékenykedő vezetők jól ismerjék és a lehető legszélesebb körben alkalmazzák a korszerű vezetési módszereket. Természetesen utalunk azonban a fejlődés munkaerő- és tőke-igényére, valamint az ezen erőforrások felhasználásának finanszírozási lehetőségeire is.

A témakör lezárásaként röviden – s objektivitásra törekedve – utalunk a világgazdaság helyzetével és perspektíváival kapcsolatos jelenlegi vitákra.

Azt reméljük, hogy mindezek révén a lecke anyagát elsajátító műszaki menedzserek képesek lesznek arra, hogy munkájuk során helyesen értékeljék tevékenységük összességében igen jelentős nemzetgazdasági összefüggéseit, s érdemben tudják elősegíteni gazdaságunk fejlődését.

7.2 TANANYAG

27. ábra: Gondolattérkép

7.2.1 A nemzetgazdaság fogalma és teljesítményének megítélése.

Nem kívánjuk szörszál-hasogatással túlmagyarázni a nemzetgazdaság közismert fogalmát. Röviden rögzítjük, hogy e kifejezés az egy-egy állam területén kialakult gazdaságot jelöli (ahol az állam az a térség, melyben valamely személy vagy intézmény fő vonalaiban önálló hatalommal – kiemelten politikai szabadsággal – rendelkezik), s azonnal az érdemi tudnivalókra térünk rá.

A nemzeti jövedelem és fő mérőszámai

M. Porter (1990) nyomán ma általában úgy vélik, hogy a nemzetgazdaságok teljesítménye leginkább a bruttó hazai termékkel (az egy év alatt az adott nemzetgazdaság területén előállított összes hozzáadott érték) nagyságával jellemezhető (Samuelson – Nordhaus 1993). E jövedelem legfontosabb mérőszáma a **GDP** (Gross Domestic Product, bruttó hazai termék).

- A hozzáadott érték az árbevételnek a vásárolt áruk és szolgáltatások értékével csökkentett értéke. A GDP így nemzetgazdasági összesenben a bruttó kibocsátásnak a termelő fogyasztással csökkentett értéke. Részletesebben lásd a 3.2.4. pontban.

A GDP kiszámítása a statisztikai hivatalok feladata. Általában kettős becslést (ún. GDP mérleget) készítenek. Egyik oldalról összeadják – ágazati bontásban – a gazdasági szereplők, első sorban a vállalatok által megtermelt hozzáadott értéket (egyszerűen: a vásárolt áruk és szolgáltatások árával csökkentett árbevételt). Másrészt kiszámolják a lakosság és a kormányzat által elfogyasztott, illetve beruházásokra fordított termékek és szolgáltatások értékét. A „mérleg” e két összegének (az export-import különbségnek és a készlet-változásnak hozzáadott-érték tartalmával történő korrekció után) azonosnak kell lennie.

A GDP-ről mondottak világosan jelzik a mutató fontosságát. Hiszen a GDP kb. kétharmada lakossági fogyasztásként kerül felhasználásra, amiből az következik, hogy a **„GDP/a lakosság száma” mutató az életszínvonal fontos jellemzője.**

- Az a nézet azonban téves, amely szerint az életszínvonal úgy növelhető, ha a bérek növelésével módot adunk a fogyasztás emelkedésére. A GDP (pontosabban: a hozzáadott érték) kalkuláció kiindulópontja ugyanis a vállalati árbevétel, az pedig nyilvánvaló;

hogy a cégeknek csak akkor van módjuk bért emelni a csőd kockázatása nélkül, ha bevételeik módot nyújtanak erre.

Ugyanakkor a szakértők gyakran figyelmeztetnek a GDP számítás korlátjaira is. Ennek indokoltságát jelzi az is, hogy a GDP-t az ország pénznemében (Magyarországon forintban) veszik számba, aminek során a valutában felmerült tételeket hivatalos árfolyamon is, fogyasztói kosárral kalkulált árfolyamon (purchasing power parity, PPP) is kiszámolják. A másodiknak említett érték azonban Ausztriában alacsonyabb, Magyarországon viszont sokkal magasabb, mint az első, azaz a teljesítmény GDP révén történő jellemzésének „hibahatárai” igen jelentősek.

2. A GDP/fő kétféle módon számított értéke, 2011, 1000 USD

Számítási mód	LU	NG	AT	DE	CZ	GR	HU	PL	US
Hivatalos árfolyamon	114	97	50	44	20	26	14	13	48
PPP árfolyamon	87	57	41	39	25	26	21	21	44

LU: Luxemburg, NG: Norvégia, AT: Ausztria, DE: Németország, CZ: Cseh Köztársaság, GR: Görögország, HU: Magyarország, PL: Lengyelország, US: USA

Forrás: IMD (2013), 312-313. oldal

- ☐ A kalkulációt bírálják azonban azért is, mert egyes felesleges, fekete, sőt törvénytelen tevékenységeknek (így a már Széchenyi /1830/-ban a 102. oldalon is bíralt gödör-ásás, majd visszatemetés látszat-munkájának, a fekete pálinak-főzésnek, sőt, a drogok előállításának) eredményeit is számításba veszi.

Általános nézet továbbá, hogy a nemzetgazdasági teljesítmények árnyaltabb jellemzésekor gyakran van szükség a GDP- adatokon túlmenő számításokra is. Ezért az alábbi mérőszámoknak a kimunkálására is sor került:

- GNI (bruttó nemzeti jövedelem) = GDP + az adott ország „szereplőinek” külföldi tényező jövedelmei – külföldi szereplőknek az adott országban előállított tényező jövedelmei
- GNDI (rendelkezésre álló bruttó nemzeti jövedelem) = GNI + külföldről kapott transzferek (segély, ajándék, tagdíj) – külföldre fizetett transzferek
- NDP (nettó hazai termék) = GDP – amortizáció
- NNI (nettó nemzeti jövedelem) = NDP +/- áramló tényező jövedelmek

- NNDI (rendelkezésre álló nettó nemzeti jövedelem) = NNI +/- transzferek.

Egyes szerzők azt javasolják, hogy a magyar nemzetgazdaság teljesítményének az értékelésére ne a GDP-t, hanem pl. a GNI mutatóját használjuk. A lecke szerzője azonban (nem kétségbe vonva, hogy minden mutató figyelembe vétele árnyaltabbá teszi az elemzéseket) a GDP lecserélésével már nem ért egyet. Egyrészt azért nem, mert a jövedelmek valamennyi említett mérőszámának az értékei ugyanolyan mértékben különböznek a felhasznált árfolyam-típustól függően, mint a GDP mutatók, a különböző mutatók értékei közti különbségek pedig ehhez képest szerények (azaz: az utóbbi eltérések hibahatáron belüliek). Másrészt azért nem, mert a GDP alakulásáról az elmúlt időszakban – nagy munkával – már igen gazdag adatbázisok készültek, s ezek hiányában a további mutatók jelenleg távolról sem kínálnak hasonlóan gazdag elemzési lehetőségeket.

Miként erre már a 3.2.4. pont is utal, más megközelítések a nemzetgazdaságtól nem csak a GDP/főnek, hanem az *életminőségnek*, a *közjónak*, sőt a *boldogságnak* az emelését is elvárják. Ez a gazdasági eredményeknél szélesebb tartalmú kíváncsi, olyan tényezők értékelését is igényli, mint pl. az egészség, a környezet tisztasága, a kultúra, a szabadság. Az adott várakozások teljesülésének az ellenőrzése azonban problémák forrása. A téma kutatói a mérésekre gazdag mutatószámrendszerekkel, pl. az ENSZ Human Development Indexei révén tesznek kísérletet, amelyekben értékelik a vásárlóértéken számolt GDP/fő (az „életszínvonal”) mellett a születéskor várható élettartamot, az oktatásban résztvevők hányadát és a felnőtt lakosság írni-olvasni tudását is. Próbálkozásaik azonban eddig nem hoztak igazán meggyőző eredményeket.

A nemzeti vagyon

Egyes vélemények szerint (a vállalatiakéhoz hasonlóan) a nemzetgazdasági teljesítményt sem elég csak a jövedelmek adataival jellemezni, a nemzeti vagyon mérésére és időbeli változásainak értékelésére is törekedni kell.

A nemzeti vagyon az adott ország tulajdonában levő összes vagyontárgy értéke.

A fejlett országokban a statisztika kimutatja a nemzeti vagyon (tulajdonos-csoportonkénti) értékét és ennek változásait; ilyen adatok azonban sajnos több közép-európai országban, pl. Magyarországon sincsenek. A háború után ugyanis gazdaságunkban megszüntették a nemzeti vagyonnak a két háború közt kialakított számbavételét, s máig nem rendelték el újra. Így – talán nem véletlenül – még közelítő választ sem adhatunk olyan

kérdésekre, hogy pl. miként hatottak a vagyon értékére (s az egyes tulajdonos-csoportok vagyonára) az államosítások, vagy a privatizáció, valójában mekkora vagyongyarapodást eredményeztek egyes nagyberuházások, melyek a forrásai egyes vagyonok keletkezésének stb.

A növekedés és a fejlődés fogalmai és mérésük módja

A modern közgazdaságtan alapvető fogalma, a **növekedés** az adott térségben előállított nemzeti jövedelem (GDP) reálértékének változása – mely negatív is lehet (azaz a visszafejlődés elnevezése is fejlődés!).

A (gazdasági) **fejlődés** (haladás) komplexebb fogalom, értelmezése a mennyiségi szemléletű növekedés szempontjai mellett a továbblépés minőségi megfontolásait – így az életfenntartás, az önbecsülés és a szabadság lehetőségeit, valamint a fenntartható (hosszabb időtávon megőrizhető ütemű) előrehaladás biztosítékait – is figyelembe veszi.

A gazdasági *növekedés* mérési módjára a fenti definíció is utal. A jelzett módon értelmezett gazdasági fejlődés mértékének számszerűsítése azonban még nem teljesen megoldott. Az UNDP (az ENSZ Fejlesztési Programja) pl. immár több mint egy évtizede évente ún. Human Development Report-okat, valamint ezekben HDI indexeket közöl, s így a gazdasági haladás lényegesen árnyaltabb elemzésére ad módot, mint az egyszerű növekedési statisztika. E jelzőszám rendszer is csak közelítőleg képes számszerűsíteni azonban egyes fontosnak ítélt fejlődés-kritériumoknak – például az önbecsülés, a szabadság stb. szintjének – a változásait.

3. A vizsgált országoknak a Human Development Index szerinti helyezései

LU	NG	AT	DE	CZ	GR	HU	PL	US
24	1	18	8	26	28	33	34	4

Forrás: IMD (2012), 461. oldal

- ☐ A fejlődés definíció további gondja az előrehaladás fenntartható voltának kérdése. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottságának a definíciója szerint „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.” E követelményt olykor „csak” a környezetvédelemre szűkítetten értelmezik, máskor azonban ezen túlmenő, homályos tartalmú (pl. a szegénység elleni küzdelmet is hirdető) elvárásokkal is kiegészítik.

Még bonyolultabbá teszi a terminológiát, hogy a fejlett, illetve fejlődő országok legismertebb megkülönböztetése nem (csak) a most rögzített fejlődés-értelmezésen alapul. Gyakori szóhasználat ugyanis, hogy a fejlett gazdagok „északiak”, a legszegényebb fejletlenek pedig „délien” találhatók. Bár e csoportosítás is a GDP/fő mutatóból indul ki, számos további (olykor szubjektív, pl. kulturális) megfontolást is figyelembe vesz.

- ☐ Napjainkban a gazdasági haladást (fejlődést előre vivő legismertebb „high-tech” termékek a nukleáris iparban, az elektrotechnikában stb. találhatók. Példaként említhetjük a francia tanyákra postai küldeményeket eljuttató kis drónt (repülő szerkezet).

28. ábra: Postai küldemények továbbítása drón segítségével

Forrás: *index.hu* (2013); fotó: *laposter.fr*

Versenyképesség

Az elmúlt évtized kutatásai a gazdaságok fejlődése, illetve versenyképessége közti szoros – a fogalmak közeli rokonságára utaló – összefüggésekre is rámutattak.

Az elmélet szerint **a piaci verseny egy-egy ágazat (branch) termelői között zajlik**. Tudni kell azonban, hogy a kkv-szférában a verseny szereplői nem cégek, hanem ún. értékláncok (az azonos végtermékek előállításában együttműködő cégek csoportjai). M. Porter arra is figyelmeztet továbbá, hogy **a potenciális versenytársak közt** – az ágazat termelőin túlmenően – **nem felejtendő a szállítók és a vevők, illetve az ágazatba esetlegesen újonnan belépők, s a helyettesítő termékek se**.

A **versenyképesség**nek még nincs általánosan elfogadott definíciója, abban azonban egyetértés van, hogy e fogalmat eltérően kell értelmezni a vállalatok, illetve a nagyobb földrajzi egységek (régiók, nemzetgazdaságok) esetén.

- A vállalati szférában a versenyképesség legáltalánosabb mérőszámai a magas piaci részarány és a kedvező jövedelmezőség (illetve a jelentős vállalat-érték). A versenyképesség javítás fő eszköze pedig a marketing elmélet szerint a „4 P” (termék, ár, értékesítési csatorna, eladás-fokozás – product, prix, place, promotion) javítása. A sikeres közép-európai vállalatok körében végzett empirikus vizsgálatok (pl. Papanek, 2010) azt valószínűsítik továbbá, hogy legalább is e térségben a siker legfontosabb előfeltétele a jó vezető.

A régiók, nemzetgazdaságok versenyképességét viszont (szintén pl. M. Porter szerint) elsősorban a magas GDP/fő, kiemelten ennek legfontosabb eleme, a lakosság jóléte tanúsíthatja. Az ún. Porter-féle „gyémánt” azonban a tényleges hatótényezők körét sokkal szemléletesebben is megfogalmazza, a következők esetenkénti kulcs-szerepét is hangsúlyozza: /1/ a vállalati stratégiák, struktúra, vetélkedés (rivalry), /2/ a kereslet, /3/ a tényezőfeltételek (azaz az erőforrás-ellátottság), /4/ a kapcsolódó iparágak, /5/ a kormány és /6/ a véletlen.

A vázolt tényező-csoport számszerűsítése céljából a 2000-es évtizedben egyes intézmények, így a svájci IMD, valamint a Világbank gazdag mutatószám-rendszereket is összeállítottak. Az IMD rendszere 4 csoportba osztott 329 mutatót vesz figyelembe. Az 59 országot értékelő 2012-es rangsor egyes helyezései a következők:

4. *A vizsgált országoknak az IMD rangsorolás szerinti helyezési számai, 2012*

Mutatószám-csoportok	LU	NG	AT	DE	CZ	GR	HU	PL	US
Gazdasági erő	6	16	21	5	29	58	35	30	1
Kormány hatékonyság	16	6	33	19	30	58	51	36	22
Üzleti hatékonyság	12	8	20	17	41	56	49	39	11
Infrastruktúra	23	9	16	7	30	34	35	36	1
Összesen	12	8	15	9	33	58	45	34	2

Forrás: IMD (2013), 50-51. oldal

- ❑ Észre kell vennünk, hogy a vizsgálat szerint az országok igen széles körében a kormányzati hatékonyság a legnagyobb gond, s Közép-Európában, ahol a versenyképesség többnyire meglehetősen gyenge, ezt részben a gyenge üzleti hatékonyság (a részletesebb adatok szerint: elsősorban a gyenge vezetés) is magyarázza.

7.2.2 A növekedésre és a fejlődésre ható tényezők

A növekedés/fejlődés „forrásai”, „tényezői” azok a ható-okok, amelyek a gazdasági előrehaladás irányait, ütemét, egyéb sajátosságait érdemben alakítják. E mozgatórugók mibenlétéről szintén igen sokféle szakirodalmi álláspont idézhető.

A gazdasági dinamizmust meghatározó fő tényezők

A közgazdaságtan korai klasszikusa, Adam Smith pl. a „gazdagsági” fejlődés fő motorjainak a *munka* és a föld (*tőke*) mennyiségének növekedését, valamint a *munkamegosztás* bővülését tekintette, de a haladás fontos forrásának ítélte egy (nem mérhető) tényezőt, a „*láthatatlan kezet*”, azaz a szabad vállalkozásnak és a versenynek fejlesztésre ösztönző, így teljesítménynövelő hatását is. A XX. század elején J. Schumpeter az előző listát kiegészítve az *innovációkban* jelölte meg a fejlődés fő előmozdítóit, majd M. Weber a munkasikert pozitívan értékelő (protestáns) *etika* fontosságára mutatott rá stb.

- ❑ Az innováció nem azonos a kutatás-fejlesztéssel. A kutatás ... az a rendszeresen végzett alkotó munka, amelynek célja az ismeretanyag *bővítése*, beleértve az emberről, a kultúráról és a társadalomról alkotott ismeretek gyarapítását is A fejlesztés viszont az új ismeretek *felhasználása* (OECD, 2002). Azaz: a kutatás és a fejlesztés lényege a tudás bővítése, a tanulás – ellenben az innovációé a tényleges alkalmazás, a gazdasági gyakorlat.

Adam Smith a munkamegosztásnak a technológia fejlesztésére gyakorolt hatását a tű-gyártás példáján szemléltette. Rámutatott, hogy ha valaki csak saját célra készít tűt, ez (a drótvágás, hegyezés, a cérna rögzítését szolgáló lyuk kifúrása) akár egy egész napi munka; ha viszont tű gyártására szakosodik, egy tű munkaidő igénye begyakorlás és néhány egyszerű cél-szerszám elkészítése révén néhány percre is leshorítható. M. Ridley a munkamegosztásnak inkább az emberi kapcsolatokra gyakorolt hatását, a specializáció révén előállított javak cseréjét lehetővé tevő kereskedelemnek komplex (köztük: az innovációk nagy távolságra történő terjedését segítő) hatásait emelte ki. Utalt arra, hogy a régészeti leletek tanúsága szerint a kereskedelem már a kőkorszakban, Kr. e. 20 000 körül eljuttatta a Földközi

tengerhez az északi tengeri borostyánt, a Kr. e. 3. évezredben a sumérok élénken kereskedtek az Indus völgyi városokkal, napjainkban pedig egy új ötlet (kínálat) híre az internet révén percek alatt eljut az egész Földön mindenhol, ahol a téma iránt fizetőképes kereslet van. S jelezte, hogy nézete szerint az ily módon kialakuló munkamegosztás képezte a gazdasági haladás fő forrását.

A korszerű elméletek, pl. az ún. intézményi (institucionális) közgazdaságtan hívei egyetértenek a „klasszikusok” által felsorolt fenti tényezők fontosságával, de egyes „nem anyagi” tényezőknek a fejlődést ezeknél hatékonyabban elősegítő hatásait hangsúlyozzák. A mai „fejlődésgazdaságtan” (Széchenyi Istvánnak a mottóban idézett állásfoglalásával összecsengően) a tudásnak, de kiemelten a tudás áramlásának tulajdonít jelentős szerepet. Acemoglu – Robinson (2012) a színvonalas – kiemelten: a befogadó (minden potenciális versenyzőnek lehetőséget nyitó) – gazdaságpolitika fontosságát emelik ki. Ridley (2012) viszont A. Smith elveihez visszatérve ismét a munkamegosztást, valamint az ennek révén lehetségessé váló specializációt és innovációt nevezi kulcs-fontosságúnak. A közép-európai közéletben azonban a korábbi szovjet hatás nyomán máig a „vulgár-materialista” (kizárólag „anyagi” tényezők, így a munka és a tőke hatásait elismerő) szemlélet a legelterjedtebb.

A haladás ciklikus jellege

A statisztikák szerint a gazdasági teljesítmények (így a GDP) időbeli változásaiban különböző időtávú ciklusok (ingadozások, hullámozások; időnként fellendülések, máskor gazdasági stagnálás, olykor válságok) mutathatók ki. A kutatások szerint időtávjuk (hullámhosszuk) alapján többféle ingadozás-típus is megkülönböztethető. Az ezek hatására kialakuló e hullámozás ismerte és előrejelzése gyakran fontos a gazdaságpolitika számára is.

A hosszú távú „hullám” a mintegy 40 éves ún. **Kondratyev ciklus**. Ezen ciklusok okairól csak bizonytalan feltételezések ismertek. Az egyik szerint a generációk váltása terén keresendő. Vannak korosztályok, amelyek gazdasági válság idején fiatalok, ezek hozzászoknak a nehézségekhez és az elhárításukra végzett erőfeszítésekhez, így amikor ezek adják a munkaerőt, a gazdaság fellendül. Ezek gyerekei viszont azt élik meg, hogy szüleik jól keresnek,

A legismertebb ciklusok a 6-8-10 éves időtávon kimutatható **üzleti ciklusok**. Az ezek során kialakuló válságok olykor hatalmas károkat (csőd-

hullámot, munkanélküliséget) okoznak, esetenként forradalmat is kiváltanak.

Az üzleti ciklusok okairól számos elmélet született. Fontos magyarázat a beruházások ciklikussága is; a beruházások ugyanis pl. a multiplikátorhatás következtében lökészerű kereslet-növekedéseket okoznak, befejezésük viszont gyors kereslet-csökkenéssel jár. De a válságok kétségtelen oka lehet a fizetőképes keresletet befolyásoló kizsákmányolás hullámzó intenzitása, kiemelten a lakosság elszegényedése, az e miatti kereslet-szűkülés is stb.

- A beruházások multiplikátor hatása az, hogy volumenünknél lényegesen nagyobb mértékben növelik a nemzetgazdaság teljesítményét (a GDP-t). A beruházás értéke ugyanis szintén GDP, a beruházó azonban a kapott pénz jelentős hányadát bérekre költi, azaz a fogyasztási cikkek keresletét növeli, s az ily módon értékesített fogyasztási cikkek előállítását is GDP. A termelők pedig ugyancsak jelentős hányadban bérekre költik bevételeiket stb.

A magyar gazdaságban is kimutathatók pl. az üzleti ciklusok. A rendszerváltás után, az 1990-es évek elején a KGST szétesése okozott nagy, az 1929-esnél is nagyobb, mintegy 20%-os teljesítmény visszaesést. Majd alapvetően a világgazdasági folyamatok hatására az ezredfordulón fennállás, 2008-ot követően viszont erős (a teljesítmény eddig kb. 10%-os visszaesését eredményező) válság alakult ki.

A fejlődés támogatásának lehetőségei

A gazdasági fejlődés legtöbbször a vállalatok, vagy a „háztartások” innovációs tevékenységének az eredménye. Legtöbbször nem vitatják azonban, hogy e tevékenységet további intézmények (kutatóhelyek, nonprofit szervezetek, ágazati, regionális szövetségek, vagy akár a kormányzat is) támogathatják.

Alapvető nézet-ütközések forrása azonban, hogy a gazdaságfejlesztési intézkedések mely típusainak az alkalmazása célszerű. A mai main stream elmélet hívei (a monetaristák) úgy vélik ugyanis, hogy napjainkban a gazdasági haladás hatékonyan elsősorban **verseny-semleges eszközökkel** segíthető (azaz ha egyformán kezeljük a versenyben résztvevők minden csoportját). Mások – pl. az Új Széchenyi Terv hívei – azonban sok célra a szelektív eszközök alkalmazását, azaz bizonyos csoportok előnyben részesítését (preferálását), vagy büntetését is kívánatosnak ítélik.

- ☐ A klasszikusok a gazdaságfejlesztés verseny-semleges technikái körébe elsősorban a 10. leckében tárgyalásra kerülő állami monetáris, fiskális, szociál- és külgazdasági politika ún. „kereslet-élénkítő” (vagy visszafogó) intézkedéseit sorolták. Ezek természetesen a magyar gazdaságban is széleskörűen alkalmazásra kerülnek.

A „modernebb” eszköztárnak fontos elemei a *jogbiztonság* fokozása és az *oktatás*. Említésre méltó továbbá a feketegazdaság elleni küzdelem, mivel a közelmúltban ennek a gyengesége több európai országban okozott jelentős károkat. **Máig nem alakultak ki** ugyanis **a feketegazdaság hazai korlátozásának hatékony módszerei**. Hiába próbálkozott pl. szigorral több magyar intézmény (így önkormányzat, kamara – s természetesen kormányzat is) az üzemanyag-, bor, piros paprika, dohány kereskedelemben, ennek eddig, talán mert az intézkedések nem a „nagy halakat” célozták, kevés eredménye volt. A szakértők olykor az elvonások szintjének a mérséklésére is javaslatot tettek, de ez az ajánlás eddig nem került meghallgatásra.

A gazdaságfejlesztés szelektív módszerei a fentieknél is változatosabbak. A preferált csoportok lehetnek pl. a **vállalatok** valamely nagyságcsoportjai, bizonyos **ágazatok**, egyes **régiók**, **egyéb** csoportok

Korunkban szinte minden magára valamit is adó intézmény deklarálja a **kkv-k (kis és közepes vállalatok)** támogatására irányuló szándékát.

- ☐ A kkv kevesebb mint 250 főt foglalkoztat, éves forgalma és mérleg-főösszegének értéke egyaránt 250 ezer euró alatti és se valamely nagyvállalatnak, se az államnak vagy az önkormányzatnak közvetlen vagy közvetett tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati joga alapján – külön-külön vagy együttesen nem haladja meg a 25%-ot.

A kkv támogatások gyakori hangoztatásának egyik magyarázata a sikeres cégek jellegének a változása. A XX. század közepéig elsősorban a méret-gazdaságosság kihasználására képes *nagy* cégek voltak ugyanis a legsikeresebbek, az elmúlt évtizedekben azonban mind a foglalkoztatás, mind a GDP termelés növelésében a gyorsan növekvő kkv-k, az ún. **gazel-lák** jutottak meghatározó szerephez, mivel a felgyorsult műszaki haladás következményeként a cégek rugalmassága, nagymértékben növelte a siker-esélyeket, s e téren a kkv-k jelentős előnyökkel rendelkeznek (Drucker 1985, Papanek 2010).

- ☐ Itt jelezzük, hogy fejezetünkben – a nemzetközi szóhasználattal egyezően – a „vállalat” (enterprise) szó, illetve a „vállalkozás” (entrepreneurship) kifejezés nem szinonimák. A **vállalat** egy önálló gazdasági szervezet, a **vállalkozás** viszont egy cselekedet – vagy egy vállalat alapítása, vagy egy vállalaton belüli innováció, pl. egy új termék piaci bevezetése. Csak a két fogalom e megkülönböztetésével állítható ugyanis reflektorfénybe, hogy a „kiszállalkozás” támogatás magyar szlogenje valójában vállalati támogatást takar, s vállalkozás támogatás gazdaságunkban nincs is.

A kkv-k támogatásával kapcsolatos deklarációk valóságtartalmát is megkérdőjelezi azonban, hogy a segítség célszerű módszerei meglehetősen kialakulatlanok. A szakértők széles köre véli úgy, hogy e támogatás *legfontosabb* eszközei a vállalkozást ösztönző és a gazellák fejlődését elősegítő verseny-semleges technikák. Kiemelt fontosságú köztük a tisztességtelen verseny korlátozása, s ennek érdekében a monopol pozíciók felszámolása, ennél is **hatékonyabb segítség a munkaerő képzése, illetve az innovációk támogatása**. De egyes szelektív módszerek, így a (potenciális) kkv menedzserek oktatása, az inkubátorházak létesítése, egy-egy **klaszter** (valamely térség adott szakmában működő vállalatai) fejlődésének segítése stb. is eredményesek lehetnek.

Sajnos az európai (kiemelten: magyar) gazdaságfejlesztési gyakorlatban egyik felsorolt technika sem jut igazán jelentős szerephez. Egyes döntéshozók viszont gyakran – s többnyire kevés társadalmi sikerrel – egy-egy kisebb kkv csoportot preferáló eszközökkel kísérleteznek.

A gazdaságfejlesztők előszeretettel törekszenek **ágazatokat** – K+F-fel, „ipari” terület felajánlásával stb. – preferálni.

A gazdaság ágazati felosztásáról a statisztika rendelkezik. **A nemzetgazdaság fő ágai a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatások.**

Számos szakértő szerint az ágazati preferenciák meghatározása a „nyertesek”, illetve „vesztesek” adminisztratív kijelölésének, azaz helytelen, a versenyt megzavaró gyakorlatnak ítéltető. Vannak azonban kivételek. A magyar szakértők többsége egyetért pl. az újonnan megjelenő ágazatok, illetve a három nagy „közösségi” szolgáltatás, az oktatás, egészségügy és közigazgatás fejlődésének támogatásával.

Korunkban a gazdaságfejlesztésnek gyakori terepe a térségfejlesztés, elsősorban a **régiók** fejlesztése.

- ☐ A régiók kialakítása eltérő volt az USA-ban, illetve Európában. Az USA-ban a régiók kijelölésekor gazdaságilag egy „egységet” alkotó térségek meghatározására törekedtek, ezért a régió-határokat

ott húzták meg, ahol a régió-közi munkaerő-áramlás a legkisebb. Valamennyi így meghatározott régióban legalább 3 millió lakos él, s mindenütt kialakult a **centrum**, azaz egy város, ahol a pénzügyi, felsőoktatási, közigazgatási intézmények többsége koncentráldott, illetve a centrum körüli **periféria**, ahol a régió szükségleteit kielégítő mezőgazdasági termékeket termelik meg. Az EU-ban viszont a régiók tartalma és szerkezete nem ilyen világos. Határaik a létező adminisztratív egységek figyelembevételével (Magyarországon pl. 3-3 megye összevonva) kerültek kialakításra, így területük gazdaságilag nem egységes, s gyakran határozott centrumuk sincs.

Megállapítható, hogy a gazdasági régiók „termelési” szerkezete többnyire különböző, **az egyes térségek az adottságaiknak megfelelő ágak művelésére specializálódnak.**

A térgazdasági kutatások szerint **többnyire azok a régiófejlesztések hatékonyak, amelyek gazdaságilag egységes térségek fejlesztésére törekszenek.** Kíváncsú továbbá, hogy a térségfejlesztés ne az üzleti szféra egyes tennivalóit vállalja át, hanem a térség vonzerejét növelje, az üzleti környezet gyenge láncszemeit erősítse (utat, vasutat, közműveket építsen, az oktatást, az üzleti szolgáltatásokat fejlessze, a bürokráciát visszaszorítsa, a környezetvédelmet fokozza stb.). Az erőfeszítések sikerének további fontos előfeltétele, hogy az erőforrások jelentős hányada a centrum fejlesztését s ezen belül a regionális (szolgáltató) intézmények korszerűsítését szolgálja, **a régió specializációját – azaz a térség adottságainak megfelelő ágak fejlődését** – kiemelten a potenciális munkaerő (tovább-) képzését, illetve az innovációt **segítse elő.** Előnyös pl., ha a fejlesztés jelentős erőket fordít klaszterek építésére, mivel az innovációk az egymáshoz közeli cégek körében gyorsan terjednek, s így a klaszter az ágazat korszerűsödésének záloga.

A magyar térségfejlesztés nem követi az elméleti ajánlásokat. Az elmúlt két évtizedben több magyar önkormányzat ért el ugyan sikereket a helyi adóknak a befektetéseket ösztönző mérséklésével, ipari parkjának fejlesztésével. Általában azonban a fejlesztésre kijelölt térségek nem gazdasági egységek, hanem adminisztratív régiók, amelyek ráadásul hasonló gazdaságszerkezet kialakítására (pl. turizmus-fejlesztésre) törekszenek s elsősorban szelektív támogatások elnyerését szorgalmazzák.

Számos **egyéb** preferencia típusok is ismert. Vannak pl. olyan pedagógusok, akik valamely ország, vallás stb. jobb jövője érdekében minden erejüket az ifjúság oktatására fordítják. Az üzleti angyalok, a kockázati társa-

ságok az ígéretes üzleti lehetőségek információs, illetve pénzügyi segítésére vállalkoznak stb.

A fejlődés korlátai

Közismert ugyanakkor, hogy a gazdasági fejlődés távolról sem folyamatos, sőt, olykor a jelentős fejlesztési erőfeszítések se hoznak előrehaladást. Kr. u. 1000 körül pl. Kína volt a világ legígéretesebb gazdasága, aminek a fényében kifejezetten meglepő, hogy a következő évszázadokban egy távoli „félsziget”, Európa, s ezen belül is egy, az adott időpontban kifejezetten elmaradott kis sziget, Anglia vált a világ urává. Napjainkban is nehéz megmagyarázni, miként vásárolhatja fel a világ vezető gazdasági hatalmának és fő innovációs centrumának, az USA-nak számos nagyvállalatát éppen Kína, a leginkább elmaradott országok egyike stb.

A haladás akadályainak mibenlétéről, a fejlődés sebesség-különbségeinek okairól is sokféle nézet ismert. Az alábbiakban példákkal szemlélítjük a legfontosabbakat.

- A XIX.-XX. század fordulóján az USA-ban az ún. észak-keleti parallelogrammába, pl. Chicagóba települt az ipar zöme, s többször is sikertelenül kísérleteztek azzal, hogy a távoli nyugati partot is iparosítsák. A kutatások kimutatták azonban, hogy a kudarcok fő oka a nyugati parti lakosok alacsony népsűrűsége, pl. az ebből következő *elégtelen munkaerő-kínálat* volt.
- A magyar kormányzatok az 1960-as években tíz évig kiemelt fejlesztési program keretében fejlesztették a traktorgyártást, majd közvetlenül ez után leállították a termelést. A traktor-gyártás minimális gazdaságos sorozatnagysága ugyanis nagyobbak bizonyult, mint a teljes magyar traktor *kereslet*.
- Számos szakértő és publikáció, pl. Acemoglu, D. – Robinson, J. A. (2012) állítja továbbá, hogy sokszor a minden változástól féltő *hatalom* az – akár még oly ígéretes – fejlesztések megvalósításának megakadályozója. Így a maradi császár és korrupt bürokratikából álló felelőtlen udvaroncai a felelősek azért, hogy 1000 körül Kína fejlődése lelassult. Az USA mai gondjai szintén hasonló okokra, így a világhatalom védelmének a költségvetési bevételeket meghaladó költségeire, s a hatalom érdekében az eladósodást is vállaló politikára vezethetők vissza.

7.2.3 A világgazdaság fejlődésének hosszabbtávú trendjei

Napjainkban a gazdaságok helyzetét, rövidtávú perspektíváit legtöbbször rövid időhorizonton, a GDP-nek és a gazdasági egyensúlynak a vizs-

gálatával szokták minősíteni. Az ilyen típusú vizsgálódások néhány tipikus eredményét a 12.2.3. pontban mutatjuk be. A hosszabb távú elemzés ritka, s a szerzők olykor egymással szöges ellentétben álló nézeteket publikálnak a világgazdaság fejlődési trendjeiről. Igen divatosak pl. a katasztrófális jövőképek az emberiségnek a Föld aszteroidával való ütközése, felmelegedés stb. miatti pusztulásáról. Ezen, a gazdasági meggondolásoktól távol álló nézetek megítélésére nem vállalkozunk. A következőkben – a lehetséges jövőképek feltárási módszereinek a szemléltetésére mégis utalunk M. Ridley világhírű gazdaságtörténész véleményére. Szerzőnk ugyanis (az elmúlt évezredekben tendenciájában növekvő, s az utolsó évszázadokban nagyságrendileg javuló életszínvonalra, – pl. GDP/főre – hivatkozva) némi optimizmussal ítéli meg az emberiség jövőjét.

- M. Ridley (2012) hangsúlyozza, hogy bár az elmúlt évtizedekben több igen pesszimista forgatókönyv vált közismertté a világgazdaság jövőjéről előbb pl. a nukleárisfegyverekkel vívott háborúra, majd a fosszilis energia (kiemelten a nyersolaj) források kimerülésére hivatkozva, a megjósolt katasztrófák azonban – napjainkig – elmaradtak. Ez annak a valószínűségét növeli ugyanis, hogy az emberiség a népesség-robbanásra, illetve a felmelegedő éghajlatra vonatkozó jelenlegi katasztrófa-variánsok esetén is megtalálja a gond elhárításának, vagy az elháríthatatlan problémákhoz igazodó túlélésnek a lehetőségét. Ugyanakkor persze az idézett Szerző véleményét kiegészíthetjük azzal, hogy a hasonló „igazodások” a Föld történet korábbi időszakában olykor drámai eseményekkel, akár a létező fajok nagy hányadának a kipusztulásával jártak, s a hasonló események bekövetkezése a jövőben se kizárható.

A katasztrófa-variánsok témakörben talán a világgazdaság észak-dél pólusainak politológusok széles körei által vitatott jövője veti fel a leg súlyosabb közgazdasági kérdéseket. A demográfiai előrejelzések ugyanis az „északi” népek elöregedését, s a „déli” népesség gyors gyarapodását, s a délről északra irányuló népvándorlást ígéri. A növekvő életszínvonal-különbségek kezelésének célszerű módjáról azonban nincsenek világos elképzelések. Az északiak ezért minden erővel, de sikertelenül korlátozzák a déliek (illegális) bevándorlását. Kérdés, meddig van erre elég erejük.

Az ún. **európai paradoxon** (paradoxon /latin/: ellentmondás) az EU-ban az 1990-es évek során nyilvánvalóvá vált versenyképességi lemaradást, s ennek okait is megfogalmazza. Azt rögzíti, hogy, bár az európai tudósok magas teljesítménye vitathatatlan, pl. a valóban színvonalas publikációk száma magas, de ez nem mutatkozik meg az Unió gazdasági teljesítményében, így a nemzeti teljesítmény legfontosabb indexében, a GDP-ben. A

tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása ugyanis vontatott; amit a szabadalmak alacsony számai is tanúsíthatnak. Így Európa jövője bizonytalan.

Az USA jövőjéről sem könnyű előrejelzést adni. E gazdaság ma (még) versenyképes, de gyorsan növekvő eladósodása napról-napra rontja perspektíváit.

Azt azonban, hogy mely állam(ok) lesznek a jövő nagy hatalmai – illetve, hogy az emberi faj egyáltalán túléli-e a kihívásokat s lesznek-e államai – nem tudjuk előre megmondani.

7.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

7.3.1 Összefoglalás

A fejezet kiindulásként a gazdasági növekedés mennyiségi (statisztikai) mérőszám mivoltára és a fejlődés komplex, minőségi jellemzőket is magában foglaló jellegére figyelmeztet. Majd, a hazai köz-gondolkodás egysíkúságára utalva, élesen hangsúlyozza a gazdasági haladás „intézményi” forrásainak (a munkamegosztásnak, specializációnak, innovációnak) a fontosságát. Kiemeli továbbá, hogy az előrehaladás támogatására kimunkált számos technika közül elsősorban egyes verseny-semleges módszerek (az oktatás, az üzleti környezet fejlesztése, a bürokrácia visszaszorítása) a leghatékonyabbak.

A gazdasági fejlettség, illetve haladás empirikus vizsgálati módszereinek a bemutatására az elméleti tételeket követően néhány adattal a nemzetközi, illetve magyar gazdasági teljesítményt is jellemezzük.

7.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Hogyan számítja a KSH a GDP-t?
- ? Hogyan értékelhető a magyar GDP/fő nemzetközi összehasonlításban?
- ? Véleménye szerint melyek a gazdasági dinamizmust (növekedést) meghatározó fő tényezők?
- ? Hogyan értelmezzük ma a növekedés és a fejlődés fogalmait? E különbségtétel mely kérdéskörök fontosságára hívja fel a gazdaságfejlesztők figyelmét?
- ? Milyen adatokkal jellemezné a vállalatok, illetve a nemzetgazdaságok versenyképességét?

- ? Mely két tényező terén kereshetjük a GDP/fő magyar szintjének magyarázatát? Véleménye szerint melyek az ezeket befolyásoló fő hatások?
- ? Mekkora becsülhetők gazdaságunkban a kötelező adminisztráció vállalati terhei? Véleménye szerint hol volna mód a csökkentésére?
- ? Mi a véleménye a gazdaságpolitika szelektív eszközeinek a hatékonyságáról?
- ? Miként támogatható a vállalkozás, illetve a kkv-k fejlesztése?
- ? Mi a klaszter, s miért fontos a modern gazdaságban?
- ? Mi az Észak – Dél különbség lényege? Váolja a különbség jövőbeli alakulásának néhány forgatókönyvét!
- ? Melyek a maastricht-i kritériumok? Hogyan állunk teljesítésükkel?
- ? Mi a kettős lemaradás? És az európai paradoxon?

7.3.3 Gyakorló tesztek

- ? A következők közül melyik mutatószám jellemezheti a legjobban a nemzetgazdaságok teljesítményét? lakosság száma – bruttó kibocsátás – GDP – GNI/fő – export volumen – összes lakossági fogyasztás – egyéb
- ? Mit számol ki a statisztika a GDP meghatározásakor? az adott nemzetgazdaság területén előállított összes hozzáadott értéket
- ? Az alábbiak közül melyik a hozzáadott érték? a vásárolt áruk és szolgáltatások árával csökkentett összes árbevétel – összes EBIT – az alvállalkozók teljesítménye – egyéb
- ? Miként definiálható a GDP nemzetgazdasági szintű nézőpontból? a bruttó kibocsátásnak a termelő fogyasztással csökkentett értéke
- ? A felsoroltak közül mely tételek állnak a GDP mérleg két oldalán? költségvetés bevételei – vállalatok összes árbevétele – összes nyereség – összes hozzáadott érték – költségvetés kiadásai – vállalatok összes költsége – adó- és kamat-ráfordítások – fogyasztás plusz beruházások értéke – egyéb

8. LECKE: PÉNZÜGYEK ÉS A BANKRENDSZER A MODERN GAZDASÁGBAN, INFLÁCIÓ

8.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A lecke célja a nemzetgazdaság egészére jellemző pénzügyi alapösszefüggések tisztázása, valamint annak bemutatása, hogy a pénz vásárlóerő csökkenése hogyan jelenik meg a hétköznapi gyakorlatban, milyen gazdasági következményekkel jár és hogyan kezelhető.

Az itt közölt ismeretek birtokában könnyebb lesz eligazodni a bankrendszer és a pénz világában, érthetőbbé válik a jegybank makrogazdasági szerepe, valamint a jegybank által alkalmazott monetáris eszközök nemzetgazdasági hatása. Mindezekén túlmenően az is világossá válik, hogy az árszínvonal emelkedése milyen viselkedést vált ki a gazdaság szereplőiből és ennek milyen makrogazdasági következményire lehet számítani, melyre reagálva milyen közgazdasági eszközök alkalmazása válik a nemzetgazdaság hasznára.

8.2 TANANYAG

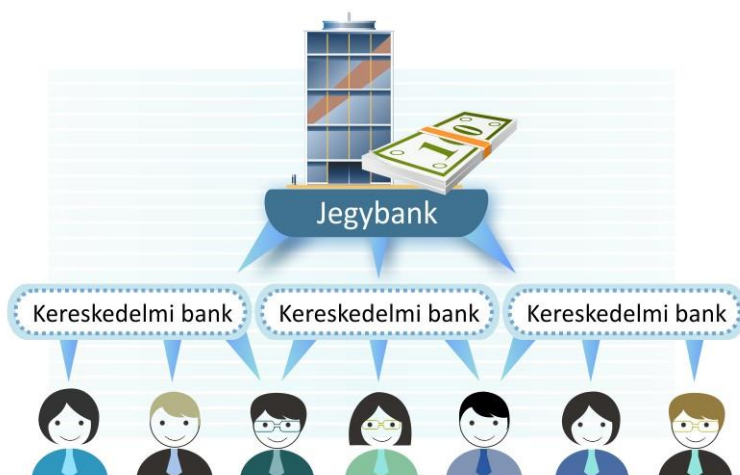

29. ábra: Gondolattérkép

8.2.1 Pénzügyek és a bankrendszer

Bankrendszer

A modern bankrendszer kétszintű. A felsőszinten a jegybank áll, alatta a kereskedelmi bankok helyezkednek el.

30. ábra: A bankrendszer felépítése

A jegybank jellemzői:

- Elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása.
- Őrködi a nemzeti valuta árfolyama felett.
- Bankjegy- és érme kibocsátási monopóliummal rendelkezik. Kézpénz mellett számlapénzt is teremthet, ez a jegybanki számlapénz.
- Szabályozza a forgalomban lévő pénz mennyiségét
- Az állam bankja, azaz kezeli az állam bevételeit, folyósítja a kifizetéseket. Az államnak hitelt nem nyújt.
- A kereskedelmi bankok bankja, azaz hitelt nyújt a kereskedelmi bankoknak (ezért a kereskedelmi bankoktól refinanszírozási kamatot szed), illetve betéteket gyűjt tőlük (ezért jegybanki alapkamatot fizet).
- A jegybank a kereskedelmi bankok számára kötelező tartalékolást ír elő. A *kötelező tartalék* a Jegybank által a kereskedelmi bankok számára előírt kötelező jegybankpénz tartalék, melynek nagyságát a kereskedelmi bankoknál elhelyezett

betétállomány százalékában határozzák meg, értékét kötelező tartalékráta fejez ki.

☞ **A kötelező tartalékráta (t) az a szám, amely megmutatja, hogy a kereskedelmi bankok a náluk elhelyezett betétállomány hány százalékát kötelesek a jegybanknál jegybankpénz formájában tartalékolni.**

A kötelező tartalékolás célja:

- A kereskedelmi bankok közötti fizetési forgalom zavartalan-ságának biztosítás. A kereskedelmi bankok közötti átutalás csak jegybankpénzben történhet.
- A pénzkínálat, azaz a forgalomban lévő M1 pénz mennyiségének szabályozása.
- A kereskedelmi bankok betéteseinek védelme. Ma már a kötelező tartalékrátának ez a szerepe igen kicsi, ezt a funkciót elsősorban a betétbiztosítási alap látja el.

A jegybank által irányított monetáris politika gyakorlati megjelenéséről tájékozódhat a következő szakmai oldalon:

14. http://www.economicsonline.co.uk/Managing_the_economy/Monetary-policy.html

A kereskedelmi bankok jellemzői:

- Betéteket gyűjtenek a gazdaság szereplőitől (az állam kivételével) és hiteleket nyújtanak számukra
- Vezetik a gazdasági szereplők folyószámláit
- A kereskedelmi bank is képes pénzt teremteni (mert folyószámlát vezetnek), ez a pénz azonban csak számlapénz lehet (kereskedelmi banki számlapénz), melynek jellemzője, hogy csak ügyfélkörön belüli fizetésre alkalmas, tehát abban az esetben, ha a pénzügyi tranzakció mindkét szereplője ugyanannál a kereskedelmi banknál vezeti a számláját. Bankközi forgalomban csak jegybankpénz használható.

Pénz

A pénz egy modern csereeszköz, olyan standard egység, ami kifejezi az áruk értékét, a követeléseket és a kötelezettségeket.

A modern pénzt a bankrendszer egy hitelesítési művelet útján a semmiből teremti, belső értékkel nem rendelkezik, így inflációra (elértéktelenedés) hajlamos.

A pénz kialakulásának rövid története

A pénz akkor jelent meg, amikor az egyszerű árucseré fölmondta a történelmi szolgálatot. Ez az időpont a földművelés és a kézművesség elkülönülésének idejére esett. A pénz a történelem folyamán igen változatos formákban jelenik meg, lehet nehéz, mint a kő, vagy könnyű, akár a toll. Egyes törzsi társadalmakban fizetési eszközként olyan tárgyakat használtak, amelyeknek értéket tulajdonítottak; ékszereket, szerszámokat, élelmiszereket (sót és gabonát), szövetet, s a fizetéskor leszámolták a tárgyakat. A törzsi társadalmakban is szigorú szabályok vigyáztak a pénz értékére és a fizetésekre; többek között a házasságkötéskor fizetendő megváltást, kártérítést és büntetést róttak le pénzzel.

Elgondolkodtató, hogy a kezdeti pénzek a szó szoros értelmében elfogyasztásra is alkalmasak voltak: a földműveseknél gabona, a pásztornépeknél marha! Érdekes jelenséggént említhetjük meg, hogy több nyelv „pénz” szavában találunk utalást az élő állatokra, így például a marhára. Például a latin pénz, azaz pecunia szó igen közel esik a pecushoz, amely barmot jelent. A mi nyelvünkben is sokáig élt az „aranymarha” kifejezés, jelezve azt, hogy nem sokkal a honfoglalás után a négylábú állat nálunk is pénzként működött. Az árupénzek mindegyikének előnye, de főként komoly hátrányai voltak. Nem osztható, nehezen mozgatható, romlandó, nem állandó minőségű stb.

Ahhoz, hogy az áruvilágból egyetlen termék kiválhasson, és utána pénzként funkcionálhasson, két feltétel szükséges:

- a szóban forgó áru a szükséges tulajdonságokkal rendelkezzen;
- létrejöjjön egyfajta társadalmi megállapodás arra vonatkozóan, hogy melyik árut fogadják el pénzként.

Ezek után könnyen bizonyíthatjuk, hogy kedvező tulajdonságainál fogva nem véletlen az, hogy a XIX. századra az árupénz csaknem kizárólag a fémekre, a nemesfémekre, leginkább az aranyra korlátozódott. A nemesfémek elég ritkák és keresettek voltak, tartósságukhoz, szállíthatóságukhoz, oszthatóságukhoz nem férhetett kétség.

Az aranyat ritkasága, nehezen hamisíthatósága emelte ki a többi nemesfém közül. Az árupénz legtöbb formája valamikor bizonyos önértékkel is rendelkezett, önmagáért is használták, azaz belső hasznossággal bírt.

Az aranypénzbe vetett bizalmat erősítette vagy gyengítette a pénzverés jogával bíró személybe – általában az uralkodóba – vetett bizalom. Az uralkodó (az állam) a pénzverés monopoljogával élve, kiadásai fedezésére biztosította a maga számára a kamara hasznát. Kezdetben egyszerűen a

pénzmennyiséget szűkítette, azaz kevesebb pénzt vert újra, mint amennyit beszedett. Később ugyanehhez a jövedelemhez pénzrontással jutott: a forgalomba hozott pénzbe a szükségesnél kevesebb nemesfémeket veretett, de kötelezővé tette az eredeti értéken való elfogadását. A kisebb aranytartalmú, azaz a kisebb értékű pénzt továbbra is együtt forgalmazták a teljes értékűvel, tehát a kisebb értékű képviselte a teljes értékűt.

Innen már csak egy kis lépés volt szükséges a pénzhelyettesítők megjelenéséhez. A pénzhelyettesítő lényege, hogy pénzként fogadják el. Az elfogadását erősítheti törvény, de alapja a társadalmi közmegegyezés.

Kétféle pénzhelyettesítő működött sokáig, egymás mellett:

- a bankjegy, amelynek aranyfedezete (ércfedezete) volt, képviselte a fémpénzt;
- az államjegy, amely tisztán bizalmi pénz volt, nem volt aranyfedezete, fedezetül csak az állam bevételei szolgáltak.

A kétféle pénzhelyettesítő fokozatosan összeolvadt. A pénzhelyettesítők ércfedezetét a pénz bizalmi jellegének erősödése ellenére is, hosszú ideig fontosnak tartották. A XX. század húszas éveiben a magánemberek számára, a hetvenes években pedig végleg megszűnt a papíros anyagú pénzek aranyra való átválthatósága, azaz megszűnt a pénz bármiféle kapcsolódása az aranyhoz, mint belső értékkel bíró dologhoz.

Megjelent a belső érték nélküli pénz. Társadalmi közmegegyezésen múlik, hogy az önmagában értéktelen papírdarabot pénzként elfogadják.

A pénz funkciói és fajtái

A pénz funkciói:

- *Elszámolási eszköz funkció:* méri és kifejezi az áruk értékét, a követeléseket és a kötelezettségeket, ezáltal segíti a gazdasági szereplők tájékozódását a gazdaságban.
- *Forgalmi eszköz funkció:* a pénz adásvétel alkalmával árumozgást közvetít.
- *Fizetési eszköz funkció:* erről akkor beszélünk, ha a pénzmozgás és az árumozgás időben elválik egymástól, például hitelben vásárolunk vagy adót fizetünk államnak.
- *Felhalmozási eszköz funkció:* a pénz a vagyontartás eszköze
- *Nemzetközi vagy világpénz funkció:* egyes nemzetek fizetőeszköze a nemzetközi kereskedelemben is pénzként funkcionál (Pl.: USD; EUR)

A pénz fajtái likviditás szerint (egy vagyontárgy likviditása attól függ, hogy milyen gyorsan és mekkora veszteségek árán váltható át egy másik vagyontárgyra):

- M1 pénz: a készpénz (bankjegy és érme) plusz a folyószámlapénz (a bankkártyán rendelkezésre álló pénz),
- M2 pénz: M1 pénz plusz a lekötött betétek,
- M3 pénz: M2 pénz plusz az értékpapírok

M1-től M3 felé haladva a likviditás csökken.

A pénz fajtái megjelenési forma szerint:

- Készpénz: fizikai formában megjelenő pénz, azaz a bankjegy és az érme. Készpénzt csak a jegybank – más néven központi bank – bocsáthat ki.
- Számlapénz: ez csak számlán jelenik meg, tehát fizikai formában nem realizálódik. Számlapénzt teremthet a jegybank (ez a jegybanki számlapénz) és teremthetnek a kereskedelmi bankok is (ez a kereskedelmi banki számlapénz). A kereskedelmi bankok által teremtett pénz csak bankon belüli fizetés esetén használható, tehát abban az esetben, ha a vevő is és az eladó is ugyanannál a banknál vezet számlát.

Ahogy arról korábban már szóltunk, a mai modern pénzt a bankrendszer egy hitelezési művelet útján a semmiből teremti. Ennek okán a pénz tárgyalása során szükséges szót ejtenünk a bankrendszer felépítéséről és jellemzőiről is.

Pénzteremtés

A bankrendszer által teremthető pénz mennyiségét a kötelező tartalékráta és ezen keresztül a pénzteremtési multiplikátor nagysága határozza meg.

 Pénzteremtési multiplikátor az a szám, mely megmutatja, hogy a kereskedelmi bankok, szabad jegybankpénz tartalékuk hányszorosát képesek kereskedelmi banki számlapénz formájában megteremteni. Képlete: $\frac{1}{t}$

A pénzteremtés egyszerűsített folyamatát az alábbi példa szemlélteti:

Kiinduló állapot:

- A vizsgált gazdaságban adva van egy jegybank; egy kereskedelmi bank és két vállalat („A” és „B”).
- Mindkét vállalat folyószámlát vezet a kereskedelmi banknál.

- A kereskedelmi bankban egy db 1000 pénzegységnyi értékű bankjegy van elhelyezve betétként. A bankban egyéb betét nincs.
- A kötelező tartalékráta 20%.

„A” vállalat 4000 pénzegységnyi értékben árut kíván vásárolni „B” vállaltól, és ehhez 4000 pénzegységnyi hitelt kér a banktól. Kérdés, ki tudja-e elégíteni a bank „A” vállalt hiteligényét?

Mivel a kereskedelmi bank betétállománya 1000 pénzegység jegybankpénzben, és a kötelező tartalékráta 20%, ezért a kereskedelmi banknak 200 pénzegységet kell kötelezően tartalékolnia jegybanknál, vagyis a szabad jegybankpénz tartaléka 800 pénzegység. Ez alapján a kereskedelmi bank

$$800 * \frac{1}{0,2} = 4000$$

pénzegységnyi kereskedelmi banki számlapénzt tud megteremteni, amit kihitelez „A” vállalatnak, amit „A” vállalat átutal „B”-nek a megvásárolt áru ellenértékeként. A folyamat végeredményeként tehát, a 4000 pénzegységnyi számlapénz megjelenik a kereskedelmi bankban „B” vállalat betéjeként. Ezek után a kereskedelmi bankban elhelyezett összes betétállomány 5000 pénzegység, mely mögé – tekintettel a 20%-os kötelező tartalékrátára – le kell tenni 1000 pénzegységnyi kötelező tartalékot jegybankpénzben, és a kereskedelmi banknak éppen 1000 pénzegységnyi jegybankpénze van. A fentiek alapján tehát, a kereskedelmi bank jelen körülmények között maximum 4000 pénzegységnyi számlapénzt teremthet, többet nem. Ezzel a pénzzel a gazdaság szereplői – jelen példában „A” és „B” vállalat – átutalás formájában tudnak fizetni egymásnak.

A forgalomban lévő pénzmennyiség szabályozásának eszközei:

- Kötelező tartalékráta változtatás: a tartalékráta növelése esetén a forgalomban lévő pénzmennyiség csökken, mert a kereskedelmi bankoknak a náluk elhelyezett betétállomány nagyobb hányadát kell jegybankpénz formájában a jegybanknál tartalékolni, így a szabad tartalékuk csökken. Ezáltal kevesebb pénzt lesznek képesek multiplikálni és hitelként kihelelyezni a gazdaságba. Emellett a pénzteremtési multiplikátor értéke is csökken, ami a forgalomban lévő pénz mennyiségét tovább csökkenti. Jelen esetben tehát arról van szó, hogy a

kereskedelmi bankok kevesebb pénzt és kevesebb szeresére lesznek képesek multiplikálni.

- Refinanszírozási kamatláb változtatás: a kamatláb növelése esetén a forgalomban lévő pénz mennyisége csökken, mert a kereskedelmi bankok kevesebb jegybankpénzt vesznek fel a jegybanktól azzal a céllal, hogy azt multiplikálva hitelként ki-helyezzék a gazdaságba.
- Nyíltpiaci műveletek: ebben az esetben a Jegybank értékpapírokat ad el vagy vásárol fel. Ha értékpapírokat ad el, akkor a forgalomban lévő pénzmennyiség csökken, mert az értékpapírokért a kereskedelmi bankok szabad jegybankpénz tartalékukból fizetnek, így kevesebb jegybankpénzt lesznek képesek multiplikálni. Másrészt pedig a jegybank által értékesített értékpapírokból nem csak a kereskedelmi bankok, hanem a gazdaság egyéb szereplői (háztartások és vállalatok) is vásárolhatnak, így a forgalomban lévő pénzmennyiség közvetlenül is csökken.

8.2.2 Infláció

Az infláció a pénz vásárlóértékének rendszeres csökkenése, amely általában tartós árszínvonal emelkedésben nyilvánul meg. Ha az infláció csak árszínvonal emelkedésben nyilvánulhat meg, akkor az árak befagyasztásával igen egyszerűen lehetne kezelni. Ez esetben viszont a pénz értékvesztése áruhiányban jelentkezne. Az infláció mértékét az előző időszak (általában az előző év) árszínvonalának százalékában határozzák meg.

Az infláció mérésének gyakorlati megjelenéséről a következő elérhetőségen olvashat:

15. http://www.economicsonline.co.uk/Managing_the_economy/Measuring_inflation.html

Az infláció fajtái

- Mértéke alapján
 - Kúszó infláció: 0-9%-ig terjed, általában a gazdasági növekedés szükséges velejárója, kezelhető mértékű, így nagy problémát nem okoz.
 - Vágtató infláció: 10–99%-ig terjed, növeli a gazdasági bizonytalanságot, így a gazdasági növekedés ellen hat.
 - Hiper infláció: 100% fölötti, szétzilálja a gazdaságot.

Kismértékű infláció esetén a gazdaság szereplői termelő vagyontárgyakba fektetik a pénzüket, hogy a pénz értékvesztését pótolják. Ez a gazdaság teljesítményének növekedését eredményezheti.

Nagymértékű infláció esetén a gazdaság teljesítménye csökken, mert a gazdaság szereplői értékálló nem termelő vagyontárgyakba (arany, festmény stb.) fektetik pénzüket.

- Prognosztizálhatósága alapján
 - Előre látható infláció: mivel a gazdaság szereplői fel tudnak rá készülni, számukra kisebb problémát okoz.
 - Előre nem látható infláció: a gazdasági szereplők előre nem képesek számolni vele, így akiknek a vagyona pénzben van vagyonszertést szenvednek el, akinek reálvagyon tárgyban van (pl.: arany, ingatlan, festmény stb.) vagyongyarapodást ér el.
- Árakban történő megjelenés alapján
 - Kiegyensúlyozott infláció: a termékek ára közel azonos arányban emelkedik.
 - Kiegyensúlyozatlan infláció: a termékek ára eltérő arányban emelkedik. A gazdaság szerkezetében, jövedelmi viszonyai-ban torzulást okoz, mert azokban az iparágakban, ahol az árak gyorsabban emelkednek, a termelők gazdagodnak, más iparágakban relatíve szegényednek.

Az infláció vesztesei és nyertesei

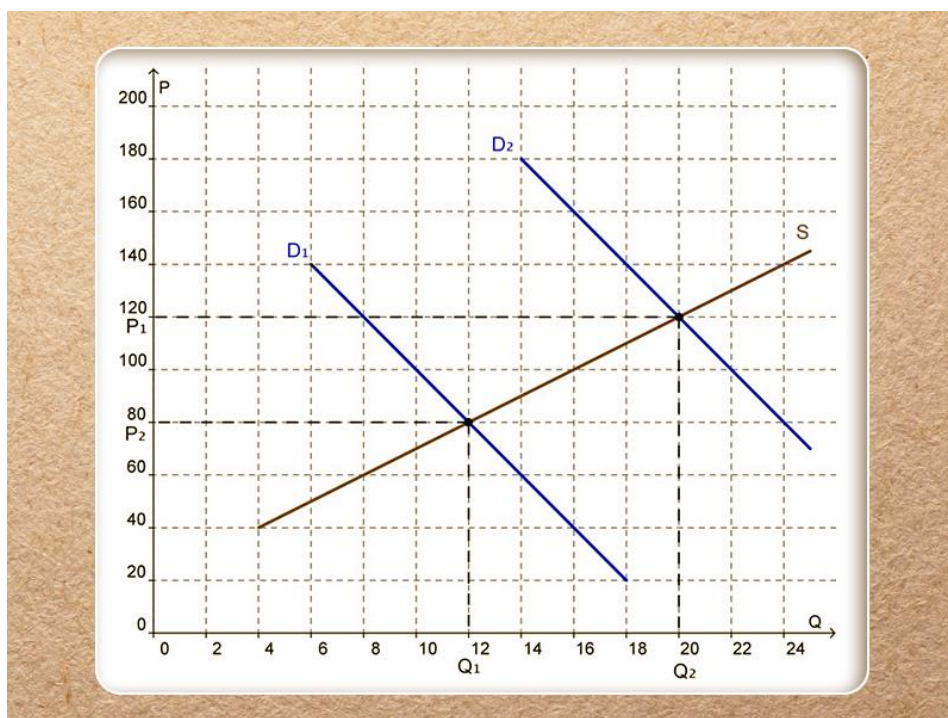
Mivel az infláció a termelési, a fenntartási és a megélhetési költségek növekedésével jár együtt, ezért minden gazdasági szereplőt ér veszteség az infláció okán. Rögzített hitelkamatok esetén veszítenek a hitelezők, mert csökkent értékű pénzben kapják vissza a kihelyezett hiteleiket. Veszítenek a rögzített hozamú pénzügyi befektetések tulajdonosai, valamint a munkavállalók, a segélyen élők és a nyugdíjasok, mert a bérek, a segélyek és a nyugdíjak általában kisebb mértékben emelkednek, mint amekkora mértékű az infláció.

Nyernek az infláción a reálvagyon tárgyak tulajdonosi, valamint az adósok abban az esetben, ha a hitelek kamata rögzített.

Az infláció alaptípusai és okai

1. Kereslet húzta infláció

A kereslet növekedése az ártól független konstans kínálat mellett idézi elő az árszínvonal (egyensúlyi ár) növekedését.

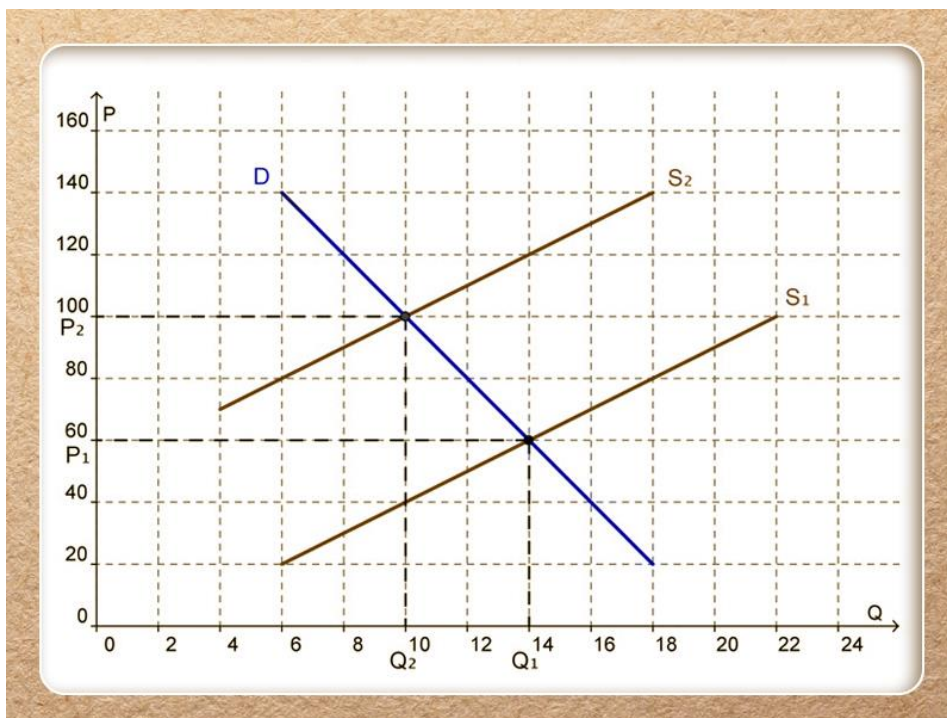
31. ábra: Kereslet húzta infláció

Okok:

- Az inflációs várakozások miatt a gazdaság szereplői előre hozzák vásárlásaikat, így az autonóm keresleti elemek (C; I; G) növekednek.
- Ha jegybank rosszul szabályozza a pénzteremtést és túl sok pénzt teremt, akkor a gazdaság szereplőinek nő a jövedelme, amely növekvő keresletet eredményez.
- A nemzeti valuta leértékelése esetén olcsóbb lesz az export, így nő a termékek iránti külföldi kereslet.

2. Költség tolta (kínálati) infláció

A kínálat csökkenése – illetve ugyanazon termékmennyiség magasabb áron történő értékesítése – az ártól független konstans kereslet mellett idézi elő az árszínvonal (egyensúlyi ár) növekedését.

32. ábra: Költség tolta infláció

Okok:

- Az inputok ára nő és így a költségek növekednek, magasabb költségek mellett azonban a vállalatok ugyanazt a termékmennyiséget magasabb áron értékesítik.
- Valutaleértékelés hatására az import alapanyagok ára nő és így a költségek nőnek, minek eredményeként a kínálat csökken. A valutaleértékelés a keresleti oldallal összefüggésben is eredményez árszínvonal emelkedést, mert ha a megnövekedett külföldi keresletet nem képes követni a termelés bővülése, akkor a belső árualap (belső kínálat) lecsökken, ami az árszínvonal emelkedéséhez vezet.
- A szakszervezetek béremelést harcolnak ki, így a költségek növekednek, így az árak is növekednek, újabb bérharc; ár-bér spirál.

A munkanélküliség és az infláció kapcsolatáról a következő elérhetőségen tájékozódhat:

16. http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Phillips_curve.html
!

Antiinflációs eszközök

- A pénzkínálat csökkentésével (refinanszírozási kamatláb emelés, jegybanki alapkamat emelés, kötelező tartalékráta emelés) a gazdasági szereplők által birtokolt pénz mennyisége csökken, így az árupiaci kereslet csökken, ami az infláció mérséklődését eredményezi. Hátránya, hogy a gazdaság teljesítménye is visszaesik.
- A vállalatok számára nyújtott adókedvezményekkel, támogatásokkal a kínálat bővíthető. Hátránya, hogy a költségvetés bevételei csökkennek, ami hiányt eredményezhet.

Az inflációval kapcsolatos ismereteit bővítheti a következő elérhetőségen:

17. http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Inflation.html

Az inflációval ellentétes folyamatokról a következő szakmai oldalon tájékozódhat:

18. http://www.economicsonline.co.uk/Managing_the_economy/Inflation_and_deflation.html

8.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

8.3.1 Összefoglalás

A leckében megismerkedtünk azokkal a nemzetgazdasági összefüggésekkel, melyek a pénzügyi folyamatokat determinálják, továbbá azokkal a gazdasági szereplőkkel, mely az említett folyamatokra hatnak, így a pénz értékvesztésének mérséklése kapcsán is érdemi eszközöket birtokolnak. Tisztáztuk továbbá a racionális gazdasági szereplők viselkedését a fizetőeszköz értékvesztése esetén, valamint azokat a gazdasági következményeket és jegybanki eszközöket, melyek ebben az esetben előtérbe kerülnek.

8.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Ismertesse a jegybank jellemzőit!
- ? Mi az infláció, hogyan határozható meg a nagysága?
- ? Ismertesse és magyarázza meg a „kereslet húzta” és a „költség tolta” infláció okait!
- ? Ismertesse az antiinflációs eszközöket és azok hatását!
- ? Ismertesse a forgalomban lévő pénzmennyiség szabályozásának eszközeit és hatását!

8.3.3 Gyakorló tesztek

- ? Áruért illetve szolgáltatásért történő azonnali fizetés esetén a pénz:
 - fizetési eszköz funkciót tölt be
 - **forgalmi eszköz funkciót tölt be**
 - felhalmozási eszköz funkciót tölt be
 - a fenti funkciók egyikét sem tölti be
- ? Az M2 pénz:
 - csak a lekötött betéteket tartalmazza
 - csak a látra szóló és a lekötött betéteket tartalmazza
 - **csak a készpénzt, a látra szóló betéteket és a lekötött betéteket tartalmazza**
 - csak a lekötött betéteket és az értékpapírokat tartalmazza
- ? Az M1 pénz:
 - **a leglikvidebb pénzkategória**
 - a legkevésbé likvid pénzkategória
 - töltheti be kizárólagosan a fizetési eszköz funkciót
 - töltheti be kizárólagosan a felhalmozási eszköz funkciót
- ? A jegybank:
 - csak bankjegyet teremthet
 - csak érmét teremthet
 - csak számlapénzt teremthet
 - **a fent említett pénzformák mindegyikét teremtheti**
- ? A kereskedelmi bankok:

- képesek pénzt teremteni, mert a jegybank engedélyezte számukra a bankjegy nyomtatást
- képesek pénzt teremteni, de csak érmét
- képesek pénzt teremteni, mert folyószámlát vezetnek
- nem képesek pénzt teremteni

9. LECKE: MUNKAPIAC – MUNKANÉLKÜLISÉG

9.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A munkaerő-gazdálkodás minden társadalomban fontos volt, s korunkban – mindenekelőtt a munkaerő tudásának megnövekedett jelentősége miatt – a gazdaságok kulcs-kérdésévé is vált. Ezért e leckében részletesebben tárgyaljuk a témakört. Bevezetőben tisztázzuk a foglalkoztatott, a munkanélküli és az inaktívak statisztikai definícióit. Majd részletesebben szólnunk a vállalati munkaerő-gazdálkodás legfontosabb tennivalóiról, a teljesítmény-mérésről és –ösztönzésről, a munkaerő fejlesztésről, a felvételtől és az elbocsátásról stb. A továbbiakban a munkaerő-hiány, valamint a munkanélküliség makro-gazdasági gondjairól és ezek kormányzati „kezelésének” módjairól szólnunk. Végül a közép-európai feltörekvő (catching up) gazdaságok munkaerő-piac helyzetével és főbb problémáival kapcsolatosan teszünk néhány megjegyzést.

A (közép-európai) műszaki menedzsereknek hangsúlyozottan ajánljuk a fejezetben rögzítettek megtanulását. E régióban különösen gyakoriak ugyanis az abból fakadó hatékonysági problémák, hogy a HR menedzsment nem hasznosítja a tevékenysége támogatására hivatott korszerű, hatékony módszereket. Ezért az itteni vezetőknek munkájuk során sokszor lesz szükségük arra, hogy tudásukat felhasználva javítsák alkalmazottaik teljesítményét.

9.2 TANANYAG

33. ábra: Gondolattérkép

9.2.1 A munkaerő kereslete és kínálata

Makroökonómiai bevezető

A munkaerő kereslete és kínálata a munkaerő-piac alapvető fogalmai. Egyes makro-gazdasági szempontok szerint a munkaerő (más szóval: HR-, human resource, emberi erőforrás) piaci kínálatát széleskörűen értelmezve egy adott térség munkaképes korú lakossága adja, szűkebb értelemben az adott népességnek az a hányada képezi, amely munkát vállalt, vagy munkát keres.

- ☐ Az európai statisztika általában a 15-65 éves korúakat tekinti munkaképes korúaknak (az USA-ban azonban a 15-74 évesekig terjed e korhatár). A fenti szűkebb értelemben vett kínálat az ún. aktív népesség, amely két csoportra, a foglalkoztatottak és a munkanélküliek csoportjára oszlik. Némi egyszerűsítéssel **foglalkoztatott az, aki a felmérés hetében – akár „bejelentve”, akár feketén – legalább egy órát dolgozott**, illetve, bár nem dolgozott, de van munkahelye, ahonnan szabadság, betegség stb. miatt volt távol. Aki viszont az adott héten nem dolgozott, s nincs is munkahelye, **de keresett munkát**, az **munkanélküli**. A foglalkoztatottakat **plusz a munkanélkülieket** aktívaknak, aki pedig nem foglalkoztatott, és nem is keres munkát, azt **inaktív**nek nevezzük.

Természetesen a makro-ökonómia is tisztában van azzal is, hogy a munkaadók nem általában, hanem valamely konkrét feladatra keresnek munkaerőt – s így potenciális munkaerőnek csak az adott feladat elvégzéséhez elegendő „kompetenciával” (szaktudással és képességekkel) rendelkező munkavállalókat tekinthetők. Ezért a statisztikák általában közölnek adatokat a munkaképes korúak végzettség, szakképzettség stb. szerinti megoszlásáról is.

A munkaerő-keresletnek nincs a fentiekhez hasonló pontosságú definíciója és mérési módszere. A leggyakoribb nézet az, hogy e kereslet (nyilvánvalóan csak igen hozzávetőleges) meghatározásakor egyrészt a munkaerőt foglalkoztató intézmények foglalkoztatottjait, másrészt a betöltetlen álláshelyeket kell számba venni. Az említettekre vonatkozó statisztikák azonban ritkák is, s további problémájuk, hogy nem számolnak a feketegazdaság igényeivel. Így sokszor megbízhatóbb információkat nyerünk a témáról a kielégítetlen munkaerő-keresletre vonatkozó szakértői véleményekből, sajtóközleményekből.

A HR menedzsment vállalati feladatai

A vállalati munkaerő gazdálkodás feladatai sokrétűek, messze meghaladják a korábban személyzeti munkának nevezett adminisztratív tennivalókat, s a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan sokasodtak is.

- Az emberi erőforrások (human resources, HR) modern vezetési alapelveit elsőként F.W. Taylor fogalmazta meg; felfogásmódjában a gazdaság valamennyi szereplője homo oeconomicus (azaz teljesítményét javadalmazásához igazítja), a vezető mindent tud, a dolgozók feladata pedig az, hogy végrehajtsák a vezető utasításait. A munkaerő-gazdálkodás fő tennivalója így a feladatok minél objektívebb (műszaki) alapokra épülő kijelölése és a végrehajtás ellenőrzése. Ezeket az elveket azonban már E. Mayo is finomította, nyomatékosan felhívva a figyelmet az emberek, illetve csoportjaik magatartását befolyásoló számos további – kiemelten: emberi – tényezőre.

Napjainkban a HR munka döntései, illetve ezek érvényesítése általában a stratégiák kulcs-kérdéseivé váltak. **A HR menedzsment tennivalóit** Fombrun, Tichy és Devanna ún. „kemény” (sokban taylor-i) vagy **michigani modelljükben négy csoportba sorolták**: /1/ munkaerő *felvétel*, /2/ a teljesítmények rendszeres *mérése*, /3/ a teljesítményre *ösztönzés* és /4/ az egyre fontosabbá váló munkaerő *fejlesztés*. Elterjedt azonban a fentiek kiegészítése is. /5/ Sokan (pl. Beer, Spector és Lawrence ún. „puha” **Harvard modelljükben**) fontosnak ítélik a munkaerő *elkötelezettségének* a megteremtését, azaz azt, hogy az alkalmazottak úgy érezzék, törődnek velük, munkatársaikkal egy „csapatban” dolgoznak, s ennek érdekében pl. azt is, hogy a vezetés döntéseinél tegye lehetővé az alkalmazottak ún. *részvételét* (vegye figyelembe véleményüket). Továbbiak szerint /6/ a HR menedzsment speciális feladata a vállalati tevékenységek etikus jellegének a megteremtése – nagy vállalatoknál ennek keretében az *etikai kódex* összeállítása – is. De /7/ számos ok, pl. nyugdíjazás miatt („békés”) *kiléptetésre* is sor kerülhet.

A felsorolt tennivalók áttekintésénél – feltételezve, hogy a részletek ismertek – először egy előkészítő-alapozó jellegű tevékenységet kell megemlítenünk. Nagyobb vállalatoknál ilyen tennivaló ugyanis a *munkakörök* rögzítése. Ez kis cégnél azért felesleges, mert a főnök rugalmasan dönthet arról, kinek milyen feladatot ad. A nagyoknál azonban célszerű munkaköri leírásokban rögzíteni, hogy a különböző beosztásokban dolgozó alkalmazottaknak milyen képzettséggel kell rendelkezniük, mik a feladataik, melyek a velük szemben támasztott teljesítmény-elvárások és miért kell felelősséget vállalniuk.

- Ezen leírások összeállítása (bár számos gazdaságban csak formális jelentőséget tulajdonítanak neki) gyakran felelősségteljes, sok célú információbázist teremtő munka. Megalapozására többféle információbázis, pl. a munkakörökben dolgozók megfigyelése (akár a munkanap-felvétel), a munkavállalók megkérdezése, esetleg kérdőíves kikérdezése stb. egyaránt felhasználható. Részletebben lásd pl.: Elbert, N.F. fejezetét a Farkas – Karoliny – Poór (1997) műben.

A következőkben a fent vázolt eszköztár elemeire térünk rá (a felvétellel és kiléptetéssel azonban majd csak a következő pontban foglalkozunk).

A teljesítmény-mérés klasszikus (pl. Taylor tevékenységére visszavezethető) módszere a normák megállapítása és az alkalmazottak teljesítményének ezekhez hasonlítása. Olyan (legtöbbször fizikai) dolgozók köreiben alkalmazzák, akiknek a teljesítménye könnyen számszerűsíthető. A bonyolultabb (kiemelten: vezetői) munkát végzők teljesítménye viszont általában csak sokoldalú szempontok figyelembe vételével megítélhető. Ezekben az esetekben az értékelés kiinduló pontját a munkaköri leírásban rögzítettek szolgáltathatják, s a minősítés keretében értékelő skálák (pl. magas, átlagos, gyenge) szerinti besorolásra, vagy szöveges jellemzésre kerülhet sor.

Az ösztönzésnek (javalmazásnak) igen sokféle technikája alakult ki. A legfontosabbak a bérek megállapítása és rendszeres fizetése, de ide sorolható a jutalmazás, a dicséret, illetve a bírálat, az anyagi szankció – valamint a puha modell sajátos eszköztára is.

- A bérezéssel szembeni közismert követelmények a „versenyképes béreket” elv és az „egyenlő munkáért egyenlő bért” szlogen. Mindkét tárgykörben igen árnyalt megközelítést tesz szükségessé, hogy **a bérek kialakításánál a munkavállalótól elvárt kompetenciákat, a nyújtott teljesítményt és a vállalt felelősséget egyaránt figyelembe kell venni.** A bér versenyképessége viszonylag homályos tartalmú, így gyakran vitatott téma, helyes megítéléséhez a cégeknek folyamatosan figyelniük kell a munkaerő-piacon kialakuló béreket. A kb. azonos munkát végzők béreinek a kiegyenlítése az egyszerűbb teljesítmény-bérezés esetén (pl. a munkavállaló által megtermelt mennyiséggel arányos ún. darabbérezésnél) könnyebb, az időbéres (pl. az óra-, vagy havibéres) rendszerben többnyire még akkor is igen nehéz, ha a munkaadó megbízható munkaköri leírásokra és kicsiszolt teljesítménymérésre támaszkodhat.

A bér ösztönző ereje a *jutalmazás* és egyéb juttatások, illetve szükség esetén a jutalom-megvonás (birságolás) révén is tovább növelhető.

A *dicséret*, illetve a *bírálat* az anyagi ösztönzésnek gyakran fontos válni kiegészítése. Megjegyzendő azonban, hogy a **nem anyagi eszköztár leginkább hatékony ösztönzője** a „csapatépítés”, illetve a **képzési, előremeneteli lehetőségek megteremtése** – valamint az elvárásokat nem teljesítők *elbocsátása*.

Az ösztönzés kérdésköre kapcsán a közép-európai gazdaságok egyik hagyományos gondjára, a munkavállalóknak a munkahelyükkel kapcsolatos elégedetlenségre is rá kell mutatnunk. E gazdaságok teljesítményét igen erőteljesen rontja ugyanis, hogy – egyes kutatások szerint – a munkavállalók nagy hányada (valószínűleg a nagyobbik fele is) elégedetlen a munkaerő-piac kínálatával, bár van munkahelye, el kívánja hagyni az országot, folyamatosan állást keres stb. A baj az illetékes vezetők gyenge HR munkájának, kiemelten: a puha módszerek elhanyagolásának, hibás alkalmazásának (így a csapatépítés helyett a klikkek kialakításának) egyértelmű jele.

A munkaerő *fejlesztése* talán a HR munka legigényesebb feladata. A komoly tudást igénylő munkahelyeken, pl. egy CNC gépnél az új alkalmazottak betanítása (a munkaköri tennivalóik ismertetése) is szakmai csúcsteljesítmény. Számos munkakörben hasonló nehézségű feladat a „műszaki” haladás nyomán időszakonként szükségessé váló szakmai továbbképzés is. Nagy cégek ezért gyakran saját oktató intézményt tartanak fenn. Másutt beiskolázhathatnak egyes munkavállalókat. Terjednek a képességfejlesztő tréningek. Számos munkahelyen hatékony technika a konferenciákon, kiállításokon, nemzetközi tapasztalatcseréken, tanulmányutakon való részvétel támogatása stb. Részletesebben lásd pl.: Bakacsi et al. (1999).

- ☐ A fentiektől lényegében eltérő, de igen gondolatébresztő HR fejlesztési technika a japán kaizen, a folyamatos tökéletesítés módszere. A lényege az, hogy a munkavállalók készségeit és tudását a munkahelyén fejleszti: a menedzsment célokat tűz ki, a munkavállaló megkísérli ezek megvalósítását, a menedzsment ellenőrzi az eredményt és ha kell, korrekciót javasol.

A XX. század közepén sok cég tette lehetővé, hogy az alkalmazottak „*részt vegyenek*” a stratégiai döntésekben (megismerjék a megoldásra váró problémákat és kifejtsék a célszerű kimenetre vonatkozó véleményüket). Azoknál a vállalatoknál, ahol az alkalmazottak nagyjából elégedettek voltak munkahelyükkel, a technika jelentős tartalékokat is feltárt, és növelte a munkavállalók munkakedvét.

Számos munkakörben az **etikai kódex** is segítheti a munkavállalók kíváncsiságának tekintett munkahelyi magatartásának a kialakulását (Pálincás, 1999). E kódex rögzítheti, milyen kapcsolatok kívánatosak a munkatársak

közt, miként kell kiszolgálni a vevőket / ügyfeleket, mi a helyes magatartás a korrupció tárgykörében stb.

Napjainkban általános nézet az is, hogy a most vázolt és további **HR tevékenységeket mindenkor hozzá kell igazítani a stratégia jellegéhez**. Például Ch. Farkas – Ph. deBacker (2002) széles körben vizsgálták meg, hogy a sikeres amerikai vezetők miként valósították meg vállalatuk céljait. Őt – valójában alapvetően a HR (humán-erőforrás) gazdálkodási technikájában eltérő – típust találtak (amelyeknek a tényleges vezetés mindenkor valamely, az ágazat, illetve a vezető sajátosságaihoz igazított keverékét alkalmazta – egy-kettőre különös hangsúlyt helyezve). Ezek az alap-típusok a következők:

- A **stratégiai** (strategy based) vezetés elsősorban a hosszú távú tennivalók meghatározására koncentrál, s pl. az energetikában elterjedt.
- A **humántőke**-megközelítésű (HR based) vezetés inkább a munkatársak elkötelezettségének, munkaszeretetének és kapcsolatteremtő képességének fejlesztésére törekszik. Ez különösen fontos pl. a kiskereskedelem, valamint a személyi szolgáltatások körében.
- A **szakértői** (expert based) vezetés a – pl. high-tech – cég valamely képességének (kompetenciájának) s a munkatársak munka- (alkotó-) készségének maximális kihasználására törekszik.
- A **doboz-** (box-oriented) **megközelítés** a futószalagok, illetve bankok jellegzetes módszere, itt a vezetés az alkalmazottak minden tevékenységét részletesen előíró értékeket, szabályokat, eljárásokat, magatartás-mintákat határoz meg.
- A **változás-** (exchange) **menedzsment** a folyamatos alkalmazkodásra készíti fel a szervezetet, pl. a kutatóintézetet.

Az idézett vizsgálódás szerint igen fontos, hogy a HR stratégia a cég adottságainak megfelelő típust válassza ki, s feladatainak végrehajtása során igazodjon is a kiválasztott típus sajátosságaihoz. A kutatások szerint azonban a közép-európai vezetők gyakran hagyják figyelmen kívül ezt az elvet (is).

A „vállalati” munkaerő kereslet meghatározása és az igény kielégítése

A mikro-szférában nem sokra megyünk a munkaerő-keresletre és – kínálatra vonatkozó makro-gazdasági fogalmakkal. A vállalatok, intézmények ugyanis a makro-gazdaságban kialakultnál jóval pontosabb követelményeket támasztanak a keresett, illetve megszerezhető munkaerő kom-

petenciáival kapcsolatosan. Hiszen legtöbbször nem általában szakmunkásra, vagy mérnökre, még csak nem is esztergályosra vagy elektromérnökre, hanem a rendelkezésükre álló gépekhez és berendezésekhez értő szakemberekre van szükségük. És csak azokat foglalkoztathatják, akiknek van módjuk munkát vállalni náluk.

- ☐ Itt jegyezzük meg, hogy korunkban jelentősen kibővült a foglalkoztatás lehetséges formáinak a köre is. Az ún. **atipikus foglalkoztatás** formái közé sorolják pl. a következőket: szezonális, alkalmi, vagy határozott idejű foglalkoztatás, részmunkaidős, illetve projektre épített foglalkoztatás, táv- (otthon végzett) munka, bedolgozás, munkaerő-kölcsönzés.

A munkaerő-kereslet meghatározása a mikro-szférában tervezési feladat. A témára vonatkozó – szükségszerűen hozzávetőleges – hosszabb időtávú foglalkoztatási „prognózis” a vállalati stratégiának a jövőben elvégzendő feladatokkal (és a megvalósítás jövőbeli módszereivel) kapcsolatos, többé-kevésbé bizonytalan előrejelzésein alapul. Ezek elkészítéséhez a szakértői vélemények, a brainstorming, a Delphi módszer, illetve nagyobb vállalatoknál a munkaköri leírások és az ezek elkészítését segítő munkakör-elemzés jelenthetnek segítséget. A közeljövőre vonatkozó operatív terv azután a „termelési” (szolgáltatási) programok munkaerő-igényére vonatkozó adatai alapján pontosítható. A tervezés az utóbbi esetben is meglehetősen nehéz – és jórészt „műszaki” – tennivaló.

De a vállalatok csak bizonytalan képet alakíthatnak ki a munkaerő-kínálatról is. A már működő intézmények megvizsgálhatják meglévő alkalmazottaik foglalkoztatási kilátásait (kik azok, akikre néhány év múlva is számíthatnak, s ezeknek mik a kompetenciái), valamint számolhatnak át-, illetve továbbképzésük – illetve, jelentős felesleget előre becsülve (pl. akár létszámstoppal, elő-nyugdíjazással megvalósított) „leépítésük” – lehetőségeivel. A „külső” lehetőségek tekintetében (vagy új cég esetén) azonban csak az adott régiónak a munkaerő-kínálattal kapcsolatos igen általános adatai állnak rendelkezésükre. Ezért ha új munkaerő felvétele válik szükségessé, a *toborzás* és a felvételre kerülők *kiválasztása* is a munkaerő-gazdálkodás tennivalója.

A munkaerő *felvétel* igen nehéz, s sok hibalehetőséget rejtő szakmai feladat. N. *Parkinson* (1964) elemzése is arra figyelmeztet (41-58. oldal), hogy **e HR tennivalók terén nincs biztos módszer**. Nehéz a toborzás, azaz a potenciális jelöltek körének mozgósítása, pl. belső jelentkező keresése, a sajtó-, vagy internetes *hirdetés*, vagy a *munkaközvetítő irodák* megkeresése is (hiszen ezek gyakran nem juttatják el a munkalehetőségekre vonatkozó információkat az igazán ígéretes személyekhez, máskor viszont túl sok jelentkezőt eredményeznek), a *fejvadász cég* meg-

bízása pedig drága lehet. Még nehezebb a kiválasztás, mivel a felvenni kívánt személyeknek többnyire nem a felvétel során ellenőrzésre kerülő téren kellene képességekkel rendelkezniük. Gyakran vezettek kudarcra pl. a *meghallgatáson* – ún. interjún – alapuló (ún. „brit” eljárások), mert korábban gyakran a jó családi kapcsolatokat értékelték magasra, ma viszont pl. a jó társaságban végzett (sport-) tevékenységet preferálják az elvégeztetni kívánt munkához szükséges tulajdonságok helyett. Nem sikeresebbek az írásbeli *vizsgára* épülő (ún. „kínai”) eljárások sem, a jelentkezőknek általában teszteket, tanulmányokat kell (korábban olykor verseket kellett) írniuk, a felvétel után azonban a dolgozóknak nem a tesztek stb. megírása lenne a feladatuk. De az elvart és a mért tudás közti eltérések gyakran okoznak gondokat a modern *intelligencia-vizsgálat* és *pszichológiai teszt* esetében is. Ezért sokszor a fentieknél eredményesebb kiválasztási technika (ha lehetséges) a *próba-időre* alkalmazás stb.

Azoknál a (többnyire nagy) cégeknél, ahol a menedzser nem azonos a tulajdonossal, alapvető kérdés a vezető-kiválasztás is. A munka módszerei elvben nem különböznek a fentiektől, a gyakorlatban azonban világszerte számos speciális tennivaló is jelentkezik. Németországban pl. sokáig ösztönözték a (nagyobb) családi cégeket a professzionális menedzser alkalmazására, mert úgy találták, hogy a családi érdekek érvényesítése gyakran nem felelt meg a társadalom érdekeinek. Közép-Európában viszont máig igen elterjedt – az elmúlt évtizedekben megismert tragikus következményei ellenére – az állami cégek vezetőinek politikai megfontolásokon alapuló kinevezése, ami továbbra is tragikus következményekkel jár.

Olykor a vállalatok, vagy azért, mert valamely munkakörök feleslegessé válnak, vagy azért, mert vissza kell fogniuk a termelést is, a meglevő alkalmazottak *elbocsátására* is rákényszerülhetnek. E feladatot különös gondossággal kell megvalósítani, mivel ellenkező esetben mind a továbbra is az állományban tartani kívánt munkaerő munka-készsége („elkötelezettsége”), mind a vállalati goodwill romlik. Ezért törekedni kell arra, hogy a cég a legjobb teljesítményűek munkaviszonyát őrizze meg és segíteni kell az elbocsátásra kerülőket, hogy mielőbb állást találjanak.

A munkapiaci egyensúly hiányai

A munkaerő-piacon is érvényesülnek a Marshall kereszt elvei: a kereslet és a kínálat egyaránt folyamatosan ingadozik, mind a munkaerő-hiány, mind a munkanélküliség gyakori jelenség, s az egyensúly-hiány érzékelhetően befolyásolhatja a munkabérek színvonalát.

Nyilvánvaló azonban, hogy a jelzett egyensúly-hiányok az érintett gazdaságok egészében alapvető gondokat okoznak, s így megelőzésük, illetve „kezelésük” **széles körben igényel kormányzati tennivalókat**. E tennivalók egyik fontos csoportja a munkapiaci követelményeknek megfelelő mun-

kaerő kínálat megteremtését szolgáló feladatok körébe, a másik a munkaerő-keresletet alakító (többnyire technológiai-szervezési) változtatások csoportjába sorolható, a harmadik (szociálpolitikai intézkedésekkel) a munka nélkül maradók „túlélését” segítheti elő.

A *munkaerő-kínálat* javításával kapcsolatos (állami) tennivalók a humán „tőke” tárgykörére vonatkozó vizsgálatok úttörőjének, T. Schultznak az (1983) osztályozása nyomán öt csoportba sorolhatók. Ezek a munkaerő egészségét megőrző / helyreállító intézkedések, a köz- és felsőoktatás, a felnőttképzés, a munkahelyi képzés és a migráció szabályozása.

- Az *egészségügy* (munkaerő-piaci nézőpontból megfogalmazott) tennivalója a potenciális munkaerő – azaz a lakosság – egészséges életmódra készítése, a betegség megelőzés és a betegek gyógyítása. A feladatot ezúttal nem részletezzük, csak azt említjük meg, hogy a tevékenység eredményessége pl. a várható élettartamra, illetve a betegséges gyakoriságára és az utóbbiak miatti munkaidő-vesztésekre vonatkozó statisztikák segítségével ellenőrizhető.

A köz- és felsőoktatás (ugyancsak munkapiaci nézőpontból vett) fő feladata az, hogy a potenciális munkavállalók körében **kialakítsa a munkaadók igényeinek megfelelő készségeket és tudást**. A tennivaló megvalósítási módjára ezúttal sem térünk ki. Eredményességét egyrészt a képzettségre vonatkozó statisztikák, másrészt a munkaadók tapasztalatait vizsgáló interjúk, felmérések stb. alapján értékelhetjük.

A (kormányzati) *felnőttképzés* fő feladata az, hogy a munkaerő felkészültségét hozzáigazítsa a piacon bekövetkező változásokhoz (amit – különösen a gyengébb oktatási rendszerrel rendelkező gazdaságokban – a képzés hibáinak a korrigálása is kiegészít). E tennivalók különösen azokban a szektorokban (pl. az IKT szférában) jelentősek, ahol a műszaki-társadalmi haladás gyors, s a munkaerő tudása néhány év alatt is elavulhat. Napjainkban azonban egyetlen szakma dolgozói sem számíthatnak arra, hogy életük során egy-kétszer sem kell újra „iskolapadba ülniük”.

A *munkahelyi képzés* alapfeladata az adott vállalatnál szükséges speciális (pl. a vállalati gépek és berendezések kezeléséhez szükséges) készségek és tudás elsajátításának segítése. Gyenge – vagy drága – köz- és felnőttoktatás esetén azonban segítheti az alkalmazottak ebből fakadó tudás-hiányának felszámolását, s pl. az átképzéseket is.

Mivel a **migráció** (a munkaerő vándorlás) – pl. az ingázás, a nagyobb távolságra elköltözés – akár jelentősen is befolyásolhatja egy-egy térség munkaerő-kínálatát, e mozgások befolyásolása is nem csekély lehetőségeket adhat a kormánynak a munkaerő-piaci egyensúly-hiányok „kezelésére”. Egy térség munkaerő-vonzó képessége elsősorban a (kulturált) lakás- és szálláshely kínálat növelésével, a rendezett környezettel, letelepedési támogatásokkal fokozható, olykor speciális bér-pótlékokkal is erősíthető. De a munkaerő-felesleggel rendelkező térségekből a munkaerő-hiányosak felé irányuló ingázás is támogatható pl. a közlekedés gyorsításával, menetdíj-kedvezményekkel, rugalmas munkaidővel stb. Egyes gazdaságokban az elvándorlásnak, kiemelten a magas képzettségűek emigrációjának a fékezése is időszerű.

A *munkaerő-kereslet* is szabályozható. Nagysága a termelékenységet emelő műszaki-szervezési változtatások ösztönzésével is, a bürokrácia csökkentésével is, de a bér-járulékok emelésével is mérsékelhető, s a korábbiaknál munkaigényesebb termékek előállításának vagy technológiák bevezetésének szorgalmazásával is, a járulékok csökkentésével is fokozható. Ha a módosítások megfelelően vannak kiválasztva, a gazdaság versenyképessége mindkét típusú akcióval növelhető – gyakori hiba azonban, hogy a munkahely-teremtés céljából alacsony hatékonyságú technológiák alkalmazásáról születik döntés, s a versenyképesség e rontása valójában még a meglevő munkahelyeket is veszélyezteti.

A munkaerő-kereslet és -kínálat befolyásolására hivatott, most vázolt eszköztár alkalmazásánál fontos annak figyelembe vétele is, hogy a munkaerő-piaci egyensúly problémái különbözők lehetnek. Egyes gondok ún. strukturális jellegűek, csak a gazdasági szerkezet – többnyire lassú – módosulásával mérséklődnek, továbbiak azonban konjunktúrális okokra, azaz a gazdasági folyamatok ciklikus jellegére visszavezethetők, s így néhány év alatt megszűnhetnek, sőt, akár az ellenkező irányúra változhatnak. A kormányzat csak a strukturális bajok ellen vetheti be a munkaerő-piac befolyásolásának (nagyobb hatású) eszközeit, az üzleti ciklus hatásait inkább a ciklus monetáris fékezésével és szociálpolitikai intézkedésekkel kezelheti.

A **szociálpolitika** olyan szakpolitika, amely a társadalom hátrányos helyzetű tagjainak az esély-egyenlőségét törekszik megteremteni. Bár legtöbb tennivalója a fiatalok, betegek, idősek körében körvonalazódik, ezekkel itt nem foglalkozunk. Kiemeljük viszont a *munkanélküliek* segítségét célzó tennivalókat. E tennivaló különösen a 6-10 éves üzleti ciklusok válság-időszakában fontos tennivaló, ekkor ugyanis nagy számban vannak konjunktúrális okokból (azaz externáliák, piaci kudarcok miatt) időlegesen kilátástalan helyzetbe került, de a munka világába mielőbb visszatérni kívánó munkavállalók. Ezeknek – és családjuknak – pl. munkanélküli segéllyel

segítése alapvető társadalmi érdek, ugyanakkor a megvalósítás terhei nem háríthatók rá a válság nehézségeivel küzdő vállalati szférára. De a politikának többnyire kezelnie kell (pl. átképzéssel) az egy-egy, „életgörbéje” hanyatló szakaszába jutott szakmában létrejövő strukturális munkanélküliség gondjait is, hiszen önerőből e szakma érintett cégei sem tudnak megbirkózni a feladattal.

9.2.2 Munkaerő piac Közép-Európában

A sok tekintetben különböző közép-európai gazdaságokról csak nagy óvatossággal szabad általános megállapításokat megfogalmazni. Az alábbi adatokra tekintve úgy tűnik azonban, hogy a régióban a 15-64 éves népesség aktivitása (a nem dolgozók, s munkát nem is keresők hányada) széles körben alacsonyabb a másutt kialakultnál. Az USA-ban irányadó, a 15-74 éves népesség aktivitását jellemző adatsorok pedig még kedvezőtlenebbek.

5. Az aktivitást jellemző főbb adatok a 2011. évben

	LU	NG	AT	DE	CZ	GR	HU	PL	US
15-64 évesek aktivitási rátája, %	67,9	77,8	75,3	77,2	70,5	67,7	62,7	66,1	73,7

AT: Ausztria, CZ: Cseh Köztársaság, DE: Németország, GR: Görögország, HU: Magyarország, LU: Luxemburg, NG: Norvégia, PL: Lengyelország, US: USA.

Forrás: http://www.ksh.hu/stadat_eves_3_7

Megállapítható továbbá, hogy a problémák fő oka legtöbbször a munkaerő-kínálat szerkezeti adottságaiban keresendő. A fő gond ugyanis a térség legtöbb gazdaságában a munkaképes korúakon belül immár legalább 30-40 éve kialakult, s azóta folyamatosan újratermelődő, sőt, helyenként gyarapodó nagyszámú, többségében dolgozni sem akaró **funkcionálisan analfabéta** (a szinte betűnként elolvasott szöveg tartalmát nem értő), akik semmire nem használhatók valamelyest korszerű munkahelyeken. Bár a problémának számos társadalmi oka is van, változatlansága miatt a közoktatás is elmarasztható. Az OECD rendszeres ún. PISA (Programme for International Student Assessment) jelentései úgy találták például, hogy a 15 éves fiatalok körében még az olvasási nehézségek is jelentősek, s **az oktatás többnyire nem tudta semlegesíteni a hátrányos helyzetű családokból származók lemaradását** (pl. OECD, 2010).

- ☐ Az elmúlt években a magyar kormányzat közmunkák szervezésével (és egyes közmunkások oktatásával) kísérelte meg a jelzett gond csökkentését. Az eredmény vitatott. Nyilvánvaló ugyan, hogy

e megoldás olyanoknak is széles körben nyújtott lehetőséget a visszatérésre a „munka világába”, sőt, a tanulásra is, akik évek, évtizedek óta nem dolgoztak, de kérdéses, ez elég-e ahhoz, hogy némi közmunkát követően érvényesülni tudnak-e majd az üzleti szférában is.

Súlyosbítja a gondokat, hogy a térség számos gazdaságában a HR menedzsment gyakorlata se problémamentes. Bár a rendszerváltást követően az üzleti szférában a vállalati érdekekre tekintő munkaerő-gazdálkodás mind szélesebb körben váltotta fel a korábbi átpolitizált személyzeti munkát, a korszerűsödés a kkv körben és az állami szektorban egyaránt lassú. Az internetes toborzás ugyan terjed, de a magasabb munkaköröknél még mindig sokszor belterjes. A korszerű teljesítmény-mérés és a teljesítményorientált bérezés ritka. Az élethosszig tanulás (long-life learning) és a karrier-tervezés kivételes.

A munkaerő-kínálat állami fejlesztése is sokhelyütt problematikus. A *középfokú* végzettségűek munkaerő-piaci keresletéről és kínálatáról nincs mértékadó áttekintés, tudjuk azonban, hogy sok a gond. Alapvető bajok jelentkeznek a szakmunkás képzésben: a néhány évtizede még jól működő szakiskolák közül sok megszűnt, így **számos szakmában nincs is képzés**, ugyanakkor egyre több a hiányszakma. További gondok létére utal, hogy a térségi gazdaságok egy részében a gimnáziumi érettségivel rendelkezők nyelvtudása (sokévi tanulás után is) széles körben gyenge stb.

Sokhelyütt a *felsőfokú* oktatás se áll a helyzet magaslatán. Egyes országokban a diplomások aránya is alacsonyabb a fejlett országokban kialakult szintnél. A szerkezeti bajok is jelentősek. A térség legtöbb gazdaságában kevés a mérnök, az orvos, a felkészült menedzser, más szakmákban (pl. kommunikációs, könyvtáros) viszont jelentős a túlképzés. A nemzetközi egyetemi rangsorok szerint az oktatás színvonala se megnyugtató, s számos ágazatban a friss diplomások versenyképessége – az elmúlt évek „bolognai” erőfeszítései után is, vagy éppen ezért – ugyancsak elégtelen. A magyar munkaadóknak a pályakezdő diplomások felkészültségére vonatkozó véleménye szerint pl. **a munkahelyi vezetők széles körben elégedetlenek a fiatal diplomások nyelvtudásával és gyakorlati készségeivel**, s nem ritkán elkötelezettségével („munkaerőkölcsével”), pl. hivatástudatával is (Kádek – Zám, 2008).

6. *Diplomások %-a, külföldi hallgatók száma, menedzsment ismeret és nyelvtudás színvonala*

	LU	NG	AT	DE	CZ	GR	HU	PL	US
Diplomások %-a*	44	47	21	26	20	29	25	35	41
Külföldi hallgatók száma**	2,4	3,6	7,1	2,4	2,9	1,9	1,5	0,4	42,2
Menedzsment ismeret, pont ***	5,8	7,1	6,8	7,0	5,5	4,9	5,2	5,3	7,5
Nyelvtudás, pont ***	8,4	7,7	6,6	7,2	5,0	7,5	3,8	6,3	4,4

*A 25-34 éves korosztályban, 2009

**1000 lakosra, 2009

*** az üzleti igényekkel összevetve, 2012

Forrás: IMD (2012), 472, 473, 476, 477. oldal

A térségben az egészségügy teljesítménye ugyancsak évtizedes viták tárgya.

9.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

9.3.1 Összefoglalás

A leckeben kiindulásként a munkaerő-piac témakörének fő fogalmait, a foglalkoztatott, a munkanélküli és az inaktívak sajátos statisztikai definícióit vázoljuk. Majd – feltételezve, hogy a részletek ismertek – összefoglaljuk a vállalati HR menedzsment feladatait, ennek során egyrészt pl. a teljesítmény-mérésre, a bérezésre, jutalmazásra, illetve a karrier-tervezésre, másrészt a toborzásra és az alkalmazásra kerülők kiválasztására utalunk. Szólunk továbbá a munkaerő-piaci egyensúly-hiányok esetén, elsősorban a munkanélküliség kezelésénél alkalmazható állami tennivalókról. Végül a közép-európai feltörekvő (catching up) gazdaságok néhány speciális HR menedzsment gondját mutatjuk be.

A kifejtettekkel azokat a szakembereket, műszaki menedzsereket törekszünk támogatni, akiket munkájuk keretében HR menedzsment feladatok is terhelnek. Azt reméljük, a lecke elsajátítása több ponton is segítheti őket nehéz és felelősségteljes munkájukban.

9.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? A statisztika szerint ki a foglalkoztatott? És a munkanélküli?
- ? Indokolja meg, hogy a korszerű üzemek többségében miért inkább a HR menedzsment puha módszereit alkalmazzák!
- ? Sorolja fel Farkas – deBacker stratégia típusait, nevezzen meg egy-egy profilt, ahol ezeket alkalmazná, s röviden indokolja meg választását!

- ? Hogyan értékeli Parkinson a toborzás és a kiválasztás technikáinak a megbízhatóságát?
- ? Mi a PISA jelentés? Milyen megállapításokat tartalmaz a közép-európai fiatalok tudásáról?
- ? Milyen gondokat lát a közép-európai munkaerőpiacon a munkaerő szakmastruktúrája terén?
- ? Mennyiben felelnek meg a munkaadók elvárásainak a friss magyar diplomások szaktudása és készségei?

9.3.3 Gyakorló tesztek

- ? Foglalkoztatott-e az, a) akinek nincs munkahelye, b) aki az adott héten feketén dolgozott néhány órát, c) aki az adott héten betegálmány miatt nem volt a munkahelyén? **a) nem tudható, b) és c) igen**
- ? Munkanélküli-e az, a) akinek nincs munkahelye, b) aki az adott héten feketén dolgozott néhány órát, c) akinek nincs munkahelye, de keresett munkát, d) aki az adott héten nem dolgozott, de keresett munkát? **a) és c) nem tudható, b) nem, d) igen**
- ? Mondjon két példát a HR menedzsmentnek a kemény (vagy michigeni) modell szerinti feladataira! **munkaerő felvétel, teljesítmény-mérés, teljesítményre ösztönzés, munkaerő fejlesztés**
- ? A HR menedzsmentnek mi a fő feladata a puha (vagy Harvard) modell szerint? a normák teljesítésének megkövetelése – az alkalmazottak jó munkahelyi közérzetének kialakítása – **a munkaerő elkötelezettségének erősítése** – a munkaerő tudásának fejlesztése – egyéb, nevezetesen:
- ? A HR menedzsment kemény, vagy a puha módszereit alkalmazná, ha a munkavállaló a) közepes sorozatokban fém alkatrészeket gyártó műhelyben esztergályos, b) 3 fős élelmiszerüzletben eladó? **a) kemény, b) puha.**

10. LECKE: AZ ÁLLAM, MINT GAZDASÁGI SZEREPLŐ

10.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A lecke a gazdasági folyamatok állami befolyásolásának kérdését tekinti át. A szerzők kiindulásként bemutatják a befolyásolás okaira és céljaira vonatkozó főbb nézeteket. Felhívják a figyelmet arra, hogy a műszaki menedzsereknek az állami gazdaságfejlesztési döntések előkészítésében gyakran van fontos szerepe. Annak érdekében, hogy e szerepvállalás hatékony legyen, részletesebben tárgyalják a befolyásolás sokoldalú eszköztárát. Végül röviden kitérnek egyes nemzetközi intézményeknek a nemzeti gazdaságpolitika mozgásterét korlátozó törekvéseire is. Mindezek során nem kívánják elhallgatni, hogy a témakör számos eleme élesen vitatott, nincsenek minden esetre ajánlható legjobb megoldások, a célszerű tennivalókat mindig az adott eset lehetőségeit megvizsgálva kell megtalálni – s ha lehet, törekszenek segíteni az eligazodást az adott, igen bonyolult összefüggés-rendszerekben.

Bízunk abban, hogy a lecke anyagát elsajátító hallgatók megértik majd az állami beavatkozások céljait, kiemelten az ezekben rejlő „üzeneteket”. Ezek elsajátítása egyes témák kapcsán minden állampolgár esetében is, s a vállalati menedzserek körében különösen fontos. Azok pedig, akik a központi intézkedések előkészítésében is részt vesznek, ahhoz is kapnak némi segítséget, hogy megfelelő színvonalon lássák feladataik összefüggéseit.

10.2 TANANYAG

34. ábra: Gondolattérkép

10.2.1 Az állam a piacgazdaságban

Miként ezt a 9. leckében már említettük, az állam – legegyszerűbben fogalmazva – egy térség, melyben valamely személy vagy intézmény fő vonalaiban önálló hatalommal (kiemelten politikai szabadsággal) rendelkezik. Természetesen azonban a 10. leckében nem egy tetszőleges földrajzi terület, illetve a piacgazdaság kapcsolatairól értekezünk. Azt vázoljuk, hogy az állam „központi” szervei (így az országgyűlés, a kormány, a minisztériumok, a központi bank stb.) miért, mely tárgykörökben, s miként befolyásolják az adott államban kialakuló gazdaságot (piaci folyamatokat).

Az állami beavatkozás indokai

Az „állam” gazdasági beavatkozásainak – más szóval: a **gazdaságpolitikának** – a jellege, kívánatos terjedelme a közgazdaságtani viták állandó témája.

- ☐ Megjegyezzük, hogy nem csak a dokumentumokban rögzített, hanem a deklarációk nélkül a gyakorlatban érvényesített gazdaságpolitika is gazdaságpolitika.

Napjainkban a „main-stream” gazdaságpolitikai elméletek a **piacgazdasági** koncepciókon alapulnak. Ezek szélsőséges (ún. liberális) megfogalmazása szerint a piacon a verseny (pontosabban: az ún. láthatatlan kéz) általában egyensúlyt alakít ki, s az állam szerepe – a piac megfelelő működését megteremtő intézményrendszer kialakításán túlmenően – csak a „**piaci kudarcoknak**” a kezelése (más néven: az ún. externáliák létéből adódó gondoknak a felszámolása).

- ☐ Emlékeztetünk rá, hogy a közgazdaságtan korai klasszikusa, Adam Smith pl. a „gazdagsági” fejlődés fő motorjainak a munka és a föld (tőke) mennyiségének növekedését, valamint a munkamegosztás bővülését tekintette, s egyes „láthatatlan „ (nem mérhető) tényezőknek, a szabad vállalkozásnak és a versenynek szabályozó, így teljesítménynövelő hatásait is a haladást vezérlő fontos tényezőknek ítélte. Az externáliák viszont olyan (pl. környezeti) tényezők, amelyeknek a nézőpontjait, bár a vállalati kalkulációkban figyelmen kívül maradnak, mindenkor érvényesíteni kell a társadalmi érdekeknek a védelme érdekében.

E felfogásmód szöges ellentéte a (teljes körű) *központi gazdaságirányítás* célszerűségét hirdető, a közelmúltban a szovjet blokkban is megbukott, s jelenleg talán csak Észak-Koreában vallott elmélet.

Valójában pedig ma minden fejlett ország gazdaságpolitikája is valamely közbülső elvet követ. Ugyanez mondható a jelenlegi magyar ún. **unortodox** politikáról is, mely, bár széles körben „verseny-semleges” eszközöket alkalmaz, több, a piac működését „szelektíven” befolyásoló (többnyire adó-) intézkedést is felvállalt.

- ☐ A verseny-semleges, illetve szelektív eszközök fogalmáról lásd pl. a 9. leckét.

Témakörünk fontosságát jelzi, hogy pl. Acemoglu – Robinson világhíressé vált (2012) elemzése szerint a gazdaságpolitika színvonala a nemzetek gazdasági sikerességének (gazdagságának) legfontosabb meghatározója. A leghatékonyabbnak a befogadó (minden potenciális versenyzőnek lehetőséget nyitó) gazdaságpolitikát minősítik.

A beavatkozások céljai

A szakértők a (gazdaság-) politika kívánatos, illetve tényleges „végső” céljait (az e politikát irányítók cselekedeteinek indítékait képező motivációkat) illetően sem értenek egyet.

- Gyakori deklaráció (s illúzió?), hogy e politika a társadalom *jólétének* (vagy a nem-anyagi tényezőknek is fontosságot tulajdonító jól-létének) az érdekeit szolgálja.
- ☐ Még a társadalmi jólét célját illetően egyetértő szerzők nézetei sem egyeznek abban, hogy e jólét eléréséhez mely al-célok kitűzése szükséges. Általában elismerik ugyan a magas szintű foglalkoztatás fontosságát, de ennek érdekében sokan a munkahelyteremtést, továbbiak a munkaerő képzését, ismét mások a munkára ösztönzést tekintik leginkább kívánatosnak. Még vitatottabbak a béremeléshez szükséges tennivalók. Számos szakszervezet, leegyszerűsítve a kérdést, az emelést elrendelő vezetői döntést sürgeti, a munkaadók azonban az emelés előfeltételének tekintik versenyképességük növelését, s olykor az ehhez szükséges beruházásokat, sok közgazdász a szerkezeti átalakítást, pl. a tudásigényes termelés arányainak növelését ajánlja stb. További megközelítések a magas élet-minőség követelményeire kiterjedő megfontolások érvényesítését ítéli szükségesnek stb.
- N. Machiavelli azonban – már a középkorban – a *hatalom* megszerzésének, illetve megtartásának szempontjait ítélte a fejedelmek cselekedeteit vezérlő fő motivációnak, s a tapasztalatok szerint a hasonló megfontolások gyakran érvényesülnek mai politikusaink döntéseiben is.
- ☐ Egyes mai empirikus vizsgálatok pl. azt mutatták ki, hogy a politikusok döntéseit gyakran az *újraválasztásukkal kapcsolatos megfontolások* motiválják.
- ☐ További kormányzati döntések elemzése fontosnak mutatta a presztízsnak, s a „mundér becsület” védelmének a szerepét is.
- De a tapasztalatok szerint mindig vannak csak a gyors meggazdagodásra törekvő, saját zsebre dolgozó *politikuskok* is.
- ☐ Korunkban a „tulajdonos” és az „ügynök” érdekütközése tovább bonyolítja az „állami” célok kérdéskörét. Egy kérdés ugyanis az, hogy mire törekszik az állam felső vezetése, s egy egészen más téma az, hogy milyen megfontolások vezetik a közalkalmazottak tömegeit.

Amint ezt a 9. leckében már szintén mondtuk, M. Porter ajánlása nyomán ma általában úgy vélik, hogy a társadalmi jólét mértéke leginkább a *nemzeti jövedelem* (az egy év alatt az adott társadalom területén előállított hozzáadott érték) nagyságával jellemezhető, s ennek legfontosabb mérőszáma a GDP/fő (aminek fogalmáról lásd a 9. leckét). Számos szakértő ezért azt ítéli kívánatosnak, hogy **a gazdaságpolitika a GDP/fő növelését tekintse fő feladatának**. Természetesen többnyire ajánlják azonban a nemzetgazdasági teljesítmény további mérőszámainak (9. lecke) a figyelembe vételét is.

- A gazdaságpolitikai cél tartalmának a tisztázásakor vegyük észre, hogy a GDP/fő (azaz: a hozzáadott érték) növelésére irányuló cél nincs összhangban a vállalati profit-célokkal, hiszen a GDP (az összes előállított hozzáadott érték) legnagyobb tétele a munkabér.

A politikában érvényesülő csoport- és egyéni célok példjaként N. Parkinson (1964) egyes angol minisztériumok és tisztviselők létszám-bővítési törekvéseire hivatkozik, kiemelve, hogy e törekvések, ezek megvalósulása, illetve az elvégzendő munka volumene közt semmilyen kapcsolat nem mutatható ki. A M. Thatcher által is nagyra becsült „Igenis, miniszter úr” című TV sorozat (lásd pl. Lynn – Jay, 2008) viszont a közigazgatás torz magatartás-mintáira utal, így az államigazgatásban nem ritka demagóg célkitűzéseket, a racionális változások önérdékű akadályozását, a hibák rendszeres eltitkolásának gyakorlatát állítja reflektorfénybe.

10.2.2 A gazdaságpolitika kidolgozása, a makrogazdasági elemzés, előrejelzés módszerei

A nemzetgazdasági előrejelzések szükségessége, előrejelzési technikák

Mivel a gazdaságpolitikai döntések a jövőt alakítják, (várható) hatásaikról, hatékonyságukról is csak a jövő elemzése alapján vonható le következtetés. **A jövőről azonban nem lehetnek ismereteink**, ezért ezen elemzésekhez mindenkor, így a (nemzet-) gazdasági jövőkép összeállítása esetén is előrejelzésekre (prognózisokra) van szükség. E célra sok technika került kidolgozásra.

Egyes eljárások a múltbeli adatokból indulnak ki. Azon gazdasági folyamatok esetén, amelyek numerikus idősorokkal jellemezhetőek, vagy amelyeknek a tendenciáiról benchmarking segítségével közelítő adatsorok adhatók, a rövidebb időtávú (maximum egy éves) gazdasági prognosztika céljaira jól használható pl. a matematikai *trend-extrapoláció*.

Vannak technikák a jövőre vonatkozó információhiány hatékony csökkentésére is. A vállalati **várakozás-vizsgálatok** reprezentatív felmérések,

amelyek a vállalatvezetők jövőbeli eseményekre, tendenciáira vonatkozó információiról (pl. a megrendelés-állományra vonatkozó adatairól) és feltételezéseiről, valamint a cég terveiről, törekvéseiről tájékozódnak. A *brainstorming* (ötletroham) csoportos vélemény-kérő módszer, ahol a megkérdezni kívántakat összehívják egy ülésre, a kérdezőbiztos kérdéseket tesz fel nekik a hiányzó információkról, s a kapott válaszokat – utólag – kiértékelik. A *Delphi módszer* iteratív eljárás, ahol a szakértőknek írásban teszik fel a kérdéseket, a válaszokat is írásban kérik, az utóbbiak kiértékelését visszaküldik a megkérdezetteknek és módot adnak nekik álláspontjuk kiegészítésére, módosítására, majd a kiértékelést és a visszaküldést addig folytatják, amíg az álláspontok stabilá válnak. Sokszor a (kérdőíves) vállalati várakozás-vizsgálatok eredményei szintén hatékonyan hasznosíthatók. De az előrejelzők olykor saját becsléseiket is felhasználják, törekcsenek pl. az állami „magatartás” várható változásainak – a hivatalos nyilatkozatokban közreadottakon alapuló – felvázolására. Mindezekben túlmenően matematikai eljárás, a *szimuláció* is rendelkezésre áll; ennek inputjai a jövőt befolyásoló tényezők lehetséges állapotainak a jellemzői és bekövetkezési valószínűségei, s a számítógépes algoritmus ezekből jövőképeket vázol és az utóbbiak megvalósulásának a valószínűségeit adja meg.

A (makro-)gazdasági előrejelzések megbízhatósága vitatott. A vizsgálatok szerint azonban a magyar gazdaságban **egy-másfél évre a lakossági fogyasztás, a GDP és az infláció viszonylag pontosan előre látható**. A GDP szerkezetének (belső megoszlásának) jövőképe viszont már ilyen időtávra is csak bizonytalanul felvázolható, a külgazdasági kapcsolatok prognózisok megbízhatósága kifejezetten alacsony, az államháztartási prognózis pedig nem ritkán egyértelműen irreális (lásd: Papanek – Petz, 2014).

Az egy évnél hosszabb távú makrogazdasági előrejelzések többségénél már nincs esély arra, hogy több-kevesebb megbízhatósággal eltaláljuk a gazdaságra jellemző mutatók értékeit. Célszerűbb, ha – az EU ajánlásokat követve – ún. forgatókönyvek (szcenáriók) kimunkálására törekszünk. E munkánál elsőként az adott kérdésben a jövőt alakító fő *hatóerőket* (driving forces) kell feltárni, majd az utóbbiak lehetséges változásainak mértékét feltüntetve (axes) az alakulásuk különböző kombinációi (az egyes scenáriók) esetén várható folyamatokra kell becsléseket kialakítani. Pl. a GDP előrejelzése során a ledolgozott munkaórák várható számának hatótényezőiként a várható demográfiai folyamatok, illetve a kormányzati lépések vehetők számba. Ekkor a négy, lehetséges scenárió a javuló demográfiai helyzet hatékony foglalkoztatási politikával, a javuló demográfiai helyzet hatástalan foglalkoztatási politikával, a romló demográfiai helyzet hatékony foglalkoztatáspolitikával, végül a romló demográfiai helyzet hatástalan foglalkoztatáspolitikával. Az előrejelzők fő feladata pedig az, hogy prognózist

adjanak a négy jelzett scenárió esetén várható munkaóra-számmra, s a különböző lehetséges jövőképeket ún. *legyező ábrán* (a jövőbeli adatok lehetséges sávjainak a bemutatásával) szemléltessék.

A hosszabb távú előrejelzések tipikus hibája az ún. hokibot-effektus. Gyakori ugyanis, hogy a tervezők – olykor az ezzel kapcsolatos politikai érdekek miatt is – a közeli jövőt illetően még számításba veszik a gazdálkodást adott időpontban nehezítő problémákat, de a gondok gyors megoldásával számolnak.

A gazdaságfejlesztési dokumentumok készítésének módszerei

Az adott esetben célszerű gazdaságpolitika meghatározása – ez az ún. tervezési feladat – komplex feladat. A munka eredményeit rögzítő dokumentum vázlatos áttekintést ad a gazdaság *helyzetéről*, korlátozott számban tűz ki *konkrét célokat* (mivel sok cél kitűzésekor nagy a veszélye a hibák elkövetésének az ütköző célok összehangolásakor), s a legnagyobb terjedelemben a megvalósítás *tennivalóit* részletezi (ez utóbbiak határidőit és felelőseit is megjelölve).

- A megvalósítási tennivalókat illetően arra is emlékeztetünk, hogy a téma „klasszikusa”, Henry Fayol szerint minden vezetés (így a gazdaságot vezérlő gazdaságpolitikának is) fő *funkciói* a tervezés, szervezés, rendelkezés, koordináció, ellenőrzés.

A gazdasági helyzet és perspektívák felvázolásának kiemelkedően fontos eleme annak a felmérése, hogy milyen várakozásai, törekvései vannak a gazdaságpolitika (fontos) *érdekeltjeinek*. Ily módon állapítható meg ugyanis, hogy a „társadalom” mely célok megvalósításával értene egyet, hol kell a siker-esélyeket akár kompromisszumok révén növelni, s mely törekvéseink megvalósításánál ütköznénk erős ellenállásba; illetve e vizsgálattal tárhatók fel a potenciális szövetségesek, illetve az ellenérdekelték is.

A gazdaságpolitika érdekeltjei a kormány- és pártszervek, kiemelten ezek szakértői, illetve a vállalatok és a lakosság,, az ez utóbbiak érdekeit védő szervezetek (így a gyáriparosok szövetsége, a szakszervezetek – illetve a fiatalok szempontjait leginkább ismerő tanárok).

A *konkrét* gazdaságpolitikai feladatok kijelölése valójában a lehetséges cselekvési variánsok közti döntés. E döntésnél a variánsok megvalósításától várható hozamokat és a szükségessé váló ráfordításokat kell összevetni. Mivel az adott variánsok gyakran pl. társadalmi változásokat eredményeznek, az elkészítendő kalkulációnak igen kényes eleme a hozamok, illetve ráfordítások értékének a megállapítása. Kiegészíti a nehézségeket, hogy az értékelésnél az externális hatásoknak (pl. egy ipartelepítésnél a

valószínű környezeti károk semlegesítéséhez szükséges ráfordításoknak) az értékét is figyelembe kell venni.

A gazdaságpolitikai eszköztár megválasztásának sajátos etikai problémája, hogy a cél szentesíti-e az eszközt. A kérdésre ugyanis nincs egységesen elfogadott válasz, így az általában elítélendő technika alkalmazásáról csak a konkrét helyzet elemzésével, az elérhető előnyök és a jelentkező hátrányok összevetésével hozható döntés.

- ☐ A kutatások szerint azonban a tervezés gyakran nem követi a jelzett elveket.
 - Bár, (vagy éppen azért, mert) a közép-európai gazdaságpolitika kidolgozásának több évtizedes tapasztalatai vannak, **a rendszerváltás után a gazdaságfejlesztés tervezésének számos folyamata esetleges volt**, olykor nem is készültek tervek, máskor a megállapításokat és határozatokat rögzítő dokumentum tartalma több ponton eltért az elmélet által ajánlottól.
 - Gyakran kifogásolható a tervezési munkával megbízottak köre is. Számos példa van rá, hogy az összeállítók munkájuk során megszerveznek ugyan néhány konzultációt, de ezekre az érdekeltek egyes csoportjait meg se hívják, mások nem kapnak szót, s sokszor gyenge a deklarált érdekek közti kompromisszumok keresése is.
 - A szakértők olykor nem értenek egyet az elkészült dokumentumokban rögzítettek tartalmával sem. A kialakított (s a szükségesnél sokszor hosszabb) helyzet- és perspektíva elemzésekben gyakran kimutatható a hokibot-effektus, azaz a „kincstári optimizmus”. **Nagyszámú cél kerül kitézésre**, de ezek ütközésének elemzése többnyire hiányzik (s így a feloldási lehetőségek keresésére se kerülhet sor). A megvalósítás eszközei legtöbbször csak fő vonalaikban kerülnek felvázolásra, s különösen gyakran marad el a határidők és felelősök kijelölése.

Mindezeket olykor az is kiegészíti, hogy a gyakorlatban követett politika céljai érdemben különböznek a deklarált tervtől (a magyar gyakorlatról lásd pl. Papanek, 2006).

10.2.3 A gazdaságpolitika megvalósítása érdekében alkalmazható „technikák” és ezek korlátai

A gazdasági befolyásolás verseny-semleges technikái.

A „klasszikus” (J. M. Keynes utáni) piacgazdasági elmélet szerint az állami gazdaságirányításnak alapvetően az üzleti ciklusoknak (lásd: 9. lecke) a kiegyenlítése – ezen piaci „kudarc” semlegesítése – érdekében, s döntően „verseny-semleges” módon kell befolyásolnia a gazdaságot. **Első sorban négy téren: a monetáris, fiskális, szociális és külgazdasági politika terén vannak feladatai.**

A pénzügyi, vagy monetáris politika a nemzeti bankok eszköze, mely főként a gazdaságban működő (forgalomban levő) pénzmennyiséget befolyásolja (lásd a 8. leckét).

A költségvetési vagy **fiskális politika** (némi egyszerűsítéssel megfogalmazva) az ún. államháztartás bevételeit és kiadásait határozza meg.

- ☐ Az **államháztartás** egy pénzügyi rendszer, alrendszerei a kormányzati költségvetés, a társadalombiztosítási alapok, az önkormányzatok költségvetései és a speciális alapok. A rendszer fő bevételei az adók és (pl. tb) járulékok, a legfontosabb kiadások viszont az államigazgatási (közigazgatási, oktatási, védelmi stb.) szervek költségei, illetve a különböző (köztük egészségügyi és nyugdíj-) „ráfordítások”.

A **külgazdasági politika** egyrészt a kontingensek és vámok meghatározása, másrészt a valutaárfolyamok befolyásolása révén hat (lásd a 11. leckét).

Miként ezt a további fejezetekben is kiemeljük még, a vázolt eszköztár minden elemének sokoldalú gazdasági hatásai vannak. Befolyásolják a pénzmennyiséget, ennek révén az inflációt, valamint a gazdaság dinamizmusát (mert a pénzbőség költségre, pl. vásárlásra, beruházásra, a termelés bővítésére ösztönöz, így árfelhajtó, valamint a gazdasági dinamizmus növelő hatású, a pénzsűkének viszont ellenkező következményei vannak). Mind az adók, mind a támogatások módosítják a forgalomban levő pénzmennyiséget, e mellett befolyásolják a gazdasági (államháztartási) egyensúlyt, eltérő ágazati, regionális súlyuk miatt a gazdaság szerkezetét stb. A külgazdasági politika elsősorban az exportra és az importra hat (ha pl. drágul a valuta, akkor az exportörnek a belföldi bevételei nőnek s ez export-ösztönző, ugyanakkor az import belföldi ára is nő, ami visszafogja az importot. E mellett az importárak növekedésének infláció-növelő hatása is jelentős lehet stb.

Az 1929-es nagy világválság nyomán a fejlett országok kormányai a gyakorlatban is anticiklikus állami **ciklus-szabályozást** alkalmaztak (fellendülés idején visszafogták a „keresletet”, azaz szűkítették a pénzmennyiséget, válság idején viszont a kereslet-bővítés céljából fokozták állami költekezést). A második világháború után a javaslatot megfogadó fejlett országok valóban hosszú ideig el is kerültek a nagyobb válságok kialakulását. Napjainkra azonban számos ország nem követi az ajánlást, a fellendüléskor elkölti a rendelkezésére álló forrásokat, így a nehéz időkben jelentős megszorításokra kényszerül (azaz valószínűleg), s eladósodik, ami gazdasági válságot idézhet elő. A szakértők ezért világszerte keresik a hatékony megoldást.

- ☐ Más kérdés a felsorolt technikák verseny-semleges jellege. A monetáris politikának a pénzmennyiséget növelő lépései általában pl. legtöbbször valóban hozzávetőleg verseny-semlegesek. Egyes költségvetési juttatások azonban ugyanolyan szelektívek lehetnek, mint pl. az erősen szelektíveknek vélt ágazati támogatások (hiszen mondjuk a lakás-vásárlás könnyítése döntően az építőiparra, a használt autók lecserélésének a támogatása az autóiparra van hatással).

Ugyanakkor a fejlődő (catching up) államok kormányzatai már rég beláták, hogy gazdaságpolitikájukra a jogbiztonság fokozása, illetve a közigazgatás hatékonyságának a fokozása (azaz az **intézményfejlesztés**) terén is égető (gyakran a klasszikus eszköztár alkalmazásánál is sürgetőbb) feladatok várnak. Sokféle „intézmény” (szervezet, törvény, magatartás stb.) – olykor alapjaiban történő – megváltoztatásának példái idézhetők; egyesek fejlesztették pl. a bankrendszert és működését, mások a versenyszabályokat, továbbiak átalakították az adórendszert, illetve a közintézmények finanszírozását stb.). De korunkban a fejlett országok – az ún. intézményi közgazdaságtan elveire (lásd: Hodgson, 2003) alapozva – szintén sokszor kísérik meg ez utóbbi eszköztár alkalmazását, így napjainkban kedvező eredményeket várnak a nemzetközi együttműködés fejlesztésétől is.

- ☐ A gazdálkodás **jogbiztonsága** elsősorban a közigazgatás hatékonyságának a növelésével – kiemelten a tulajdonhoz és a szerződésekhez fűződő jogok érvényesítési lehetőségeinek a bővítésével és a bürokrácia és a korrupció visszaszorításával ezen egymással is összefüggő tennivalókkal – fokozható.

A tulajdonhoz és a szerződésekhez fűződő jogok érvényesítésére az e jogokat hatékonyan védő törvények elfogadása, illetve a hatékony büntetőrendszer, igazságszolgáltatás és végrehajtás megszervezése teremtheti meg a legfontosabb lehetőségeket. Az elégtelen

védelem kárait azonban a *korruptió*, illetve a *kiszámíthatatlan gazdaságpolitika* (ennek a vállalatok számára túlzott kockázatokat keltő jellege, kiemelten a döntéshozatal politikai determinációja) is tetézheti. De a tulajdonhoz fűződő jogok erős korlátozását eredményezi a túlzott közteherviselés előírása (így a jelenlegi, széles körben elviselhetetlennek minősített adóteher) is.

A közigazgatás hatékonysága sem csak egyszerű munkaszervezési kérdés. Elsősorban a **bürokrácia** (a felesleges, vagy feleslegesen bonyolult ügyintézés előírása) veszélyeztetheti, mely az Unió számításai szerint a tag-országokban legalább 10%-kal (!) növeli a kkv-k költségeit – és a költségvetés terheit. A túlbujánczó adminisztráció visszaszorítása persze sokban a jogszabályok egyszerűsítését, s az áttekinthetetlen ügyintézés kialakításában érdekelt korruptió felszámolását is szükségessé teszi.

A **korruptió** három kulcs-ismérve: *elkövetője* /1/ közvetlen vagy közvetett ön- vagy csoportérdekből /2/ megszegi a közösségi együttélés egy vagy több olyan szabályát, amelynek érvényesítéséért felelős, s ennek során /3/ legalább egy további féllel, magán-személlyel vagy intézményi képviselővel összejátszik.

A bürokrácia és a korruptió elleni küzdelem azért (lenne) kiemelten hatásos gazdaságfejlesztési intézkedés, mert viszonylag szerény kormányzati erőforrások felhasználását igényli és a kkv szféra menedzserei körében nem kelt olyan érzetet, hogy siker-esélyeik nem a saját gazdálkodási erőfeszítéseikkel, hanem a kormányzati kapcsolataik erősítésével növelhetők.

A gazdaságfejlesztés szelektív módszerei

A szelektív állami beavatkozás módszertani fegyvertára is igen gazdag.

A technikák szívesen emlegetett példáit adják a *környezeti* károkkal kapcsolatos piaci kudarcok elhárítását célzó erőfeszítések. A (pl. az ólom-szennyezés veszélyét támasztó arany-) bánya-nyitás megakadályozása, a tengeri nyersolaj-szennyezések eltakarítása, a szelektív hulladékgyűjtés megszervezése gyakran kerülnek (sokszor indokoltan) reflektorfénybe.

A kormányzatok (bár olykor tagadják) valójában világszerte széles körben segítik szelektíven egyes termékcsoportok, *ágazatok* fejlődését is. E befolyásolás módjairól lásd a 9. leckét.

- ☐ Sikeres volt pl. a japán képmagnók esete. Ezek fejlesztésének az indításakor csak nagy és igen drága stúdió-magnók léteztek, melyeknek szükségszerűen igen szűk piacuk volt, a fejlesztők azonban úgy vélték, hogy ha sikerülne kicsi, s viszonylag olcsó készülékeket kifejleszteniük, ezeknek hatalmas piaca lenne. Az erőteljes

fejlesztés költségeit a robbanásszerűen bővülő video-piac igen hamar visszaigazolta. A magyar szelektív fejlesztési törekvések köréből kifejezetten sikeresnek ítéltető pl. a gépkocsi-gyártás támogatása; sikertelen volt viszont az 1960-as években a magyar traktorgyártás fejlesztési program, amelynek tíz éves erőfeszítései után az egész profilban leállították a termelést.

Az elmúlt évtizedben az EU ún. konvergencia programok keretében jelentős erőket fordított a *régiói* közti fejlettségi különbségek mérséklésére is. Mivel azonban törekvései során nem követte az e munkára vonatkozó, a 9. leckében vázolt elméleti ajánlásokat, a térségek gazdasági teljesítményei közti különbségek az erőfeszítések ellenére nem csökkentek, sőt, esetenként növekedtek.

Egyes kormányzatok további szelektív technikákat is felhasználtak:

- Közép-Európában az 1989-1990-es rendszerváltás után a kormányok többsége intenzíven támogatta pl. (adókedvezményekkel) a *tőkebehozatal*t. Ennek eredményeként igen jelentős mennyiségű tőke érkezett a régió egyes ágaiba (pl. a gépkocsi iparba), s egyes külföldi tulajdonba került cégeknél (ágakban) valóban felszámolták a korábban hatalmas „technológiai” (kiemelten: menedzsment tudásbeli) lemaradást. A támogatás fenntartásának célszerűsége azonban napjainkban vitatott a számos befektetésnél jelentkező gondok, s a nagyvállalatok sokak szerint túlzott preferálása miatt.
- Az utóbbi egy-két évben – az inaktívaknak a „munka világába” történő visszavezetése (mások szerint: a szavazat-vásárlás) érdekében – egyes országokban elterjedt a *közmunkában* való foglalkoztatás. E megoldás is sok bírálatot kapott, mivel a tapasztalatok szerint gyakori, hogy az ily módon „elvégzett” munkának valójában nincs haszna. Az is megállapítható azonban, hogy másutt olyan rétegeket is sikerült munkára fogni, amelyeknek tagjai korábbi életükben még soha nem dolgoztak.

A gazdaságpolitika típushibái

Olykor korunkban is előfordul, hogy a gazdaság (központi) irányítása terén illetékes szervek és személyek valójában nem törekszenek e feladat elvégzésére. E magatartás jó példája az ún. **strucc „politika”** (amikor a menedzsment, bár tudja, hogy súlyos problémák jelentkezése várható, semmit nem tesz ezek elhárítására).

- ☐ A jelenség híres történelmi példáját adta XV. Lajos francia király, aki nem sokkal a francia forradalom előtt világosan látta ugyan a

növekvő nyomort és az ebből fakadóan radikalizálódó közhangulatot, ezekkel nem törődött és (állítólag) kijelentette: „Utánam az özönvíz”.

Vannak példák arra is, hogy a hatalmuk megőrzésére törekvő, s minden változástól féltő politikusok a haladást, még az (esetleg csak a népszerűség növelése céljából meghirdetett) állami fejlesztési akciók sikerét is akadályozzák (Lynn – Jay, 2008).

De mivel a gyors technológiai fejlődés és a (világ-)piac kiszámíthatatlan, a fejlesztőmunka is mindig kockázatos. **Az „állami” – „felülről” elrendelt – fejlesztések kudarcra pedig az átlagosnál is gyakoribb.** Ennek számos oka van:

- Olykor már a döntés-előkészítés módja is a megvalósítás kudarcát veti előre. Aligha várható ugyanis a társadalom szempontjából vett siker egy olyan (pl. autószerződés, vagy metró-építési) projektől, amely az érdekeltek jelentős csoportjainak a kizárásával került elhatározásra, amelynek az célja a hatalom, vagy a presztízs megszerzése / megőrzése, vagy a választási siker volt, illetve amelyről a döntések a perspektívák torzított elemzése nyomán, vagy a megvalósítás módjának a tisztázása nélkül születtek.
- Hasonló „eredményre” vezet az utasítások kiadása a megvalósítás ellenőrzésének megszervezése nélkül. Sokat bírált tipikus közép-európai gyakorlat például magas adó-kulcsokat elfogadni, korrupcióellenes rendeleteket stb. hozni majd (ugyancsak az „elit” érdekeinek megfelelően) legalább is bizonyos körökben nem ellenőrizni ezek végrehajtását.
- A kudarc sokszor magyarázható azonban a megvalósítással kapcsolatos politikai vitákkal, a vezetők politikai szempontok alapján történt kinevezésével, s a munka ennek következtében hozzá nem értő (esetenként korrupció) irányításával is.

10.2.4 A nemzeti gazdaságpolitikák és a globalizáció

Korunkban egyes „nemzeti” hatáskörök nemzetközi intézmények számára kerülnek átadásra.

Látni kell, hogy a vázolt folyamat a nemzeti gazdaságpolitikák mozgásterének bizonyos korlátozását is jelenti. Az alábbiakban e változásnak két igencsak különböző típusát vázoljuk.

Pénzügyi „ajánlások”

A 2010-es várakozásokkal ellentétben Európa számos országa 2014-ig nem tudott kilábalni a 2008-ban kezdődött gazdasági válságból. Ezért több

nemzetközi (pénzügyi) szervezet, így a Világbank, az Európai Fejlesztési és Újjáépítési Bank (EBRD), néhány kedvező gazdasági helyzetben levő ország, pl. Németország illetékesei és számos szakértő úgy véli, hogy az Uniónak elsősorban a súlyosan eladósodott tag-államok pénzügyi egyensúlyát kellene – alapvetően a költségvetési hiányok lefaragásával, elsősorban *megszorításokkal* – megteremteni. Nézeteiket az eladósodott államoknak nyújtott hitelek visszafogásával rá is kényszerítették néhány országra (pl. Görögországra).

A politikai javaslat követése azonban eddig az érintett országok többségében társadalmi konfliktusokkal járt.

Az Európa 2020 stratégia

Az Európai Unió által a tagországoknak "ajánlott" mai gazdaságpolitika kiinduló pontja sokban az EU-nak az 1990-es években nyilvánvalóvá vált versenyképességi lemaradását reflektorfénybe állító ún. **európai paradoxon** (paradoxon /latin/: ellentmondás), amely szerint az európai tudósok magas teljesítménye vitathatatlan, pl. a valóban színvonalas publikációk száma magas ugyan, de ez nem mutatkozik meg az Unió gazdasági teljesítményében, így a nemzeti teljesítmény legfontosabb indexében, a GDP-ben. A tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása ugyanis vontatott; pl. a szabadalmak száma is alacsony.

A jelzett versenyképességi lemaradás felszámolását célzó jelenlegi 10 éves Uniós gazdaságpolitikai stratégia, az **Európa 2020** a törekszik, s a közösségi szakpolitikákat és költségvetést, valamint a tagállamok kapcsolódó **eszközeit az „intelligens, fenntartható és befogadó” gazdasági növekedés céljának rendeli alá**. A dokumentum nem irányoz elő új fejlesztési, támogatási programokat, vagy költségvetést, és irányelveinek az elfogadása nem kívánta meg rendeletek és irányelvek megváltoztatását sem. Azt jelöli ki, hogy a következő 10 az Unió, illetve tag-államai milyen irányban fognak előre haladni.

- ☐ A kitűzött (növekedési) cél elérése érdekében elvégzendő feladatok hét „zászlóshajó” körébe kerültek besorolásra, s 5 számszerű cél is kitűzésre került. Ezek a következők:

az intelligens növekedés érdekében:

- innovatív Unió: a kutatás és az innováció környezeti feltételeinek és finanszírozási lehetőségeinek javítása annak érdekében, hogy az innovatív ötletek növekedést és foglalkoztatást eredményező termékekben és szolgáltatásokban testesüljenek meg; ennek keretében a kutatási-fejlesztési kiadások a GDP-arányos 3%-os szintre nőnek

- a fiatalok mozgósítása: az oktatási rendszer teljesítményének az emelése és a fiatalom munkába lépési lehetőségeinek javítása; valamint a korai iskolaelhagyók arányának 15-ről 10 százalékra csökkentése és a diplomások arányának 40%-ra növelése
 - digitális Európa: a nagysebességű internet terjedésének gyorsítása és a digitális egységes piac megteremtése,
- a fenntartható növekedés érdekében:
- ráfordítás-hatékony Európa: a szerény forrás-felhasználást igénylő növekedés, az alacsony szén-igényű gazdaság, a megújuló energia-felhasználás támogatása, a közlekedés-szállítás korszerűsítése és az energiahatékonyság ösztönzése; valamint az üvegházhatású gázok kibocsátásának 20%-os csökkentése és a megújuló energia arányának 20 százalékra emelése
 - a globalizáció korának megfelelő iparpolitika: az üzleti környezetnek, kiemelten a kkv-k üzleti környezetének javítása, az erős és globálisan versenyképes ipari bázis fejlődésének támogatása,
- a befogadó növekedés érdekében:
- új képességekkel rendelkező munkaerő és ezt igénylő munkahelyek: a munkaerő piac modernizálása, a munkaerő képzettségének javítása az életciklus egészében, a kereslet és a kínálat jobb összehangolása akár a munkaerő mobilitás révén; ennek keretében az aktivitása ráta 69-ről 75%-ra emelése
 - a szegénység ellen küzdő Európa: társadalmi és területi kohézió menynek nyomán mindenki részesedik a növekedés és a munkahelyek hozamaiból, így a szegény, illetve a társadalom peremére került embereknek is lehetőségük lesz méltósággal élni és a társadalom hasznos polgáraivá válni, ez 20 millió, a szegénységi küszöb alatt élő európai polgár felemelkedését eredményezi.

Bár a vázolt stratégia elfogadást nyert, s egyes uniós pályázatok a tagországok előrehaladását szorgalmazzák is, a célokat sok szakértő bírálja, valószínűsítve, hogy **megvalósítására számos tag-állam nem fog elegendő erőfeszítést tenni**. A tag-országok gazdasági helyzete ugyanis igen különböző. Kétségtelen, hogy a legfejlettebbek a világpiacon versenyképességért küzdenek, de Dél-Európának jelenleg minden erejét a pénzügyi egyensúly helyreállítására köti le, Közép-Európában pedig a gazdasági felzárkózás Nyugat-Európában rég megoldott feladatait is el kell végezni (pl. rendezni kell a cigányság problémáját, ki kell építeni a polgári infrastruk-

túrát – s helyenként az ezekhez szükséges demokratikus államrendet is meg kell erősíteni). Kétséges tehát, hogy minden országnak lesz kapacitása pl. a jelzett innovációs, vagy környezetvédelmi célok eléréséhez.

10.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

10.3.1 Összefoglalás

A lecke kiindulásként az állami „beavatkozás” – a gazdaságpolitika – indokaival és céljaival kapcsolatos viták nézeteit idézi, ezek sokszínűségét emeli ki. Majd röviden vázolja a gazdaságpolitikai dokumentumok kidolgozásának, kiemelten a makrogazdasági előrejelzések készítésének jellegzetes módszereit. Ezt követően részletesebben a kitűzött célok megvalósításának lehetséges technikáit tekinti át; hangsúlyozza a verseny-szemleges módszerek előnyeit, de szól arról is, hogy jól körülhatárolható esetekben a szelektív eszközök felhasználására is szükség lehet. Végül, példának választva az Európai Unió Európa 2020 stratégiáját, a nemzetközi szervezetek gazdaságpolitikájára, s e stratégiák megvalósításának gondjaira is utal.

10.3.2 Önellennőrző kérdések

- ? Milyen nézeteket ismer az állam gazdasági beavatkozásainak indokairól (típusairól)?
- ? Mely, a gazdaságpolitika elvi és tényleges céljainak mibenlétével kapcsolatos koncepciókat ismer?
- ? Milyen eszközöket vethet be a kormányzat gazdaságpolitikai céljainak a megvalósítása érdekében?
- ? A szakirodalmi ajánlások szerint milyen lépéseket kell tenni a gazdaságpolitikai dokumentumok kidolgozása során?
- ? Mekkora a makro-gazdasági prognózisok lehetséges pontossága?
- ? Milyen hibák veszélyeztethetik a gazdaságpolitikai célok elérését?
- ? Melyek az Európa 2020 stratégia fő céljai?

10.3.3 Gyakorló tesztek

- ? Gazdaságpolitikának nevezhető-e az írásban rögzítettől eltérő gazdaságpolitikai gyakorlat? **igen** – nem
- ? Igaz-e, hogy a liberális piacgazdasági koncepciók egyetlen gazdasági folyamat állami befolyásolását sem ítélik célszerűnek? **igen** – **nem**
- ? A felsoroltak közül melyeket tekintünk piaci kudarcoknak? valamely vevő nem kapja meg azt az árut, amit keres – **egy cég kör-**

nyezetszennyező termelési eljárást vezet be – egyes eladók áruját nem veszik meg – egy kereskedő csődbe megy

- ? A magyar ún. unortodox politika teljes körű központi gazdaságirányításra törekszik? igen – **nem**
- ? A gazdaságpolitika célja a társadalmi jólét érdekeinek szolgálata? okvetlenül – **olykor** – soha

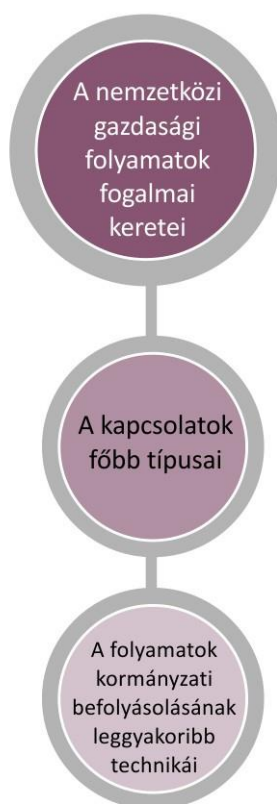
11. LECKE: NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK

11.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A lecke célja annak a bemutatása, hogy a nemzetgazdaságok miként illeszkednek be a világgazdasági rendszerekbe, folyamatokba. A tárgyalásra kerülő ismeretek elsajátítása különös fontosságú a lemaradásuk felszámolásáért küzdő államokban, mivel történelmi örökségük következményeként e napjainkban kiemelt jelentőségű témáról még sok közgazdászunk sem kellően tájékozott. A tárgyalás során elsőként a kisebb gazdaságok nyitottságát és ennek jelentős előnyeit hangsúlyozzuk. Részletesen szólnunk a nemzetközi kapcsolatok szokásos formáiról, szabad alakításuknak – az ún. négy szabadságnak – a fontosságáról és (állami) befolyásolásuknak a lehetőségeiről. Kiemeljük a folyamatok nemzetközi pénzügyi hatásait, áttekintjük ezek nyilvántartási módját (a fizetési mérleget). Utalunk a tárgyalt kapcsolatok nemzetközi szabályozására. Minden felsorolt kérdésben összefoglaljuk a szakirodalom főbb nézeteit, de egyetlen tárgyban sem kerüljük el, hogy utaljunk a jelenlegi válságban súlyosnak bizonyult gondokra is.

Törekszünk rá, hogy a leckét megtanuló műszaki menedzserek fő vonalakban megértsék közvetlen környezetük nemzetközi összefüggéseit. Élesen hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy az ily módon megszerzett tudás távolról sem elegendő ahhoz, hogy valaki a siker esélyével dolgozzon is a tárgykörben – mivel ehhez az adott, igen összetett témakörben további vastag tankönyvek áttanulmányozására és jelentős gyakorlati időre is szükség van.

11.2 TANANYAG

35. ábra: Gondolattérkép

11.2.1 A nyitott gazdaság

A (nemzetközi) együttműködés előnyei

A kereskedelem – a néhány tízezer évvel ezelőtti kialakulása óta – mindenkor módot teremtett az egymástól nagy távolságra levő termelők áruinak a cseréjére is, s az országok kialakulása után se maradt ezek határain belül. Korunkban pedig a nemzetközi együttműködés fontossága, egyre fontosabbá is vált, amit a publikációk **a kereskedelemben (pontosabban a munkamegosztásban) mindkét félnél keletkező ún. komparatív előnyökkel** magyaráznak.

A szerzők az elmúlt évszázadokban a jelzett előnyök forrásainak több típusát (forrását) tárták fel:

- D. Ricardo az adott előnyök létét az országok közti relatív *termelési képességi különbségekkel* indokolta. Az adott térségben, országban nem található, vagy nehezen előállítható *anyagok*, termékek (korábban pl. az északi tengeri borostyán, a kínai selyem, ma az olaj) beszerzése (és az eladónál jelentkező piacbővülés) további részletezést nem igénylő magyarázat. De hasonló okokból adott el Anglia textilt Portugáliának borért cserébe – mivel ily módon mindkét ország olyan terméket kapott, amelyet csak drágán tudott előállítani, a cserébe adott árukat viszont viszonylag olcsón termelte.
- E. Heckscher és B. Ohlin (H-O) arra mutattak rá, hogy logikus, ha a fejlődő országok *munka-igényes* termékeket ajánlanak a fejlett országok *tőke-igényes* gyártmányaiért.
- W. Leontief híres statisztikai vizsgálatok nyomán paradoxonjában azt állította azonban, hogy a fejlődők exportjában – H-O állításai-val ellentétben – általában nagy súlya van a tőke-igényes bányászati, nehézipari áruknak, s importjukban sok a munkaigényes gyártmány. A paradoxont az a magyarázat oldja fel, hogy a fejlettek munkaigényes áruai többnyire csak a fejletteknél előállított *high-tech* termékek, a bányászati, kohászati gyártmányok viszont a fejletlenekeknél is igen tőkeigényes technológiákkal kerülnek előállításra.
- Végül a fejlett országok közti kereskedelemben igen jelentős súlya van az azonos termékcsoporthoz tartozó áruk cseréjének, amit az országok *specializálódása* és az ennek révén elérhető nagyobb szorozatnagyság stb. magyaráz.

Általában is igaz, hogy a komparatív előnyök – illetve az ezek nyomán kívánatosnak váló munkamegosztás hozamai – a termékeiket elcserélő mindkét fél számára jelentős előnyök forrásai (mivel mindketten kevesebb ráfordítással jutnak hozzá a kapott termékekhez, mint ha maguk állították volna elő azokat).

Külkereskedelem

A külkereskedelem két alapvető ügylete az export (kivitel) és az import (behozatal). Mivel ezen ügyleteknél többnyire különböző kultúrkörből származó felek kerülnek kapcsolatba, megvalósításuk a belkereskedelemben szükségesnél nagyobb kereskedelmi tudást igényel. Azaz:

- Az ajánlatkérésnél, illetve ajánlattételnél (a felesleges munka elkerülése érdekében) nagy körültekintéssel kell kiválasztani a potenciális partner(ek)e)t, s annak / azoknak igen részletesen le kell

írni, mit és milyen feltételekkel kívánunk venni, illetve a lehető legvonzóbb módon, de pontosan kell rögzíteni, mit és milyen feltételekkel adnánk el.

- A szerződésben teljes körűen kell leírni az értékesítés tárgyát és feltételeit, kiemelten: ki viseli az esetenként igen jelentős szállítási költségeket és a vevő milyen módon fizet.
- A teljesítésnél pedig aggodalmasan figyelni kell arra, hogy mindkét fél mindig megőrizhesse tulajdonát.

Némi egyszerűsítéssel az exportőr árbevételének nagysága az exportárnak és a valuta **árfolyamnak** (exchange rate) a szorzatával, az importőr költségeinek mennyisége pedig az import-ár és az árfolyam hányadosával határozható meg. Egy intézmény export és az import árainak az aránya az ún. *cserearány*.

Az árfolyam valamely valutának egy másikban kifejezett értéke (pl.: Ft/euró). **Napjainkban a legtöbb valuta árfolyama, a forinté is, a valutatőzsdéken, a kereslet és a kínálat hatására ingadozik.** Gyakoriak az egyszerű vásárlási, illetve eladási ügyletek is. Elterjedt azonban a spekuláció is.

Ennek ismertebb típusai a következők:

- *arbitrázs*; ha a különböző tőzsdéken kialakult árfolyamok különbségeit használjuk ki, valutát veszünk, ahol olcsó, s ugyanakkor el is adunk, ahol drágább. Mivel e típus hasznosítására sokan töreksenek, a világ valutatőzsdéin az árfolyamok gyorsan kiegyenlítődnek, s igen hasonlóak.
- *határidős (forward) ügylet*; amikor egy későbbi időpontban kialakuló árfolyamon történő valuta vásárlásról vagy eladásról állapodunk meg.
- *swap*; egy valuta azonnali eladásának és későbbi visszavásárlásának összekapcsolása.

Monopol- és oligopol piacokon a cégek olykor export termékeikre a belső piacoknál alacsonyabb, ún. **dömping** árakat állapítanak meg. Ez bizonyos feltételek (pl. jelentős nagyságrendi megtakarítás) esetén nyereséges üzlet is lehet, leggyakrabban azonban elsősorban a versenytársaknak a piacról kiszorítása érdekében kerül alkalmazásra.

A külkereskedelemre ösztönzés erejét – az export és az import gazdaságosságát – több tényező befolyásolja:

- A munkamegosztásban mindkét félnél keletkező ún. *komparatív előnyök* (lásd fent) adják a külkereskedelem hagyományos magyarázatát.
- A külkereskedelmi döntéseknél a jelzett előnyökön kívül a *szállítási költségeket* is figyelembe veszik, az igen magas szállítási költségű áruk ugyanis csak bizonyos távolságig szállíthatók gazdaságosan. Ez az oka annak, hogy bár a komparatív előnyök az országokat erőteljes specializációra és a specializált termékek széleskörű cseréjére ösztönzik, a tényleges nemzetközi specializáció kisebb, mint amit a komparatív előnyök indokolnának.
- A valuta *árfolyam* alakulása ugyancsak jelentősen befolyásolja a az export, illetve az import volumenét. Az árfolyam-emelkedés az exportot ösztönzi és az importot visszafogja, a csökkenés pedig ellenkező hatású. Az export ellenértékét ugyanis valutában fizetik, de az exportőr ezt belföldi költségei fedezése céljából (zömében) forintra váltja, s ekkor az árfolyam emelkedése esetén több, csökkenésekor kevesebb forinthoz jut. Az importőrnek viszont ahhoz, hogy kifizethesse a behozott áru ellenértékét, valutát kell vásárolnia, áruját azonban forintért adja el, s ebből akkor kell az áru megvásárlásához szükséges valutáért többet kiadnia, ha az árfolyam magas (illetve növekszik), ha viszont az árfolyam alacsony, illetve csökken, a valutát kevesebb forintért is megkapja.
- De a külkereskedelem esetében erőteljes az *állami szabályozás* is (amiről a következő pontokban található részletesebb információ).

A nemzetközi kapcsolatok egyéb formái

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok köre messze meghaladja a kereskedelem tárgykörét. E kör az elmúlt évtizedekben a kapcsolatrendszerek szorosabbá válásával – az ún. globalizációval – jelentősen gazdagodott is.

- ☐ A **globalizáció** azt a folyamatot jelenti, amelynek során a nemzetközi gazdasági kapcsolatok már az élet számos területén, így a gazdaságban is az *egész világra* kiterjednek, ennek során e kapcsolatoknak – és a hatalom-gyakorlásnak – *világrészeken átnyúló hálózatai* alakulnak ki, s mindez a nemzeti gazdaságpolitikák mozgásterének bizonyos korlátozását, elsősorban egyes állami hatáskörök „nemzetek feletti” intézményeknek átadását is eredményezi. A folyamatot a következő leckében tárgyaljuk részleteiben.

A következőkben a nem kereskedelmi gazdasági kapcsolatok néhány fontosabb típusát emeljük ki.

3. Egyének is figyelemre méltó nemzetgazdasági hatású nemzetközi „kapcsolatokat” hoznak létre pl. a turizmus, valamint a *külföldi munkavállalás* keretében.
4. A vállalatok nemzetközi kapcsolatrendszerükben – gyakran a korszerű info-kommunikációs technika lehetőségeit is hasznosítva – szervezeti innovációkat vezethettek be. Ilyenek például:
 - A beszállítás (outsourcing) szerződésben rögzített tartalmú rendszeres együttműködés valamely termék (szolgáltatás) előállítója, illetve az ehhez anyagot, alkatrészt, részegységet stb. szállító cég(ek) között. A világgazdasági integráció felé tett lépés az is, ha a kkv(-k), illetve egy, az országukban is működő multi közt alakul ki ilyen együttműködés (hiszen ehhez is a minőségi és szállítási követelmények pontos teljesítése szükséges), de a fejlettebb forma az, ha a kkv(-k) ilyen módon nem csak egy, hanem sok vállalattal létesítenek kapcsolatot, sőt, pl. exportálni is tud(nak).
 - ☐ A beszállítás a beszállítónak biztos piac, e mellett lehetővé teszi a piackutatási, raktározási költségek csökkentését is. A beszállítást fogadó cégnél viszont előny lehet a beszerzési költség, valamint a beszerzési ár csökkenése is, de az igazi haszon a TQM, illetve a JIT bevezetésére, azaz a minőségellenőrzési, raktározási költség csökkentésére nyíló esély. Széles körben további lehetőség az e téren elkerülhetetlen költségeket és kockázatokat kölcsönösen mérséklő K+F együttműködés.
 - A külföldi „működő tőke” befektetés (foreign direct investment, FDI) során a befektető nem a saját országában vásárol meg vagy hoz létre vállalat(oka)t. A befektetést igen sokszor elsősorban a befogadó gazdaság sajátosságai (pl. alacsony munkabére), máskor a tulajdonlásnak az exporténál kedvezőbb lehetőségei, s olykor a nemzetköziesedés előnyei (pl. a nagyobb piac) magyarázzák (Dunning, 1998), olykor pedig a tudás-transzfer lehetőségei indokolják (Hodgson, 2002).
 - Az ún. multinacionális vállalatok (multik) olyan cégek, amelyeknek számos országban van leányvállalatuk, illetve ott sok céget ellenőriznek. A leányok legtöbbször „működő tőke” export (foreign direct investment, FDI) keretében jönnek létre (Krugman – Obstfeld, 2003). Szerepük rohamosan növekszik, napjainkban közel 100 ezer nemzetközi cég van, s ezek közel 100 millió embert foglalkoztatnak (UNCTAD, 2012).

- ☐ A multik kialakulásának változatos okai lehetnek. Az alapvető indíték korábban a nyersanyag-források megszerzése volt, napjainkra azonban inkább a piacszerzés, az értékesítés bővítése lett. Az utóbbira számos meggondolás ösztönözhet:
 - természetes ösztönző a nagyságrendi hozadék,
 - sokszor fontos a cég bizonyos szellemi tulajdonainak (műszaki, vezetési tudásának, hírnevének) kiterjesztett hasznosítására, a fajlagos tranzakciós költségek csökkentésére nyíló lehetőség is, de
 - a fejlett országokban működő cégek gyakran a fejlődő országok alacsony munkabéreinek (és beszállító hálózatának) a kihasználása céljából is kihelyezik termelésük bizonyos fázisait, s
 - vonzó lehet a tőkeimportot fogadó állam szubvenciója, vagy
 - a fogadó országban lehetségessé váló monopol-ár megállapítás is (Krugman – Obstfeld, 2003, Dunning, 2009), mindezen túlmenően
 - olykor a versenytárs kivásárlása is vonzó meggondolás lehet.

- ☐ A nemzetközi cégek sajátos típusa a befogadó országban gazdasági tevékenységet nem végző ún. *offshore* cég. Gyakran visszaélések céljából adóparadicsomokban kerülnek megalapításra, egyes országokban semmilyen nyilvántartás vezetésére nem kötelezettek.
 - A *közös vállalat* a jelentős versenyképességi előnyökkel rendelkező, de valamely korlátozott kapacitása (pl. forráshiánya, elégtelen piacismerete, vagy menedzsment tapasztalata) miatt egy piac meghódítására egyedül nem képes cég lehetősége a piacbővítésre.
 - A **stratégiai szövetség** (strategic alliance) a világgazdaság oligopol piacon működő legnagyobb vállalatai közti megállapodás közös K+F-re. Ilyen megállapodásokat kötöttek pl. egyes autóipari óriások, mivel egyedül egyikük sem tudta finanszírozni az ipárágban szükséges K+F hatalmas költségeit.

Természetesen az árfolyam-változások a külkereskedelem kapcsán említetthez hasonló motivációkat adnak a nemzetközi kapcsolatok most vázolt

típusai, pl. a „működő tőke” beruházás, a külföldi munkavállalás számára (de külföldi munkavállalás stb. esetén is).

- ☐ Itt térünk ki a nemzetközi munkaerő-áramlás gyakran vitatott mikro-szférabeli hatásaira. Krugman – Obstfeld (2000, 182. oldal) meggyőzően igazolja ugyanis, hogy ezen áramlás közelíti egymáshoz a két érintett ország munkabér-szintjét és növeli a világ termelését (kibocsátását) azonban mindkét ország egyes érdekcsoportjainak – így a munkaerőt adó szegény országban a korábban az elvándorlókat foglalkoztató ágak cégtulajdonosainak, a fogadó országban a helyi munkaerőnek – veszteségeket is okoz.
- 5. Alapvetően változtak továbbá a nemzetközi vállalati kapcsolatok a külgazdasági *integrációk* – Európában mindenek előtt az EU létrejötte – nyomán is. A valamennyi tagállam által eddig elfogadott, a vállalatok számára legfontosabb gazdasági szabályok a következők:
 - a szabad kereskedelmet szabályozó versenytörvény és
 - az ún. négy szabadság elve (amely szerint meg kell teremteni az áruk, szolgáltatások, valamint a tőke és a munkaerő szabad áramlását).
 - A szélesebb körű politikai, kiemelten jogi harmonizációnak is vannak azonban eredményei. Összehangolták a vállalati jogot, vannak közös környezetvédelmi, mezőgazdasági, regionális törekvések, általánossá vált a közvetett adózás (az ÁFA, igaz, jelentősen különböző kulcsokkal).

A fentiek mellett a tagországok egy része 1999-ben saját valutájáról is lemondott, s bevezette a közöset, az eurót is.

- ☐ Az euró-övezethez csatlakozás feltételei (az ún. **Maastricht-i kritériumok**) az infláció, a kamatláb, az államháztartási hiány és az államadósság mértéke, valamint a valutaárfolyam stabilitása alapján ellenőrzik a gazdaság egyensúlyát.

Mindezt a vállalatoknak is ismernie, s döntéseinél érvényesítenie kell – ugyanakkor elvárhatják, hogy a közös szabályozás előírásait üzletfelei és a gazdaság egyéb szereplői is betartsák.

A témára a következő leckében visszatérünk.

- 6. Az elmúlt néhány évtizedben a vállalatokra érdemi hatást gyakorló nemzetközi kapcsolatok rendszere széles körben fejlődött a

bankoknak a világ egészére kiterjedő együttműködése, az ún. *globális tőkepiac* kialakulása miatt is. A bankkártyák elterjedése igen erőteljesen kibővítette a banki ügyfélkört. Az egységes hálózat létrehozatala radikálisan lerövidítette a pénzügyek intézéséhez szükséges időt. S egyes új értékpapír „termékek” megteremtése többszörözte a bankok piacait – és spekulációs lehetőségeit is. Mivel pedig az utóbbi változás már több ízben is a világgazdaság egészének a stabilitását veszélyeztető pénzügyi stb. csődökre vezetett, megkezdődött az ezen intézmények világméretű szabályozásával kapcsolatos munka is.

Ugyanakkor új típusú globális gondok is jelentkeztek. A *környezetszennyezés* pl. ma már az emberiség pusztulására is veszélyt támaszt, aminek nyomán – egy közismert tudós-csoport, az ún. Római Klub jelentésének hatására – a világ egészére kiterjedő mozgalom indult a fenntartható fejlődés követelményeinek betarttatására. Így a természeti környezet védelme érdekében a „felelős” vállalatirányításnak is törekednie kell egyrészt a természeti kincseknek, ma elsősorban az energia-forrásoknak előre látó felhasználására, másrészt a környezetszennyezés minimalizálására (lásd: 12. lecke).

11.2.2 A külgazdasági kapcsolatok kormányzati befolyásolása

A nemzetközi kapcsolatok befolyásolása

A fejlett országok napjainkban általában a *szabad* (korlátozás-mentes) *kereskedelem* hívei.¹⁴ Az EU politikai erőinek a többsége pedig *nem csak* az áruk és szolgáltatások szabad kereskedelmét, hanem a *négy szabad-ság* elvének érvényesülését, azaz az előzőkön túlmenően a tőke és a munka szabad áramlását is kívánatosnak tartja.

Ugyanakkor, bár a külkereskedelem minden ország számára komparatív előnyöket kínál, ezeket csak egyes ágazatok termelői hasznosíthatják, számos további profil cégei viszont az import éles versenyével szembesülnek. Ezért az utóbbiak gyakran követelik az import korlátozását, akár a gazdasági önellátás, az ún. **autarchia** megteremtését is. A követelések megvalósítása azonban – napjainkban – többnyire kevés eredményt hoz. Persze vannak kivételes esetek. Általános vélemény például, hogy az új iparágak védelme érdekében olykor bizonyos korlátozások (lennének) indokoltak. Egyesek a külkereskedelmi mérleg (egyenleg) egyensúly-javítása céljából is hasonló intézkedéseket javasolnak.

¹⁴ A külkereskedelem hagyományos elméletéről lásd pl. Heller (1947).

De esetenként az exportőrök is követelik kivitelük támogatását – bár tudják, hogy ezt a nemzetközi egyezmények, így a GATT elvei is tiltják, s az exportot befogadó országok is „ellentételeznék”.

A külkereskedelmi beavatkozást célzó beavatkozások hagyományos – *közvetlen* – eszköze az *import korlátozás* (is). Több technikája van:

- A *kvóták* áru-csoportonkénti mennyiségi import korlátok. Nemzeti hatáskörben kerülhetnek megállapításra. De mivel egy-egy új kvóta rögzítése kereskedelmi „háborút” indíthat (hasonló ellenintézkedésekre adhat okot az érintett exportáló országokban), ezért többnyire előzetes egyeztetésre kerül a partner-országokkal.
- Olykor „ötlet-gazdag” **adminisztratív protekcionizmus** kiépítésére (az import adminisztráció igen bonyolult módjának kötelezővé tételére, pl. egészségügyi feltételnek álcázott, vagy elérhetetlen helyen történő engedélyezést előíró korlátozásokra) is sor kerül. Legtöbbször ezek is válasz-lépéseket váltanak ki.
- Korszerűbb import-korlátozási módszer a *vám* kivetése (mivel a vámmal terhelt importáru árát a vám is növeli). Kivetése, változtatása szintén nemzetközi egyeztetést igényel.
- Vannak eszközök a más országok támogatott exportja elleni védekezéshez is. Az Unió pl. az unión kívüli országok /1/ dömpingje, /2/ államilag támogatott, illetve /3/ tömeges és kártékony hatású exportja esetén az ún. TDI (Trade Defence Instruments) eszközökkel segítheti a tag-államok termelőit (Papanek – Papanek, 2011).
- De olykor „kifinomult” eszközök – pl. a „Végý hazai terméket!” mozgalom – is hatásosak.

Közvetlen export-támogatásra viszont csak kevés ország vállalkozik (az elmúlt években legtöbbször Kínát vádolták vele, de mivel ott központi ár-szabályozás van, a vád nehezen igazolható). A „kifinomultabb” közvetett (pl. oktatási, innovációs, környezetvédelmi stb.) támogatások viszont elterjedtek.

A külkereskedelem volumenét a behozatali, kiviteli kvótákon, vámokon, az adminisztratív fékeken stb. túlmenően is sok tényező befolyásolja. A magyar exportőrök gyakran számíthatnak pl. a *gazdasági diplomácia* támogatására. Az EU tagországokban jelentős hatású az is, hogy az uniós piacokon az exportot nem gátolják kontingensek, vámok pedig nincsenek.

Ugyancsak változatosak a külkereskedelem *közvetett* befolyásolásának eszközei. Mód van pl. az exportőr ágazatok, vállalatok szubvencionálására, ezen ágazatok munkaerő-kínálatának kiemelt fejlesztésére, a versenyké-

pességüket javító innovációk elősegítésére stb. E technikák célszerű alkalmazási köre azonban élesen vitatott. Kozma (2001) azt ajánlja, hogy a kormányzatok felhasználásukkal teremtsék meg versenyképes export-ágazataikat. Mások úgy vélik azonban, hogy a kormányzatoknak hagyniuk kell, hogy a jövőben sikeres profilok, cégek (a nyertesek) a piaci verseny keretében alakuljanak ki, mert nem lesznek életképesek, ha adminisztratív úton kerülnek kiválasztásra.

A fizetési mérleg

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok igen széles körben tesznek szükségessé határokon átnyúló pénzmozgásokat. Ezeket az ún. fizetési mérleg foglalja össze.

- ☐ A **fizetési mérleg** egy adott ország nemzetközi pénz-forgalmáról ad képet – valutában (!). Főbb tételei: áru export és import értéke (ezek egyenlege az ún. külkereskedelmi mérleg), szolgáltatás export és import értéke, külföldre fizetett, és külföldről kapott jövedelmek, viszonzatlan átutalások (az eddigi tételek egyenlege az ún. folyó fizetési mérleg egyenleg), tőke export és import, devizatartalékok változása.

A fizetési mérleg egyenleg alakulását a mérleg-tételeken, s az ezek változásait motiváló árfolyam-hatásokon túlmenő tényezők is befolyásolják. Így jelentős befolyást gyakorol rá egyrészt az, hogy hogyan alakul az infláció – pontosabban: a kamatszint – az adott országban, valamint abban az országban, ahol az összehasonlító valuta forgalomban van (hiszen a tőzsdék a befektetőknek azonos hozamokat ígérnek, azaz a kamatkülönbségeket kiegyenlítik), másrészt az adott ország gazdasága iránti bizalom (melyet sokban az ország fizetési mérleg egyenlege is alakít mivel a többlet biztonsággént, a deficit kockázatként kerül értékelésre).

A fizetési mérleg hiány (deficit) elsősorban nemzetközi hitelek, azaz eladósodással fedezhető. A legtöbb ország „kedvező” fizetési mérleg egyenlegre, de legalább a nagy nemzetközi („külső”) hiány elkerülésére törekszik. Erre a kormányzatoknak is változatos lehetőségei vannak:

- Alkalmazhatja pl. a „kifinomultabb” import-korlátozás, vagy
- export-támogatás valamely technikáit.
- Ösztönözheti, vagy fékezheti a külföldi tőke importot (magas, illetve alacsony kamatokkal, beruházási kedvezményekkel vagy ezek hiányával).
- Mérsékelheti az import belföldi felhasználását is a lakossági fogyasztás, illetve a beruházások visszafogásával.
- De az ország iránti bizalom erősítése is hatásos lehet.

Az elmúlt évek nagy európai pénzügyi válságának a tapasztalatai arra mutatnak azonban, hogy súlyos eladósodás esetén mindez elégtelen lehet. S a megoldásra nincs is egyértelmű recept. A közelmúltban a nemzetközi pénzügyi intézmények a restriktív, a (jelentős import tartalmú) lakossági fogyasztás és az (állami) beruházások csökkentésére tettek javaslatokat. Ez olykor eredményes volt, máskor azonban nem. A magyar „unortodox” politikának, így a multik megadóztatásának (az ilyen módon jelentősen romló árfolyamnak) az eredményességét viszont csak a jövő igazolhatja.

11.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

11.3.1 Összefoglalás

A leckében mindenekelőtt a (nemzetközi) gazdasági együttműködés ún. komparatív előnyei kerülnek kiemelésre. Majd a külkereskedelmi ügyletek két alaptípusát, az exportot és az importot említjük meg, jelezve, hogy gazdaságosságukra az árfolyam is alapvető hatást gyakorolhat. Ismertetjük a nem kereskedelmi jellegű nemzetközi kapcsolatok néhány fontosabb típusát, így a beszállítást, a működő tőke importot, a multinacionális céget – valamint a gazdasági integrációknak, így az EU-nak és a globális tőkepiacnak a kialakulását. Szólunk továbbá a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szabályozásának kérdéseiről, a szabad kereskedelem, illetve autarchia dilemmájáról és az állami beavatkozás technikáiról, a kvótákról, vámokról. A tárgyalást a fizetési mérleg főbb tételeinek az ismertetésével zárjuk.

11.3.2 Önellenőrző kérdések

- ? Mondjon 3 példát a komparatív előnyök forrásaira!
- ? Nevezzen meg néhány, a vállalati külkereskedelmi törekvések erősségét befolyásoló tényezőt!
- ? Milyen nem kereskedelmi jellegű vállalati külgazdasági együttműködési formákat ismer?
- ? Mi az ún. négy szabadás elve?
- ? Melyek az import korlátozás leggyakoribb technikái?
- ? Sorolja fel a fizetési mérleg főbb tételeit!
- ? Milyen eszközöket alkalmazhat a kormányzat a „külső” eladósodás mérséklésére?
- ? Mi a beszállítás? Melyek a főbb előnyei?
- ? Miként hatnak az árfolyam-változások az exportra, illetve az importra?

- ? Sorolja fel az unió piacvédelmi eszközeit (az ún. TDI-ket)!

11.3.3 Gyakorló tesztek

- ? Mondjon 3 példát a komparatív előnyök forrásaira! **természeti adottságok, termékek munka, illetve tőke-igényes jellege, termékek high-tech jellege, országok specializációja**
- ? Hogyan alakul ki egy EU tag-ország valutájának az árfolyama?
 - az Unió határozza meg
 - az ország nemzeti bankja szabályozza
 - **a piaci kereslet és kínálat hatására ingadozik**
 - az exportőr és az importőr állapotnak meg róla
- ? Mi az arbitrázs? **valutát veszünk, ahol olcsó, s ugyanakkor el is adunk, ahol drágább**
- ? Mondjon két példát a vállalatok nem kereskedelmi nemzetközi kapcsolatainak típusaira! **beszállítás, működő tőke befektetés, multinacionális vállalat, közös vállalat, stratégiai szövetség**
- ? Mi az off-shore cég? **adóparadicsomban alapítják többnyire adó-takarékossági célból, és az anya-országban nem végez gazdasági tevékenységet**

12. LECKE: INTEGRÁCIÓ, GLOBALIZÁCIÓ

12.1 CÉLKITŰZÉSEK ÉS KOMPETENCIÁK

A 12. leckében napjaink legfontosabb világgazdasági folyamatait törekszünk bemutatni. Kiemeljük, hogy a nemzetközi kapcsolatok gazdagodása a korszerű műszaki-gazdasági fejlődés elkerülhetetlennek tűnő mozzanata. Áttekintjük a folyamatok vezérlését felvállaló legfontosabb szervezeteket. Elemezzük a folyamatok fő előnyeit (kiemelten: az életminőség javulására nyíló esélyeket), de nem hallgatjuk el a változások (pl. környezeti) veszélyeit sem.

Bízunk benne, hogy a lecke anyagát elsajátító hallgatók megértik korunk legfontosabb műszaki-gazdasági tendenciáit és ennek hatására munkájuk során megkísérlik egyrészt hasznosítani az ezekben rejlő jövőbeli lehetőségeket, másrészt elkerülni, de legalább mérsékelni a fejlődés mind fenyegetőbb veszélyeit.

12.2 TANANYAG

36. ábra: Gondolattérkép

12.2.1 A globalizáció fogalma

Bár a nagy távolságokon, s országhatárokon is átnyúló gazdasági kapcsolatoknak, miként ezt már a 11. leckében is hangsúlyoztuk, nagy hagyományai vannak, s még ezek szabályozására is vannak történelmi példák,¹⁵ az ún. **globalizáció** korunk jelensége. A kifejezés azon folyamatot jelenti, amelynek során a nemzetközi gazdasági kapcsolatok már az élet számos

¹⁵ A globalizáció előzményeit számos szerző a felfedezések és a gyarmatosítás korától kutatja. Nyilvánvaló azonban, hogy a folyamat gyökerei sokkal messzebbre is követhetők, számos információnk van pl. a föníciai, illetve görög városállamok közti, a Földközi tengeri kereskedelemért folytatott „versengésről” (ahol a fő kérdéseket, korunk gyakorlatához hasonlóan, gyakran szintén fegyverek döntötték el) stb.

területén, így a gazdaságban is az egész világra kiterjednek és ennek során **e kapcsolatoknak – és a hatalom-gyakorlásnak – világrészeken átnyúló hálózatai alakulnak ki**, valamint amely a nemzeti gazdaságpolitikák mozgásterének bizonyos korlátozását, elsősorban egyes „nemzetek feletti” intézményeknek átadását is eredményezi.

A kutatások arra mutatnak, hogy a globalizáció az emberiség legújabb kori történelmének elkerülhetetlen mozzanata. **A globalizációs folyamatokat ugyanis jelentős műszaki-társadalmi okok kényszerítik ki, s teszi lehetővé.**

A talán legfontosabb ok, hogy a demográfiai trendek évtizedek óta riasztóak. A Föld népessége ugyanis 1900-ban még nem érte el a 2 milliárdot (becslések szerint 1,7 milliárd volt) – majd gyorsuló ütemben szaporodott. A népesség száma a 2 milliárdot 1927-ben, a 3 milliárdot 1960-ban, a 4 milliárdot 1974-ben, az 5 milliárdot 1987-ben, a 6 milliárdot 1999-ben haladta meg, s jelenleg már 7 milliárddnál is magasabb. Az előrejelzések 2050-re 10 milliárdot megközelítő létszámot ígérnek, s többségük a további növekedést is előre jelzi. Ez a trend már a Föld eltartó képességének (energia-, víz-, élelmiszer-kapacitásainak) határait feszegeti. Az emberiség egyre kisebb területre szoruló egyedei így eleve a többiekkel való mind intenzívebb kapcsolattartásra és probléma-megoldásra vannak ösztönözve (kényszerítve).

A jelzett ösztönzés erősségét jelentősen tovább növeli, hogy **a népesség-szám alakulása élesen eltér ország- és település-típusok szerint.** A növekedésre első sorban egyes fejlődő államokban, s mindenkor első sorban a városi népesség körében került, s kerül sor. Ez alapvetően különböző gazdasági következményekkel jár a fejlett, illetve a fejlődő államokban. Az egyébként is „gazdag” fejlettek többségében a lakosság száma már nem növekszik, esetenként inkább csökken, így a gazdasági haladás eredményei a meglévő (egyre öregedő) népesség életszínvonalát növelik. A fejlődő országokban viszont a népesség-robbanás dinamizmusa esetenként a gazdasági haladás üteménél is gyorsabb. Így, bár egyes érintett nemzetek erejük végső megfeszítésével küzdenek az újabb és újabb élelmiszer- és lakás-gondok megoldásáért, az egyre több gyermek iskoláztatásáért, a növekvő számú fiatal munkavállaló számára munkahely létesítéséért, illetve a növekvő környezetszennyezés visszaszorításáért, térségeikben egyre nő a nagyvárosok nyomortelepein embertelen körülmények közt élők hányada is¹⁶. A mindebből fakadó „Észak–Dél” ellentét (és az ezzel is összefüggő környezeti gond) pedig szintén csak világméretű összefogással – lenne – kezelhető.

¹⁶ Egyes előrejelzések azzal számolnak ugyan, hogy az iskolázottság növelésével a fejlődő államokban is stabilizálódik a népesség szám, de e remény realizálása a nyomortelepek szaporodására vonatkozó rémképek alapján megkérdőjelezhető.

A műszaki haladással megnyíló lehetőségek

Az elmúlt évtizedben **a globalizáció előrehaladását egyes műszaki tényezők, így a hatékony infó-kommunikációs technika (IKT) térnyerése és a közlekedés fejlődése jelentősen támogatta is.**

A korszerű IKT találmányok az emberiség egészének korábban elképzelhetetlen lehetőségeket kínálnak.

- A nagy távolságokra (dróton) adatokat továbbító *távíró*t már az 1830-as években,
- a hang-átvitel jóval nagyobb információ-közlő kapacitását felkínáló *telefont* az 1870-es években, s
- a XIX-XX. századfordulón a drót nélküli ún. szikra-távíró is feltalálták. Majd
- az 1920-ban a tömegek „tájékoztatására” képes első *rádió*-adásokra, s
- az 1930-as években az első kép-továbbításokra – *TV* adásokra – is sor került.
- Az IKT igazi sikereire azonban az először 1981-ben összeállított asztali *számítógépek* elterjedéséig, valamint
- a nagy IKT *hálózatok*nak – a mai nevén: internetnek – az 1960-as években megkezdett, de csak az 1990 körüli években világméretűvé vált kiépüléséig várni kellett.

A vázolt hatásokat a közlekedési eszközök fejlődése, az akár a kontinensek közti gyors – 24 órán belüli – helyváltoztatás (és áru-szállítás) lehetőségeinek a megteremtése is kiegészítette.

Mindez alapvető jelentőségű a földi lakosok többségének az életében: az emberiség csaknem egészének lehetőséget kínál a világ megismerésére, kapcsolatainak kibővítésére, szinte mindenkinek jelentősen megkönnyítette a mindennapi életét, sokaknak felkínálta az otthoni munkavégzés lehetőségét is – azaz valóban módot teremtett az életmód javulására.

12.2.2 A globalizáció intézményei

Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kapcsolatok intézményrendszerének mind a vállalati, mind a „nemzetek feletti” szférákban számos eleme alakult ki. A 11. leckében már szóltunk a működő tőke befektetésről, a beszállításról, a multinacionális cégekről, az európai integrációról, a globális tőkepiacról stb. A következőkben az ott elmondottakat egészítjük ki.

Multinacionális vállalatok

Amint a 11. leckében rámutattunk, a multinacionális vállalatok (multik) olyan cégek, amelyeknek számos országban van leányvállalatuk, illetve ott sok céget ellenőriznek. A XX. század elején a korai multik anya-vállalata általában USA-beli cég volt. Később az Egyesült Királyság, Japán, Németország, Franciaország vállalatai – sőt, a közelmúltban Kína is – részt kértek az üzlet hasznából. A pénz jelentős hányada fejlett államokba, az EU-ba és Észak-Amerikába áramlott, de sokat kapott Kelet- és Dél-Ázsia is.

A multinacionális cégek letelepedése gyakran a befogadó államok gazdaságának jelentős korszerűsödését eredményezte. E hatásban a tudás-áramlás (a **technológia-transzfer**, kiemelten: a vezetési ismeretek átadása) sokszor a kapott tőkénél is fontosabb volt. Ugyanakkor a vezetési ismeretek befogadása a gazdaságfejlesztő hatáson túlmenően a globalizáció gyorsulását, a további nemzetközi kapcsolatok kiépülését is elősegítette – de nem ritkán a befogadó ország kizsákmányolását is fokozta (Stiglitz, 2002).

A multik kiemelkedően fontos gazdasági hatása az is, hogy a folyamatok többszörösére növelték a világkereskedelem volumenét, illetve a fejlődő gazdasági résztvevők technológiai színvonalának emelésével párhuzamosan világszerte a kiegyenlítődés felé mozdították a béreket is. Mivel pedig az utóbbi hatás a legfejlettebb gazdaságokban a munkanélküliség emelkedésével és bér-csökkenéssel is járt, ez ott is ösztönözte a versenyképesség emelését célzó jelentős erőfeszítéseket, deregulációt, innovációkat stb. (Lásd pl.: Schmidt, 1998).

Az európai integráció sikere: az EU

Az európai integráció első lépése a *Montánunió* (pontosabban Európai Szén és Acél Közösség) létrehozása volt 1951-ben; melyet 6 tag-ország az addig állami irányítású két ágazat közös vezetésére alapított. Majd 1958-ban ugyanezek az államok az *Európai Gazdasági Közösség* megalapításával kibővítették gazdasági együttműködésüket. 1973-tól a Közösség folyamatosan bővült (kezdetben „nyugat-európai” államokkal). Az 1985-ben aláírt Schengeni egyezmény a mindenkori Közösség állampolgárainak lehetővé tette az útlelvizsgálat nélküli határátlépést is. Az integráció bővülése 1990-től „közép-európai” államokkal folytatódott.

1993-ban a Maastricht-i szerződéssel a Közösség – pénzügyi együttműködés ígéretével – **Európai Unióvá** alakult, s ennek nyomán 2002-ben 12 tagállam euróra cserélte saját valutáját. 2014 elején **az Uniónak 28**, az ún. **euró-zónának 18 tagja** van. A további bővülés lehetőségeivel kapcsolatosan immár évtizedes vita van mind Törökország, s 2014-től Ukrajna uniós felvételéről, mind az euró-zóna célszerűségéről.

Az Unió irányításának – elvi – alapja a szubszidiaritás; tehát az, hogy Unió csak azon kérdésekben dönt, amelyek a tagállamok szintjén nem eldönthetők. Jogalkotói szerve az Európa Parlament és az Európai Unió Tanácsa. A végrehajtó szerv a tag-országoként egy-egy biztosból álló Európai Bizottság. Bírósága az Európai Közösségek Bírósága (és a Törvényszék).

A tagállamok által eddig elfogadott legfontosabb irányelvek a négy szabadság elve (lásd: 11. lecke), **s a szabad kereskedelmet szabályozó verseny törvény**. A szélesebb körű politikai, kiemelten jogi harmonizációnak is vannak azonban eredményei. Összehangolták a vállalati jogot, vannak közös környezetvédelmi, mezőgazdasági, regionális törekvések, általánossá vált a közvetett adózás (az ÁFA, igaz, jelentősen különböző kulcsokkal).

Az Unió hatásköre folyamatos viták tárgya. Egyes államok (Dánia, Egyesült Királyság, Svédország) úgy vélik, az a célszerű, ha a döntéseket a tag-államok kormányai – és egyhangúlag – hozzák. Mások (BENELUX, Francia-, Német- és Olaszország) inkább az uniós képviselők többségi állásfoglalásával hoznának határozatokat, s ezzel a kisebbségben levőket is az általuk nem támogatott döntések végrehajtására kényszerítenék. A valós folyamatok azonban eddig a centralizáció felé mutattak (gyakran ellenkező irányú lépésekkel, kiemelten a régiók szerepének bővülésével párhuzamosan).

Néhány fontos „nemzetek feletti” intézmény

A II. világháború végén a győztes nagyhatalmak a világgazdasági folyamatok szabályozására is nagy hatású kísérletet tettek. A rendszer elsőként az országok akkor is jelentős fizetési mérleg problémáinak egységes rendezési elveit próbálta meg kialakítani, majd a gazdasági haladás egyéb gondjainak közös megoldását is megkísérelte. Ennek érdekében az ún. Bretton Woods-i megállapodásban (1945) létrehozták a szabályozás két – formálisan az ENSZ kereteibe illeszkedő – intézményét, az IMF-et és a Világbankot, 1947-ben elfogadták az ezt kiegészítő GATT egyezményt, valamint aranydeviza rendszert, s később, a fejlődő országok előrehaladásának segítése céljából további intézményeket is alapítottak.

Az **IMF** (International Monetary Fund, Nemzetközi Valutaalap) feladata az országok fizetési mérlegeinek megfigyelése és – *átmeneti* mérleg-hiány jelentkezése esetén – (rövidebb távú) hitelek nyújtása. Az Alap az évek során elsősorban a fejlődő országoknak nyújtott – egyre keményebb, és sokat bírált feltételekkel – hiteleket.

További információk:

19. <http://www.imf.org/external/index.htm>

A **Világbank** (WB, pontos nevén International Bank for Reconstruction and Development) elsősorban a nemzetközi beruházásokat segíti *hosszú távú* hitelekkel.

További információk:

20. <http://www.worldbank.org/>

A **GATT** egyezmény (General Agreement on Tariff and Trade) három alapelvet rögzített. Az aláírók kötelezték magukat, hogy

- **külkereskedelmükben minden állam esetében az ún. legnagyobb kedvezmény elvét alkalmazzák**, azaz minden állam áruira azt a legalacsonyabb vámot vetik ki, amit valamely államnak már megadtak;
- felszámolják a kereskedelem „nem tarifális” akadályait (elsősorban a kontingenseket);
- a vitás kereskedelmi kérdéseket törekszenek tárgyalások keretében megoldani.

Az 1947-től 1971-ig működött *aranydeviza rendszerben* a fizetési mérleg hiányok rendezése érdekében az USA vállalta a dollár aranyra való átválthatóságát, a többi állam pedig kötelezte magát arra, hogy ha valutája árfolyama ingadozik, akkor ezt valutája felvásárlásával vagy eladásával stabilizálja. A vázoltak szerint létrejött rendszernek fontos sajátossága volt részlegessége: csak a nemzetközi áruforgalom szabályozására törekedett, s a szovjet blokk államaiban (mert nem fogadták el) egyáltalán nem érvényesült.

1971-ben azonban az USA fizetési mérleg hiánya miatt kénytelen volt felfüggeszteni a rendszer működését; azóta az árfolyamok a valutatőzsdéken alakulnak ki („lebegnek”). Napjainkra persze a szabályozás más elemei sokat fejlődtek, lényegében feloldották a fenti korlátozásokat is, s további szervezetek alapítására is sor került. 1995-től a szervezet helyére a WTO lépett.

További információk:

21. http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/06-gatt_e.htm

Az **OECD** (Organisation of Economic Co-operation and Development, Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) 1948-ban a Marshall terv lebonyolítására jött létre, s napjainkban egyes fontos gazdasági kérdések megoldását segíti.

További információk:

22. <http://www.oecd.org/>

Az **EBRD**-t (European Bank for Reconstruction and Development, Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank) 1991-ben alapították. Feladata a korábban központilag irányított gazdaságok piacgazdasági átalakulásának tanácsadással, tőkével támogatása.

További információk:

23. <http://www.ebrd.com/pages/homepage.shtml>

A **WTO** (World Trade Organization, Kereskedelmi Világszervezet) 1995-ben jött létre a nemzetközi szabad kereskedelem, illetve a kereskedelmi tárgyalások elősegítésére.

További információk:

24. <http://www.wto.org/>

12.2.3 Korunk főbb világgazdasági trendjei

Az előzőekben vázolt folyamatok hatására az elmúlt évtizedekben alapvető változások következtek be a világgazdaságban. A következőkben kiemeljük a legfontosabbaknak ítélteteket.

A pénzügyi stabilizáció kísérletei

A modern árutermelő gazdaságok ciklikus természete a közgazdászok körében régóta ismert volt, s az 1929-33-as válság hatalmas kárai (valamint J.M. Keynes ajánlásai) nyomán a válság-elhárítási törekvések is egyre erőteljesebbekké váltak. A II. világháború után a nemzetközi kapcsolatok fent jelzett szabályozási törekvései keretében megindultak az egyes államok túlzott eladósodása miatti gazdasági zavarok kiküszöbölését célzó kísérletek is.

A Bretton Woods-i megállapodásban létrehozott aranydeviza- és hitelezési rendszer 1945-1971 között lehetővé tette a nemzetközi pénzügyek nagy (valuta-) válságok nélküli intézését, viszonylag sikeresen működött.

A dollár 1971 előtti gyengülése – és az 1973-as (ún. olaj-) válság – hatására kialakított új „rendszer” folyamatos, egymással nem összehangolt korrekciók során alakult ki, s működését az elégtelen koordináció, az ellenőrzés és egységes központi irányítás hiánya jellemzi (Szentés T. – Blahó A. in: Blahó, 2002). Jelentősen bővült a fejlődő országok segélyezésének, s a fizetési problémák hitel-nyújtással áthidalásának (majd esetenként az adósságok átütemezésének, elengedésének) gyakorlata.

Tetézi (többszörösére növeli) a gondok súlyát az ún. globális *tőkepiac* kialakulása (11. lecke). Három évtized után, a 2000-es évtizedben ezért egyre nehezebbé vált a pénzügyi stabilitás hagyományos módszerű megőrzése. Az ENRON-botrány¹⁷ már 2002-ben megrendítette a pénzügyi intézményrendszerrel kapcsolatos bizalmat, 2007-ben pedig súlyos, számos országot az állam-csőd közelébe sodró világgazdasági válság tört ki. Az IMF, a Világbank, és az EU is megkísérelte a gondokat a megszokott módon, adósság-átrendezéssel, –elengedéssel, költségvetési megszorításokkal stb. feloldani, ez azonban többnyire alacsony hatékonyságúnak bizonyult. A következmények még 2014-ben is beláthatatlanok.

Városiasodás

Az elmúlt évszázadban alapvetően változott meg a Föld lakosságának életmódja; míg 100 éve csak néhány százalékuk volt városlakó, napjainkban már városokban lakik nagyobbik felük. A kialakult rendszernek nyilvánvaló előnyei, s ezek mellett jelentős árny-oldalai is vannak.

A mind nagyobb (napjainkban már esetenként 20 milliós) mega-városok lakosainak sajátos életmódja van kialakulóban.

- Mind többen sok (olykor már 100) emeletes épületekben – másutt azonban favellákban (nyomortanyákon), vagy menekülttáborok sátraiban – mind kisebb egy főre jutó területen élnek.
- Növekvő hányadban nagy távolságokból, olykor más kontinensről kapják az energiát, élelmiszereket, de nem kis hányaduk ember-telen körülmények közt nyomorog, olykor éhen is hal.
- Csaknem mindannyian széleskörű – de olykor torz – tájékoztatást kapnak szinte minden fontos földi (esetenként Nap-rendszerbeli)

17 Az ENRON hatalmas USA-beli számítástechnikai cégnél az „élelmes” menedzsment, a könyvvizsgálóval összejátszva, a ténylegesnél magasabb nyereséget állapított meg, majd vezetői prémiumokat fizetett ki. A világ-válságot a cég részvényeinek a valós helyzet közismertté válása nyomán kialakuló gyors értékvesztése okozta.

eseményről; de egyre nagyobb hányadban sérülnek magánéletük tisztelőiben tartásával kapcsolatos jogaik.

- Legtöbbjük szinte azonnali (pl. skype) kapcsolatot létesíthet a Föld bármely táján élő társaival.
- Többségük sokféle – oktatási, egészségügyi, kereskedelmi, banki, közlekedési stb. – (elektronikus) szolgáltatást vehet igénybe.
- Mind többen „otthonukban” (olykor luxus-lakásában, de pl. Indiában sokan szó szoros értelmében az utcán) dolgoznak.

A magánélet vázolt trendjeinek jövőbeli perspektíváiról alig készült mértékadó elemzés, a demokrácia veszélyeztetéséről pl. inkább „csak” szép irodalmi művekben olvashatunk.¹⁸ A kivételek egyike Rodrik (2014).

Tudásalapú társadalom

A címben adott, szépen hangzó szlogen tartalmáról elsősorban a munka világával kapcsolatos művek értekeznek. Kiinduló pontjuk szerint a modern gazdaságokban a „munka” (a lakosok száma) csak kivételes esetekben növelhető, tőke pedig csak szűkebb, s többnyire kevésbé ígéretes körökben hiányzik, így e források bővítésétől nagy dinamizmus nem várható. Ezért **növekedést elsősorban a tudásbázis gazdagodása és a tudás hasznosítása**, azaz az innovációk, ezek piac-bővítő és termelékenységgel javító hatásai **eredményezhetnek**.

Az **innováció** – miként ezt már a 9. leckében is kiemeltük – az OECD világszerte elfogadott definíciója szerint új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás, új marketing módszer, vagy új szervezési-szervezeti technika bevezetése az üzleti gyakorlatban, a munkahelyi szervezetben, vagy a külső kapcsolatokban. (OECD, 2002).

Az innovációs tudás jelentős hányada az USA-ban vállalatoknál születik, ahol a kutatásokat végző vállalatok menedzserei gondoskodnak róla, hogy a kutatók főként a cég igényei szerinti témákban vizsgálódjanak, s az elért eredmények felhasználásra is kerüljenek a gyakorlatban. Európában azonban inkább egyes „önálló” felsőfokú oktatási intézményekben, illetve kutatóintézetekben keletkezik (s egyes USA szektorokban is az európaihoz hasonló helyzet alakult ki); e kutató intézményekben viszont a kutatások gazdasági összefüggései nagy mértékben a kutatóintézmény meggondolásain múlnak.

18 Platón görög filozófus az Állam című művében a tökéletes – bölcs filozófusok által irányított – állam képét is felrajzolta. Ez a felfogásmód azonban napjainkra a sci-fi „ponyvá”-irodalmába szorult vissza, s az „igényesebb” olvasmányok körében inkább néhány pesszimista mű, pl. A. Huxley: Szép új világ című, a jövőbeli többséget lebutított futószalag kiszolgálónak ábrázoló regénye, vagy G. Orwell: 1984 című, a Nagy Testvér mindent ellenőrző diktatúráját felvázoló jövőképe bizonyult eladhatónak.

A gazdaságilag értékes **új tudás létrehozatalának alapvető ösztönzője e tudás védelme**. Ezen, ún. **szellemi tulajdon** védelmének céljaira felhasználható eszközök a szabadalom, a használati mintaoltalom, a védjegy, a formavédelem, a know-how – és a szerzői jog.

A **szabadalom** maximum 20 évig (a vegyipar és gyógyszeripar területén meghatározott esetekben 25 évig) kizárólagos jogot ad a „találmány” hasznosítására, gyártására, forgalmazására az adott ország(ok) területén. Átvételéért és a benne rögzített tudás felhasználásáért fizetni kell.

A technika bármely területéről származó találmány szabadalmaztatható, ha (1) új, (2) feltalálói tevékenységen alapul, s (3) leírása alapján iparilag alkalmazható (reprodukálható) (Pintz, 2005).

A globalizáció keretében a szellemi tulajdon védelme érdemben erősödött. A fejlődő országok is elfogadták, hogy a szabadalmakért fizetniük kell. Tapasztalhatták ugyanis, hogy hiányuk jelentősen gátolja a technológia transzfert, pedig a közelmúltbeli vizsgálatok azt tanúsították, hogy az innovációnál legtöbbször nem valamely új, hanem az átvett tudás kerül alkalmazásra – azaz a sikert nem valamely új tudás létrehozata, hanem a tudás terjedése (knowledge diffusion) eredményezi.

Fenntartható fejlődés

A gazdasági fejlődés fenntartható¹⁹ voltával kapcsolatos követelmény az 1972-ben években – a Római Klub *The limits to growth* című jelentésének hatására – vált közismertté. E jelentés arra mutatott rá, hogy **a Föld erőforrásainak kimerülése, illetve az egyre nagyobb környezetszennyezés következtében nincs mód az elmúlt évszázad(ok) gyors gazdasági növekedésének folytatására**, s a körvonalazódó gondok kezelése globális intézkedéseket követel. Az adott diagnózist a szakértők elfogadták, a gond elhárítására ajánlott terápia azonban nem egységes. A nézetek egyes hívei „csak” a természeti környezet védelmét szorgalmazzák, mások ezen túlmenő célok kitűzését (pl. a szegénység elleni küzdelmet) is szükségesnek ítélik.

A **természeti környezet** védelme egyrészt a természeti kincseknek, ma elsősorban az energia-forrásoknak előre látó felhasználására, másrészt a környezetszennyezés minimalizálására törekszik (Szlávik, 2013). A szerzők szerint a probléma oka mindkét esetben az, hogy a természet károsítása externália (azaz a vállalati kalkulációk nem tükrözik, hogy a felhasznált vagy elszennyezett forrással „elfogyasztjuk” az emberiség rendelkezésére álló készletet; lásd: 10. lecke).

A természeti kincsek esetében tehát a cél a nem megújuló energia- és anyagfelhasználás mérséklése

¹⁹ A fenntarthatóság fogalmáról lásd a 7.2.1. pontot.

- takarékosággal,
 - a megújuló (pl. vízi-, szél-, nap-) források felhasználási arányainak növelésével,
- a hulladék újrahasznosításával.

A szennyezés esetében viszont az alapvető feladat

- a mind tisztább technológiák megteremtése és
- a felkészülés a várható éghajlati változásokra, tengerszint emelkedésre.

A jelzett célok elérési módja azonban bizonytalan. Valamennyi tárgykörben nagy mértékben nehezíti pl. az előrehaladást, hogy ez ütközik egyes, a jelenlegi helyzet megőrzését illetően nagy érdek-érvényesítő erővel rendelkező érdekcsoportok (pl.: az olajexportáló országok) érdekeivel.

A szegénység visszaszorításának – kiemelten az Észak-Dél ellentét feloldásának – a tennivalói még vitatottabbak. Hagyományos javaslat (és pl. Kínában gyakorlat) a születés-szabályozás is. Ugyancsak elterjedt a fejlődők segélyezése. Ezek esetenként, pl. a kelet-ázsiai kis tigriseknél sikeresek voltak, másutt, így a legtöbb afrikai és számos dél-amerikai országban azonban nem, mivel az életszínvonal különbségek még nőnek is. A szakértők többsége úgy véli ezért, hogy az utóbbi térségekben **a problémák a kulturális felzárkózás, kiemelten hatékony oktatás nélkül nem megoldhatók**. E tárgykörben a vállalatoknak (pontosabban a vállalati HR menedzsmentnek) is számos tennivalója van. Más kérdés, hogy a kulturális felzárkózáshoz az érintett államok demokrácia-deficitjét, kiemelten az ott burjánzó korrupciót is fel kellene számolni. Szingapúr jó példája azt mutatja, hogy ez se lehetetlen (az elért siker receptjét azonban nem ismerjük).

A vázoltak – és napjaink katasztrófa-jövőképei – ellenére azonban M. Ridley világhírű (2012) könyvében az elmúlt évezredekben tendenciájában növekvő, s az utolsó évszázadokban nagyságrendileg javuló életszínvonalra (pl. GDP/főre) hivatkozva józan optimizmussal ítéli meg az emberiség belátható jövőjét is. Miként ezt már a 9. leckében is kiemeltük, azt feltételezi, hogy az emberiség, lehet, hogy jelentős katasztrófák után, de megtalálja a bajok elhárításának, vagy az elháríthatatlan problémákhoz igazodó túlélésnek a lehetőségét.

12.3 ÖSSZEFOGLALÁS, KÉRDÉSEK

12.3.1 Összefoglalás

A 12. lecke élesen hangsúlyozza, hogy a XXI. században 10 milliárd körülre szaporodó emberiség okvetlen rákényszerül, hogy főbb gondjait világméretű összefogással oldja meg, s ezen együttműködésre a korszerű információs és kommunikációs technika is segít. Bemutatja a világgazda-

ság globálissá váló irányításának kialakulóban levő szervezeti rendszerét. Majd áttekinti a világgazdasági folyamatok mindezek nyomán kialakuló főbb trendjeit: vázolja a nemzetközi pénzügyi stabilizáció kísérleteit, rámutat a Föld lakosságának javuló életszínvonalára, elemzi a termelő tevékenységek tudásalapú növelésének kilátásait és „józan optimizmussal” értékeli a fenntartható fejlődés perspektíváit.

12.3.2 Önellenző kérdések

- ? Milyen változások teszik lehetségessé, illetve szükségessé a globalizációját?
- ? Hogyan hat egy multi letelepedése a befogadó állam gazdaságára?
- ? Mi az aranydeviza rendszer?
- ? Milyen változásokat okozott a globalizáció az emberek életében?
- ? Miért nem utasítják vissza a fejlődő országok a szabadalmakkal kapcsolatos fizetési kötelezettségeiket?
- ? Milyen nézeteket ismer a világgazdaság fejlődésének hosszabb időtávú jövőjéről?

12.3.3 Gyakorló tesztek

- ? Igaz-e, hogy a globalizáció a világgazdaság legnagyobb hatalmú érdekcsoportjainak a nyomására alakult ki? igen – **nem**
- ? 2014-ben hány ember él a Földön?
3 – 5 – **7** – 10 – 12 – 15 – 18 – 20 milliárd fő
- ? Mi az Észak – Dél ellentét lényege?
 - az USA polgárháborújában a rabszolgaság eltörlése, vagy megőrzése;
 - a gyarmattartó országok, illetve a gyarmatok közti küzdelem;
 - **a fejlett, illetve szegény országok közti vagyoni különbség;**
 - a csillagászati navigáció különbségei a két féltekén
 -
- ? Mondjon példákat a korszerű IKT létrejöttét lehetővé tevő találmányokra!
távíró, telefon, rádió, TV, számítógép, internet
- ? Igaz-e, hogy a multik anyavállalata mindig amerikai, vagy nyugat-európai? igen – **nem**

13. ÖSSZEFOGLALÁS

13.1 TARTALMI ÖSSZEFOGLALÁS

A tananyag tárgyalása során azokra a alapfogalmakra és alapvető közgazdasági összefüggésekre helyeztük a hangsúlyt, melyek a későbbiekben előkerülő közgazdasági tartalmú ismeretek elsajátítása szempontjából lényegesek, és egyben hozzájárulnak a vállalati gyakorlat során elengedhetlen közgazdasági szemlélet kialakításához.

A mikroökonómiai szemléletű gazdasági összefüggéseket a piac, illetve a piaci szereplők szemszögéből tárgyaltuk, megismerkedve ezen keresztül a fogyasztók és a termelők alapvető piaci motivációival és megteremtve ezzel a lehetőségét annak, hogy későbbi gyakorlati tevékenységünk során képesek legyünk alkalmazkodni a fogyasztói igények kielégítéséhez úgy, hogy mindez az általunk képviselt vállalkozás számára a lehető legnagyobb profitot eredményezze.

A nemzetgazdaság egészére vonatkozó gazdasági kérdéseket gyakorlati oldalról, a gazdaságpolitika mentén tárgyaltuk azzal a céllal, hogy megismerkedjünk azzal a makrokörnyezettel, melyben az adott nemzetgazdaság szereplői tevékenykednek. Ezzel tisztáztuk azokat a környezeti tényezőket, melyben jövőbeni munkánk és életünk során mozognunk kell, és megteremtettük annak a lehetőségét és, hogy ezekhez a környezeti tényezőkhöz számunkra előnyös módon alkalmazkodjunk, illetve kihasználjuk azokat a gazdasági előnyöket, melyet az említett gazdasági környezet nyújt.

13.2 ZÁRÓGONDOLATOK

A tananyag készítői bíznak abban, hogy az itt elsajátított ismeretek megalapozzák a további közgazdasági témájú tanulmányokat, kiegészítik az eddig megszerzett ismereteket és eredményesen hasznosíthatóak a gyakorlati munka során is.

14. KIEGÉSZÍTÉSEK (AZ EGÉSZ FÉLÉVHEZ)

14.1 IRODALOMJEGYZÉK

- A háztartások anyagi környezetét és életkörülményeit befolyásoló döntések KSH Statisztikai tükör 2012/2
- Acemoglu, D. – Robinson, J.A. (2012): Miért buknak el a nemzetek? HVG. 2013.
- Drucker, P.E. (1985): Innováció és vállalkozás az elméletben és a gyakorlatban. Park, Bp. 1993.
- EC (2010): Europe 2020. Brussels.
- Heller Farkas (1945, 1947): Közgazdaságtan I. Egyetemi. II. Mérnöktovábbképző Intézet.
- Hodgson, G. M. (ed.) (2003): A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics. E. Elgar, Cheltenham, UK.
- Hollóné Kacsó Erzsébet – Kádek István (2002): Agora (Alapozó gazdaságtan oktató, rendszerező anyag); Út az Agorára (Tanári útmutató az „Alapozó gazdaságtan..” című munkatankönyvhöz EKF Líceum Kiadó
- IMD (International Institut for Management Development) (2012): World Competitiveness Yearbook 2012. Lausanne.
- Lynn, J. – Jay, A. (2008): Igenis, Miniszter Úr!. Tas. Bp.
- OECD (2002): Frascati Manual. Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development. OECD, Paris. Korábbi változat: 1993, magyarul: Frascati Kézikönyv. OMFB, 1996.
- Papanek G. – Borsi B. – Tompa T. (2007): A magyar gazdaság versenyképességét magyarázó tényezők. Külgazdaság. 3-4. sz. www.ektf.hu/~papanek
- Papanek G. – Petz R. (2014): Mennyiben megbízhatóak a magyar makrogazdasági előrejelzések? Pénzügyi Szemle. Sajtó alatt.
- Papanek G. (2006): A nemzetgazdasági és regionális fejlesztések tervezésének tapasztalatai. In: Vértés A. – Viszt E. (szerk.): Tanulmányok Magyarország versenyképességéről. Új Mandátum.. www.ektf.hu/~papanek
- Papanek G. (2010): A gyorsan növekvő magyar kkv-k a gazdaság potenciális motorjai. Közgazdasági Szemle. 4. sz.
- Parkinson, N. (1964): Parkinson törvénye. KJK.
- Porter, M. (1990): The Competitive Advantage of Nations. Free Press. New York.
- Reid, M. G. (1934): Economics of Household Production. Wiley, New York
- Ridley, M. (2012): A józan optimista. Akadémiai
- Samuelson, P.A. – Nordhaus, W.D. (1993): Közgazdaságtan. KJK. 2008
- Schumpeter, J. (1911): The Theory of Economic Development. Harvard UP. Cambridge, Mass. 1934.

- Sík Endre (1984): A háztartások egymás közötti kapcsolatai. MTA Szociológia .Kutatóintézet Kiadványa; szerk.: Ferge Zsuzsa, Budapest 1984 (338-388 old.)
- Széchenyi István: Hitel. Petrózai Trattner. Pest. 1830.
- Szép Katalin – Sík Endre (2002): A háztartási munka értéke és a háztartások munkaidő-gazdálkodása In: Szerepváltozások, szerk Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth I. György, TÁRKI, 2002, 176-197. old. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a606.pdf>
- Vasa László (2010): A háztartás-gazdaságtan elméleti alapjai. Műegyetemi Kiadó
- Weber, M. (1905): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat. 1982.
- Zala Júlia (1987): Cserétől a gazdaságpolitikáig Minerva

Könyv

- A. Smith (1959): A nemzetek gazdagsága. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Alfred Rappaport (2002): A tulajdonosi érték Alinea Kiadó
- Barbier, Frédéric – Lavenir, Catherine Bertho: A média története: Diderot-tól az internetig. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- Blahó András (szerk.) (2002): Világ gazdaságtan II. kötet. Aula.
- Boda Zsolt (1997): A vállalatok társadalmi felelőssége In.: Boda Zsolt – Radácsi László (szerk): Vállalati etika. BKE VKI, 1997.
- Chikán Attila (2005): Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó ISBN 963 9478 741
- Csáfor Hajnalka (2009): Vállalatok társadalmi felelősségvállalása, regionális vizsgálat az Észak-magyarországi régióban PhD értekezés BME. (Témavezető: Szilávik János)
- EC [2005]: SME access to finance in the 15 Member States
- Farkas CH. – deBacker Ph. (2002): Született vezetők. Az öt legsikeresebb vezetői stratégia. KJK-Kerszöv.
- Farkas F. – Karoliny M.-né – Poór J. (szerk.) (1997): Személyzeti / emberi erőforrás-menedzsment. KJK.
- Farkasné Fekete Mária – Molnár József (2009): Közgazdaságtan I. Mikroökonómia DE AMTC AVK 2007 ISBN 978-963-9732-59-9
- Fombrun, C. J. – Tichy, N. M. – Devanna, M. A. (1984): Strategic HR management. Wiley. New York.
- IMD (International Institut for Management Development) (2012): World Competitiveness Yearbook 2012. Lausanne.
- Juhász Péter [2004]: Az emberi erőforrásértékelés kérdései. BKÁE Műhelytanulmány HU ISSN 1786 30 31
- Kádek I. – Zám É. (szerk.) (2008): A diplomás pályakezdekők szakmai beilleszkedése Észak-Magyarországon. EKF. Eger.
- Karoliny M.-né – Poór J. (szerk.) (2010): Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. Complex.

- Kornai János (2005): A gondolat erejével – Rendhagyó önéletrajz. Osiris Kiadó, Budapest
- Kornai János (2005): A gondolat erejével – Rendhagyó önéletrajz. Osiris Kiadó, Budapest
- Kornai János (1993): A szocialista rendszer – Kritikai politikai gazdaságtan HVG Kiadói Rt., Bp.
- Könczöl Erzsébet (2007): A vállalati értéknövelés helye a magyar közép vállalatok stratégiai rendszerében PhD értekezés BCE. (Témavezető: Chikán Attila)
- Kuti Éva (1996): „Hívjuk talán nonprofitnak... Közgazdasági Szemle 1996. október
- Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993.
- OECD (2010): PISA 2009 (Programme for International Student Assessment). Assessment Framework – Key Competencies in Reading, Mathematics and Science. Paris.
- OECD (2002): Frascati Manual. Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development. OECD, Paris. Korábbi változat: 1993, magyarul: Frascati Kézikönyv. OMFB, 1996.
- P. A. Samuelson – W. D. Nordhaus (1992): Közgazdaságtan KJK, Bp.
- Pálincás Jenő (1999): A vezetés és a technológiafejlesztés etikai kérdései. Műszaki.
- Papanek Gábor (szerk.)(2007): Gyakorlati vállalkozási ismeretek. PR EDITOR KFT (ISBN 978-963-06-3711-4)
- Parkinson, N. (1964): Parkinson törvénye. KJK.
- Ridley, M. (2012): A józan optimista. Akadémiai
- Rodrik, D. (2014): A globalizáció paradoxona. Corvina.
- Rolf Dubs: Közgazdaság(tan) 1. kötet
- Schmidt, H. (1998): Globalisierung. Deutsche Verlags. Magyarul: Globalizáció. Európa. 1999.
- Schultz, T. W. (1983): Beruházás az emberi tőkébe. KJK.
- Stiglitz, J.E. (2002): Globalisation and its discontents. Penguin Books. London. Magyarul: A globalizáció és visszasságai. Napvilág. 2003.
- Szabó Katalin – Hámos Balázs (2006): Információgazdaság Akadémiai Kiadó, Bp.
- Szabó Katalin (1970): Terv vagy piac? Kossuth Könyvkiadó, Bp.
- Szlávik János (2013): Fenntartható gazdálkodás Komplex
- Tánczos Tamás (2004): Elméleti alapvetések. In.: Hollóné Kacsó Erzsébet (szerk.): Alapfogalmaktól az üzleti tervig BVB Nyomda és Kiadó Eger 2004.
- Warner (1990): Putting Your Cash Where Your Conscience Is Business Week 1990. december
- Zsolnai László [1989]: Másként gazdálkodás KJK Budapest ISBN 963 222 201 6

Elektronikus dokumentumok / források

- heviz.hu: Két éves a Hévízi Termelői Piac, 2013. [online dokumentum] [2014. szeptember 19.] .]<URL: http://www.heviz.hu/galeria/video-galeria/ket_eves_a_hevizi_termeloi_piac
- INDEX. HU: DRÓN VISZI A POSTÁT FRANCIAORSZÁGBAN, 2013. [online dokumentum] [2014. február 1.] .]<URL: http://index.hu/tech/2013/03/31/dron_viszi_a_postat_franciaorszagban/

14.2 MÉDIAELEMENK ÖSSZESÍTÉSE

14.2.1 Táblázatjegyzék

1. A költségek csoportosítása (néhány főbb szempont szerint)	104
2. A GDP/fő kétféle módon számított értéke, 2011, 1000 USD	116
3. A vizsgált országoknak a Human Development Index szerinti helyezései	118
4. A vizsgált országoknak az IMD rangsorolás szerinti helyezési számai, 2012	120
5. Az aktivitást jellemző főbb adatok a 2011. évben	157
6. Diplomások %-a, külföldi hallgatók száma, menedzsment ismeret és nyelvtudás színvonala	159

14.2.2 Ábrajegyzék (generálható)

1. ábra: Gondolattérkép.....	12
2. ábra: Gondolattérkép.....	15
3. ábra: Gondolattérkép.....	36
4. ábra: A szükségleti síkok.....	38
5. ábra: A javak fajtái.....	39
6. ábra: A javak csoportosítása	44
7. ábra: Koordinációs mechanizmusok.....	50
8. ábra: Gondolattérkép.....	54
9. ábra: Egyéni keresleti függvény.....	60
10. ábra: Az egyéni és a piaci keresleti függvény összefüggése	62
11. ábra: Egyéni kínálati függvény.....	63
12. ábra: Marshall-kereszt.....	64
13. ábra: A keresleti függvény elmozdulása	65
14. ábra: A kínálati függvény elmozdulása	66
15. ábra: Az árugalmasság és a keresleti függvény kapcsolata	68
16. ábra: A tőkepiac értelmezése	72
17. ábra: Áralakulás a kertészeti termékek piacán	75

18. ábra: Gondolattérkép.....	78
19. ábra: A jövedelmek körforgásának ábrája.....	81
20. ábra: A háztartás erőforrásai és az erőforrások kapcsolata	86
21. ábra: Gondolattérkép.....	94
22. ábra: Vállalati célpiramis.....	98
23. ábra: A vállalati értékteremtés folyamata. Az értékteremtés kettőssége	100
24. ábra: A vállalatok környezete és az üzleti eredményt befolyásoló tényezők	102
25. ábra: A fedezeti pont	107
26. ábra: Számviteli profit és a gazdasági profit eltérése	110
27. ábra: Gondolattérkép.....	114
28. ábra: Postai küldemények továbbítása drón segítségével	119
29. ábra: Gondolattérkép.....	132
30. ábra: A bankrendszer felépítése	133
31. ábra: Kereslet húzta infláció	141
32. ábra: Költség toltá infláció	142
33. ábra: Gondolattérkép.....	147
34. ábra: Gondolattérkép.....	162
35. ábra: Gondolattérkép.....	179
36. ábra: Gondolattérkép.....	192

14.2.3 Külső URL hivatkozások (generálható, csak elektronikus változatban)

1.	http://www.dictionaryofeconomics.com/dictionary	13
2.	Platón: http://www.ehow.com/info_8402465_were-contributions-plato-field-economics.html	18
3.	Arisztotelész: http://www.quebecoislibre.org/05/050915-11.htm	19
4.	Aquinói Szent Tamás: http://www.acton.org/pub/religion-liberty/volume-8-number-4/saint-thomas-aquinas	19
5.	Luther Márton és Kálvin János: http://sbcvoices.com/john-calvin-vs-martin-luther-similarities-and-differences/	20
6.	Colbert: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/124928/Jean-Baptiste-Colbert/1401/Financial-and-economic-affairs	21
7.	Quesnay: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/487095/Francois-Quesnay	21
8.	Leontief: http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Leontief.html ...	22
9.	Smith: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/549630/Adam-Smith23	

10.	Ricardo: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/502193/David-Ricardo	23
11.	Malthus: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/360609/Thomas-Robert-Malthus	23
12.	Say: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/526095/J-B-Say	23
13.	Marshall: http://www.policonomics.com/lp-neoclassical-economics-alfred-marshall/	25
14.	Keynes: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/315921/John-Maynard-Keynes	26
15.	http://www.economicsonline.co.uk/Managing_the_economy/Monetary-policy.html	134
16.	http://www.economicsonline.co.uk/Managing_the_economy/Measuring_inflation.html	139
17.	http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Phillips_curve.html	143
18.	http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Inflation.html	143
19.	http://www.economicsonline.co.uk/Managing_the_economy/Inflation_and_deflation.html	143
20.	http://www.imf.org/external/index.htm	197
21.	http://www.worldbank.org/	197
22.	http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/06-gatt_e.htm	197
23.	http://www.oecd.org/	198
24.	http://www.ebrd.com/pages/homepage.shtml	198
25.	http://www.wto.org/	198

15. TESZTEK

GYAKORLÓTESZTEK

- ? Mi a közgazdasági alpműveltség lényege?
 - az egyéni és közösségi döntések következményeinek elemzésére való képesség
 - pénzügyek intézése
 - a nagy közgazdászok életrajzának ismerete
 - a megtakarítási lehetőségek ismerete

- ? Mikor vált a közgazdaságtan önálló tudománnyá?
 - az ókorban
 - a középkorban
 - a kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan
 - a XX. században

- ? Melyik az a könyv, amit az első, tudományos közgazdasági műnek tartanak?
 - Aquinói Szent Tamás: Summa Teologicae
 - F. Quesnay: Gazdasági táblázat (1758.)
 - A. Smith: A nemzetek gazdagsága (1776.)
 - Keynes: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete (1936.)

- ? Mit jelent az ÁKM rövidítés?
 - Általános Közgazdasági Művek
 - Ágazatok Közötti Megállapodások
 - Ágazati Kapcsolatok Mérlege
 - Általános Közgazdasági Mérőszámok

- ? A szükségletek rendszerezéséhez nyújt segítséget a Maslow-piramis. A piramis egyes szintjei
 - a különböző élettevékenységekhez kapcsolódó szükségleteket mutatják
 - a létszükségletektől a magasabb rendű szükségletek felé haladva adnak rendszerező áttekintést
 - a szükséglet-kielégítés módja szerint csoportosítják az igényeket

– a különböző jövedelmi szinteken álló csoportok igényeit hasonlítják össze

? A gazdasági javak

- a természet adományai
- korlátlan bőségben állnak rendelkezésre
- a termelési tevékenység során szaporíthatók, de még így is korlátozottan állnak rendelkezésre a kielégítésre váró szükségletekhez viszonyítva
- a beruházási javakat és a szolgáltatásokat jelentik

? Az utcai világítás közjószág, mert

- ezt bárki igénybe veheti
- a fogyasztó nem azonosítható, a tényleges felhasználóval a költségek nem fizettethetők meg
- a fogyasztók nem korlátozzák egymást az igénybevételben
- mindhárom kijelentés igaz

? Válassza ki a termelési tényezők helyes felsorolását az alábbiak közül!

- természeti adottságok, energia, anyagok, gépek
- fejlesztők, munkások, szellemi munkát végzők, adminisztratív alkalmazottak
- természeti feltételek, munkaerő, tőkejavak, vállalkozó
- természeti feltételek, munkaerő, föld, vállalkozó

? A gazdasági szereplők és a gazdasági szektorok szinonim kategóriák. IGAZ

? A gazdasági folyamat elemei: a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás. IGAZ

? Transzferek az államtól a gazdaság mikroszintű szereplőihöz áramló jövedelmek. IGAZ

? A munkapiacra a háztartás munkaképes tagjai munkát keresnek. HAMIS, mert a háztartás munkaképes tagjai munkát kínálnak, el-lenszolgáltatásként munkabért várnak.

? A háztartásban (is) fellelhető termelési tényezők, milyen jövedelmek elérését teszik lehetővé? Töltse ki az alábbi táblázat „Jövedelem” oszlopát!

Termelési tényezők

emberi erőforrás, vagy munkaerő
természeti tényezők (pl: föld bérbeadása)
tőke (termelési eszköz, vagy ezt megtestesítő értékpapír)
vállalkozó (vállalkozói képesség)

Jövedelmek

munkabér
bérleti díj ill. járadék
kamat, osztalék vagy
bérleti díj
vállalkozói jövedelem

- ? Az üzleti vállalkozások egyúttal vállalatok is.
HAMIS, mert csak a jogi személyiséggel rendelkező üzleti vállalkozások vállalatok.
- ? A vállalat alapvető célja nyereség elérése a fogyasztói igények kielégítése révén. **IGAZ**
- ? Nyereség elérése, feltétele a vállalati érték növelésének. **IGAZ**
- ? A profitcélok és a morális célok nem összeegyeztethetők.
HAMIS, mert „a döntéshozók racionálisan választhatnak morálisan elfogadható alternatívák között.” Bizonyítható, hogy a társadalmi felelősségvállalás és pénzügyi teljesítmény (profitabilitás) között, pozitív kapcsolat van.

A következők közül melyik mutatószám jellemezheti a legjobban a nemzetgazdaságok teljesítményét? lakosság száma – bruttó kibocsátás – **GDP** – GNI/fő – export volumen – összes lakossági fogyasztás – egyéb

- ? Mit számol ki a statisztika a GDP meghatározásakor? **az adott nemzetgazdaság területén előállított összes hozzáadott értéket**
- ? Az alábbiak közül melyik a hozzáadott érték? **a vásárolt áruk és szolgáltatások árával csökkentett összes árbevétel** – összes EBIT – az alvállalkozók teljesítménye – egyéb
- ? Miként definiálható a GDP nemzetgazdasági szintű nézőpontból? **a bruttó kibocsátásnak a termelő fogyasztással csökkentett értéke**
- ? A felsoroltak közül mely tételek állnak a GDP mérleg két oldalán? költségvetés bevételei – vállalatok összes árbevétele – összes nyereség – **összes hozzáadott érték** – költségvetés kiadásai – vállalatok összes költsége – adó- és kamat-ráfordítások – **fogyasztás plusz beruházások értéke** – egyéb

- ? A GDP statisztikákba belekalkulálják a fekete gazdaság teljesítményét is? **igen** – nem
- ? Mit jelent az, hogy a GDP-t PPP alapon számolták ki? mind a magán, mind az állami hozamokat figyelembe vették – a kalkuláció a marketing mix segítségével történt – **a valutában jelentkező tételeket fogyasztói kosár révén meghatározott árfolyamon vették számba** – egyéb
- ? Melyik KSH kiadványokban találhatók adatok a magyar nemzeti vagyon nagyságáról? az évkönyvekben – a gyorsjelentésekben – **egyikben sem**
- ? Milyen mutatószám ad egyszerű számszerű jellemzést a gazdasági növekedés üteméről? **GDP/fő**
- ? Mondjon két példát azokra a mutatókra, amelyekkel az ENSZ számszerűsíti a gazdasági fejlődést! **a születéskor várható élettartam, az oktatásban résztvevők hányada, a felnőtt lakosságban írni-olvasni nem tudók aránya**
- ? M. Porter szerint melyek a piaci verseny (tényleges és potenciális) szereplői? **az ág termelői, szállítók, vevők, új belépők, helyettesítő termékek**
- ? Melyek a növekedés fő „forrásai” a klasszikusok szerint? saját tőke mérleg szerinti értéke – **tőke** – **munkaerő** – foglalkoztatottak – találmányok – **innováció** – környezetvédelem – **munkamegosztás bővülése**
- ? Az alábbiak közül melyek ítélnétek innovációnak? alapkutatás – alkalmazott kutatás – **termelő berendezés korszerűsítés** – új alkalmazott felvétele – **törzskari vezetés termékigazgatói rendszerre cserélése** – francia vevő-elégedettség mérési módszer honosítása – elektronikus aláírás banki bevezetése

- ? Milyen hosszú időtávú (hullámhosszú) a Kondratyev ciklus? 1-2, 6-10, **30–40**, kb. 100, 200, 500 év
- ? Áruért illetve szolgáltatásért történő azonnali fizetés esetén a pénz:
- fizetési eszköz funkciót tölt be
 - **forgalmi eszköz funkciót tölt be**
 - felhalmozási eszköz funkciót tölt be
 - a fenti funkciók egyikét sem tölti be
- ? Az M2 pénz:
- csak a lekötött betéteket tartalmazza
 - csak a látra szóló és a lekötött betéteket tartalmazza
 - **csak a készpénzt, a látra szóló betéteket és a lekötött betéteket tartalmazza**
 - csak a lekötött betéteket és az értékpapírokat tartalmazza
- ? Az M1 pénz:
- **a leglikvidebb pénzkategória**
 - a legkevésbé likvid pénzkategória
 - töltheti be kizárólagosan a fizetési eszköz funkciót
 - töltheti be kizárólagosan a felhalmozási eszköz funkciót
- ? Foglalkoztatott-e az, a) akinek nincs munkahelye, b) aki az adott héten feketén dolgozott néhány órát, c) aki az adott héten betegálmány miatt nem volt a munkahelyén? **a) nem tudható, b) és c) igen**
- ? Munkanélküli-e az, a) akinek nincs munkahelye, b) aki az adott héten feketén dolgozott néhány órát, c) akinek nincs munkahelye, de keresett munkát, d) aki az adott héten nem dolgozott, de keresett munkát? **a) és c) nem tudható, b) nem, d) igen**
- ? Mondjon két példát a HR menedzsmentnek a kemény (vagy michigeni) modell szerinti feladataira! **munkaerő felvétel, teljesítmény-mérés, teljesítményre ösztönzés, munkaerő fejlesztés**
- ? A HR menedzsmentnek mi a fő feladata a puha (vagy Harvard) modell szerint? a normák teljesítésének megkövetelése – az alkalmazottak jó munkahelyi közérzetének kialakítása – **a munkaerő**

- elkötelezettségének erősítése** – a munkaerő tudásának fejlesztése – egyéb, nevezetesen:
- ? A HR menedzsment kemény, vagy a puha módszereit alkalmazná, ha a munkavállaló a) közepes sorozatokban fém alkatrészeket gyártó műhelyben esztergályos, b) 3 fős élelmiszerüzletben eladó? **a) kemény, b) puha.**
 - ? Mondjon 3 példát a HR gazdálkodás főbb tennivalóira! **toborzás, a felvételre kerülők kiválasztása, felvétel, betanítás, bérezés, ösztönzés, képzés, előléptetés, kiléptetés**
 - ? Milyen tényezőket célszerű figyelembe venni a munkabérek megállapításánál? **a munkateljességek** – a munkavállaló anyagi helyzetét (pl. gyerekeinek a számát) – **az elvárt kompetenciákat** – a munkatársak véleményét – **egyéb tényezőt, nevezetesen:**
beírandó: **a vállalt felelősség mértékét**
 - ? Helyes-e, ha az etikai kódex rögzíti, hogy milyen kapcsolatok kívánatosak a munkatársak közt? nem, mert ez magánügy – nem, mert az ajánlás betartása nem ellenőrizhető – **igen, mert a kapcsolatok jelentősen befolyásolják a munkahelyi légkört és a teljesítményeket** – igen, mert ezen ajánlások rögzítését az EU előírta
 - ? Mi a doboz-megközelítésű stratégia lényege? **az alkalmazottak minden tevékenységét részletesen előíró szabályokat határoznak meg, s megkövetelik ezek érvényesítését** – dobozokba rendezett irattározási rendszer bevezetése – dobozkészítő cég versenyképesség-javító törekvése
 - ? Gazdaságpolitikának nevezhető-e az írásban rögzítettől eltérő gazdaságpolitikai gyakorlat? **igen** – nem
 - ? Igaz-e, hogy a liberális piacgazdasági koncepciók egyetlen gazdasági folyamat állami befolyásolását sem ítélik célszerűnek? igen – **nem**
 - ? A felsoroltak közül melyeket tekintünk piaci kudarcoknak? valamely vevő nem kapja meg azt az árut, amit keres – **egy cég kör-**

nyezetszennyező termelési eljárást vezet be – egyes eladók áruját nem veszik meg – egy kereskedő csődbe megy

- ? A magyar ún. unortodox politika teljes körű központi gazdaságirányításra törekszik? igen – **nem**
- ? A gazdaságpolitika célja a társadalmi jólét érdekeinek szolgálata? okvetlenül – **olykor** – soha
- ? Mondjon példákat gazdaságpolitikai célokra! **a társadalom jólétének védelme, GDP/fő növelése, hatalom megszerzése vagy megőrzése, politikus képviselővé választása, a mundér becsületének védelme, egyéni haszon szerzés**
- ? A klasszikusok szerint a gazdaságpolitika főfeladatai (részei)? **a jogrend és a közigazgatás kialakítása, valamint a monetáris, fiskális, szociális és külgazdasági politika**
- ? Az alábbiak közül melyik jellemzés igaz a Delphi módszerre? trendszámítási technika – reprezentatív vállalati felmérés – **iteratív módszerű szakértői megkérdezés** – ötletroham
- ? Melyek a magyar gazdaságban kb. egy évre viszonylag jól előre jelzett makro-mutatók? **GDP, lakossági fogyasztás, infláció**
- ? Mi a hokibot-effektus? készítés a gazdaságpolitikai hibák ledorongolására – a torta-diagramok javításának egyik módszere – **a közeli jövő gondjainak figyelembe vétele után a távolabbiak elhallgatása**
- ? Célszerű-e, hogy a gazdaságpolitika kidolgozásakor kikérjék a tanárok véleményét? nem, mert nem gazdaságpolitikai szakértők – nem, mert túlzás lenne bevonni a munkába a nagyszámú alágazat képviselőit – **igen, mert ők ismerik a legjobban a fiatalok (a jövőbeli lakosság) elvárásait, törekvéseit** – igen, egyéb okból, nevezetesen:

- ? Mondjon 3 példát a komparatív előnyök forrásaira! **természeti adottságok, termékek munka, illetve tőke-igényes jellege, termékek high-tech jellege, országok specializációja**

- ? Hogyan alakul ki egy EU tag-ország valutájának az árfolyama?
 - az Unió határozza meg
 - az ország nemzeti bankja szabályozza
 - **a piaci kereslet és kínálat hatására ingadozik**
 - az exportőr és az importőr állapotnak meg róla

- ? Mi az arbitrázs? **valutát veszünk, ahol olcsó, s ugyanakkor el is adunk, ahol drágább**

- ? Mondjon két példát a vállalatok nem kereskedelmi nemzetközi kapcsolatainak típusaira! **beszállítás, működő tőke befektetés, multinacionális vállalat, közös vállalat, stratégiai szövetség**

- ? Mi az off-shore cég? **adóparadicsomban alapítják többnyire adó-takarékossági célból, és az anya-országban nem végez gazdasági tevékenységet**

- ? Melyek a Maastricht-i kritériumok? **infláció, kamatláb, államháztartási hiány, államadósság, valutaárfolyam stabilitása**

- ? Mi az autarchia?
 - **gazdasági önellátás**
 - a tőkeimport korlátozása
 - adminisztratív protekcionizmus
 - fizetési mérleg többletre törekvő gazdálkodás

- ? Melyek az import korlátozás leggyakoribb technikái? **kvóták, vá-mok, adminisztratív protekcionizmus**

- ? Mi az adminisztratív protekcionizmus?

- az állami támogatások adminisztrációjának segítése
 - az állami adminisztráció szubvencionálása
 - import kvóták alkalmazása
 - gyógyászati import akadályozása
 - az import adminisztráció igen bonyolult módjának kötelezővé tétele
- ? Igaz-e, hogy a globalizáció a világ gazdaság legnagyobb hatalmú érdekcsoportjainak a nyomására alakult ki? igen – **nem**
- ? 2014-ben hány ember él a Földön?
3 – 5 – **7** – 10 – 12 – 15 – 18 – 20 milliárd fő
- ? A prognózisok szerint hányan leszünk 2050-ben?
3 – 5 – 7 – **10** – 12 – 15 – 18 – 20 milliárd fő
- ? Mi az Észak – Dél ellentét lényege?
- az USA polgárháborújában a rabszolgaság eltörlése, vagy megőrzése;
 - a gyarmattartó országok, illetve a gyarmatok közti küzdelem;
 - **a fejlett, illetve szegény országok közti vagyoni különbség;**
 - a csillagászati navigáció különbségei a két féltekén
- ? Mondjon példákat a korszerű IKT létrejöttét lehetővé tevő találmányokra!
távíró, telefon, rádió, TV, számítógép, internet
- ? Igaz-e, hogy a multik anyavállalata mindig amerikai, vagy nyugat-európai? igen – **nem**
- ? Jelöljön meg két okot, amelyek a multik tőke-exportját magyarázzák!
nagyságrendi hozadék, a cég tudásának, hírnevének kiterjesztett hasznosítása, más országok alacsony munkabéreiből a kihasználása, állami szubvenció, monopol-ár

- ? Igaz-e, hogy a globalizációból csak a fejlett országok húztak hasznot? igen – **nem**
- ? Az Unió miként értelmezi a szubszidiaritás elvét? **csak azon kérdésekben dönt, amelyek a tagállamok szintjén nem eldönthetők**
- ? Mi a négy szabadság elve?
árak, szolgáltatások, személyek, tőke szabad áramlása

PRÓBAVIZSGA

- ? Az alternatív közgazdasági irányzat szerint milyen fő célokat kell követni?
 - az anyagi javak termelésének állandó növelése
 - **ökologizáció és humanizáció**
 - aktív külkereskedelmi mérleg
 - a szolgáltatások állandó bővítése
- ? Mit jelent a pozitivista megközelítés a közgazdaságtudományban?
 - a gazdasági helyzettel kapcsolatos optimista várakozásokat
 - gazdaságpolitikai javaslatok kidolgozását
 - **a vizsgált gazdasági rendszer leírását, ténylegesen tapasztalható működésének bemutatását**
 - a pozitív életszemlélet elterjesztését
- ? A GDP
 - az SNA-rendszer leggyakrabban használt mutatója
 - magyar neve: bruttó hazai termék
 - hozzáadott-érték mutató
 - **mindhárom fenti megállapítás igaz**
- ? Válassza ki a gazdaságszervezés alapkérdéseit az alábbiak közül:
 - **mit?; hogyan?; kinek?**
 - mit?; mikor; mennyiért?
 - hol?; hogyan?; mennyiért?
 - kinek?; mit?; mennyiért?

- ? A háztartások jövedelmének minden eleme esetében érvényesül a „szolgáltatás-ellenszolgáltatás elve”

HAMIS, mert a háztartás rendelkezik ellenszolgáltatás nélküli jövedelmekkel is. Ilyenek a **transzferek** (nyugdíjak, segélyek)

A munkamegosztás tevékenységcsere. **IGAZ**

- ? A XXI. században vállalat erőforrásai között megnövekedett az emberi erőforrás szerepe az anyagi erőforrásokhoz képest. **IGAZ**

- ? Termelési volumennel való kapcsolat szerint, a vállalat költségei állandó és közvetlen költségekre tagolhatók.

HAMIS, mert a termelési volumennel összefüggésben a vállalat költségei állandó és változó költségekre bonthatók. Elszámolhatóság szerint lehetnek a költségek közvetlen és közvetett költségek. A közvetlen és a változó költség kategória nem azonosítható, mert lehetnek olyan közvetlenül elszámolható költségek (pl.: adott termék gyártásához felhasznált eszközök bérleti díja) melyek nem minősíthetők változó költségnek.

- ? Magyarázhatja-e a felújítási beruházások ciklikussága a Kondratyev ciklusokat? igen – **nem**

- ? Mekkora az üzleti ciklusok szokásos hossza? 1-2, **6-10**, 30–40, kb. 100, 200, 500 év

- ? A jegybank:

- csak bankjegyet teremthet
- csak érmét teremthet
- csak számlapénzt teremthet
- **a fent említett pénzformák mindegyikét teremtheti**

- ? A kereskedelmi bankok:

- képesek pénzt teremteni, mert a jegybank engedélyezte számukra a bankjegy nyomtatást
- képesek pénzt teremteni, de csak érmét
- **képesek pénzt teremteni, mert folyószámlát vezetnek**
- nem képesek pénzt teremteni

- ? Mondjon 2 példát a toborzás módszereire! **belső jelentkező keresése, sajtó-, internetes hirdetés, munkaerő közvetítő iroda igénybevétele, fejevadász felkérése**
- ? N. Parkinson a munkaerő-kiválasztás mely módszereit ítélte megbízhatóknak? az interjút – az írásos vizsgáztatást – a munkaalkalmassági tesztek – **egyiket se** – egy fel nem sorolt módszert, nevezetesen:
- ? Nevezze meg a gazdasági fejlődés „klasszikus” verseny-semleges támogatási technikáinak főbb csoportjait! **monetáris politikai, fiskális politikai, szociálpolitikai, külgazdaság-politikai intézkedések**
- ? Melyek a jogbiztonság fokozás tennivalóinak fő csoportjai? **a tulajdonhoz és a szerződésekhez fűződő jogok érvényesítési lehetőségeinek a bővítése, illetve a közigazgatás hatékonyságának a növelése**
- ? Az EU hivatalosan támogatja a munkaerő szabad áramlását? **igen** – nem
- ? Sorolja fel a fizetési mérleg főbb tételeit! **áru export és import értéke, szolgáltatás export és import értéke, külföldre fizetett, és külföldről kapott jövedelmek, viszonzatlan átutalások, tőke export és import, tartalékok változása**
- ? Hány állam tartozik 2014-ben az EU-ba?
15 – 23 – 25 – 27 – **28** – 30 – 32
- ? Mely intézményeket hoztak létre a BrettonWoods-i megállapodás alapján?
ENSZ – **Világbank** – OECD – WTO- **GATT** – IMF – EBRD
- ? **Változik a fogyasztók ízlése: egy bizonyos üdítőital egyre népszerűbbé válik a fogyasztók körében. Hogyan tudjuk ezt a változást bemutatni a keresleti függvény segítségével?**

- lefelé mozdulunk el a keresleti függvényen: a fogyasztók egyre többet vásárolnak az üdítőitalból, s ez „lenyomja” az árat;
 - felfelé mozdulunk el a keresleti függvényen: a hirtelen megnövekvő kereslet miatt megemelkedik az ár;
 - **kifelé tolódik a keresleti függvény: a fogyasztók bármely árszinten többet hajlandók vásárolni a termékből, mint korábban;**
 - befelé tolódik a keresleti függvény: a keresettség miatt egyre dráguló termékből kevesebbet vásárolnak.
- ? Az új állás után járó munkanélküli a munkaerőpiac melyik „oldalán” jelenik meg?
- A keresleti oldalon jelenik meg, hiszen álláshelyet (munkalehetőséget) keres;
 - Nincs jelen a munkaerőpiacon, hiszen jelenleg éppen nincs munkaviszonya;
 - A keresleti oldalon jelenik meg, hiszen a munkahelykínálatból válogat;
 - **A kínálati oldalon jelenik meg, hiszen erejét, ügyességét, tudását (kompetenciáit) kínálja fel a foglalkoztatóknak.**

ZÁRÓVIZSGA

A feladatsor

- ? Mi magyarázza, hogy az erkölcsfilozófiáról „vált le” és vált önálló tudománnyá a közgazdaságtan?
- mert a gazdasági kérdéseknek etikai vonatkozásai is vannak; a nagy gondolkodók ezeket az erkölcsi kérdéseket is vizsgálták
 - mert Smith erkölcsfilozófiai tanszéket vezetett
 - mert a vállalkozás és a jó erkölcs nem egyeztethető össze
 - mert a gazdasági döntéseket is hozó politikusoknak erkölcsösnek kell lenniük
- ? Mi volt F. Quesnay korszakalkotó tudományos felfedezése?
- a vérkeringés felfedezése
 - az első makroökonomiai modell megalkotása
 - a Leontyevtől átvett ábra értelmezése
 - a fiziokrata tanok hirdetése
- ? A bürokratikus koordinációra jellemző
- a verseny a gazdasági szereplők között
 - a pénzügyi kapcsolatok kiemelt szerepe
 - az állam (kormányzat) tartózkodása a gazdasági szerepvállalástól
 - az állam teljeskörű ellenőrzése a gazdaság felett
- ? A piacgazdaság fontos ismértve
- az állami tulajdon túlsúlya
 - központi tervek kidolgozása
 - a centralizált gazdaságirányítás
 - a verseny a gazdasági szereplők között
- ? Az értékpapír a háztartás vagyonát képezi. **IGAZ**
- ? A feltétlenül szükséges kiadások állandó része az jelenti, hogy a kiadás nagysága nem változik.
- HAMIS**, mert ez esetben az „állandó rész” (rezsi, napközi díj stb.) a **szükségszerű felmerülésre**, az állandó létezésre utal.

? Fedezeti pont ott van, ahol a teljes árbevétel fedezi a teljes költséget. **IGAZ**

? Fedezeti pont csak „egytermékes cég” esetében értelmezhető.

HAMIS, mert a fedezeti pont többféle terméket gyártók esetében is értelmezhető, de esetükben nem fedezeti mennyiség, hanem fedezeti árbevétel meghatározására kerül sor.

? A statisztika szerint mely cégek a kkv-k? **létszámuk 250 főnél kisebb, éves forgalmuk és a mérlegfőösszegük 250 millió eurónál kisebb, s tulajdonukban nagy intézménynek nincs 25% feletti részesedése**

? Mely szervezeteket nevezünk gazelláknak? **a gyorsan növekvő kkv-kat**

? A kereskedelmi bankok:

- **csak számlapénzt teremthetnek**
- csak M2 pénzt teremthetnek
- bármilyen pénzt teremthetnek
- nem teremthetnek pénzt

? A kötelező tartalék ráta:

- a hitelállomány %-ában van meghatározva
- **a betétállomány %-ában van meghatározva**
- a forgalomban lévő pénztömeg %-ában van meghatározva
- az árszínvonal változás %-ában van meghatározva

? Sorolja fel a munkaerő-kínálat növelésének T. Schultz féle módszereit! **a munkaerő egészségét megőrző / helyreállító intézkedések, köz- és felsőoktatás, felnőttképzés, munkahelyi képzés, a migráció szabályozása**

? Rétságon (Nógrád megyei településen) keres szakmunkásokat. Mely 3 módszerrel ösztönözné az ingázást? **autóbusz- (vagy vasúti) bérlet juttatás, munkahelyi buszjárat létesítése, rugalmas munkaidő bevezetése, a bekötőutak felújítása**

- ? Válassza ki a felsoroltak közül az M1-nek a gazdaságpolitikában szokásos definícióját! a Budapest-Bécs autópálya – a Budapest-Hegyeshalom autópálya – **a forgalomban levő papír-pénz és érme állománya** – a forgalomban levő papír-pénz, érme és a hitelek állománya – a hitelek állománya – Miskolc első városfejlesztési terve
- ? Mondjon két példát a monetáris szabályozás eszközeire! **bankóprés, irányadó kamatláb, kötelező tartalékráta, nyíltpiaci műveletek, jegybanki hitelkeret**
- ? Hogyan hat a forint/valuta árfolyam-emelkedése az exportra?
- **növeli**
 - változatlanul hagyja
 - csökkenti
- ? Hogyan hat a gazdaságpolitika vállalat-barát jellegének fokozása az exportra?
- **növeli**
 - változatlanul hagyja
 - csökkenti
- ? A modern gazdaságokban melyek a gazdasági dinamizmus fő mozgatórugói?
munkaerő – tőke – információ – **innovációk** – tudás – munkaerőkölcs
- ? Milyen találmány szabadalmaztatható?
(1) új, (2) feltalálói tevékenységen alapul, s (3) leírása alapján iparilag alkalmazható (reprodukálható)
- ? A tökéletesen versenyző piacra az jellemző, hogy:
- a vevői oldalon csak egyetlen szereplő jelenik meg;
 - a piaci szereplők árelfogadók;
 - a piaci szereplők száma nagyon sok;
 - **a b) és c) válasz együtt igaz.**

- ? A monopolpiacra az jellemző, hogy:
- sok vevő és sok eladó van a piacon;
 - a vásárlói oldalon csak egyetlen szereplő áll;
 - **a kínálatot egyetlen cég hozza a piacra;**
 - a piaci szereplők árelfogadók.

B feladatsor

- ? Mi volt Keynes legfontosabb felismerése?
- **az állam (a kormányzat) gazdasági beavatkozására szükség van a modern gazdaságban**
 - a gazdaság alapvető mozgatórugója az önérdék
 - a gazdaság önfenntartó rendszer, központi beavatkozást megvalósítani szükségtelen és káros
 - a gazdaságpolitika fő célja a pénzügyi megszorítások végrehajtása
- ? Mi a közgazdaságtudomány létrejöttének alapvető oka?
- **a szűkösség, s az emiatt fennálló gazdálkodási kényszer**
 - a gazdasági szereplők magatartásának etikus irányba terelése
 - az állam gazdasági döntéseinek megalapozása
 - a vallási és politikai kérdések szétválasztásának igénye
- ? Mi jellemző a piacgazdaság működésére az alábbi megállapítások közül?
- ez magántulajdonon alapuló gazdálkodás
 - a gazdasági szereplők piaci információkra alapozzák döntéseiket
 - krónikus hiányhelyzet sújtja az ilyen gazdaságot
- az első két megállapítás együtt igaz**
- ? Az alábbi megállapítások közül melyik nem igaz a modern vegyesgazdaságra?
- a koordinációban a piaci mechanizmusok játsszák a fő szerepet
 - a kormányzati beavatkozás piackonform eszközökkel történik
 - elméleti megalapozójának Keynes angol közgazdászt tekinthetjük
 - **a pénzügyi kapcsolatok szerepe a gazdaságban jelentéktelen**

- ? A felvett hitel a háztartás költségvetésének kiadási oldalán szerepel.

HAMIS, mert a felvett hitel a költségvetés bevételi oldalán jelenik meg. Visszafizetés során a részlet (kamat- és tőketörlesztés) kerül a kiadási oldalra.

- ? A költségvetés a háztartás bevételeinek és kiadásainak időbeli egyezőségét mutatja.

HAMIS, mert a költségvetés a háztartás bevételeinek és kiadásainak **nagyságrendi** (összegekre) egyezőségét mutatja.

- ? Az explicit költségek elszámolhatók, az implicit költségek nem

HAMIS, mert a számvitelben az explicit költségek mellett, az implicit költségek egy része is elszámolható (ld.: amortizáció).

- ? A gazdasági profit mindig kisebb, mint a számviteli profit. **IGAZ**

- ? A következők közül melyik/melyek sorolható(k) a nemzetgazdaság fő ágai közé? energetika, feldolgozóipar, kereskedelem, **szolgáltatások**, oktatás.

- ? Mely statisztikai adatokkal szokás szemléltetni az európai paradoxont? országonkénti GDP/fő – GDP és inflációs adatok – államháztartási és fizetési mérleg hiány – **publikációk és szabadalmak száma**

- ? Az árupiaci kínálat csökkenése az inflációt:

- **növeli**
- csökkenti
- nem változtatja meg
- csak más tényezőkkel együtt hat az inflációra

- ? Ha az infláció csökken, akkor biztos, hogy az árszínvonal:

- egyenletesen csökken
- lassulva csökken
- gyorsulva csökken
- **lassulva nő**

- ? Ki a funkcionális analfabéta? aki nem tud írni – aki nem képes írásban beszámolni munkahelyi tennivalóiról – **aki nem érti meg az elolvasott szöveget** – aki nem tudja elolvasni a saját írását
- ? Érdemben segíti-e a közép-európai alapfokú oktatás a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítését? nem, de a vagyoni különbségek kiegyenlítése nem is feladata – nem, de ez elsősorban a felnőtt oktatástól lenne elvárható – **nem, mert nem támogatja a generáció-váltással végbemenő kiegyenlítődést** – igen, mert étkeztetéssel, tankönyvekkel stb. segíti a legszegényebbeket
- ? Melyek az államháztartás részei az alábbiak közül? a megtermelt hozzáadott érték – a háztartások fogyasztása – **a kormányzati költségvetés** – az innovációk költségei – **a társadalombiztosítási alapok** – **az önkormányzatok költségvetései** – az export bevételek – az import költségei – **a speciális alapok** – az uniós támogatások
- ? Igaz-e, hogy az Európa 2020 stratégia fontos célként kezeli az intelligens növekedést? **igen** – nem
- ? Igaz-e, hogy az EU segítheti a kkv-kat a kínai dömping elleni küzdelemben? **igen** – nem
- ? Első sorban milyen eszközöket alkalmazhat a kormányzat a „külső” eladósodás mérséklésére? **áru import korlátozás, áru export ösztönzés, tőke import ösztönzés, tőke export korlátozás, lakossági fogyasztás csökkentés, beruházás visszafogás.**
- ? Igaz-e, hogy a környezeti kihívások elhárításával a világ fejlődése fenntarthatóvá tehető? igen – **nem**
- ? Mondjon példákat a környezetszennyezés visszaszorítására megfogalmazott tipikus javaslatokra!
takarékosság, megújuló energia és anyagok felhasználása, hulladék újrahasznosítás, kevésbé szennyező technológia alkalmazása
- ? Mi nem jellemző a mai kor piacgazdaságára?

- a mai piacgazdaság a kormányzati beavatkozásnak is teret enged;
 - **kiteljesedik a fogyasztói szuverenitás: a cégek nem befolyásolják a fogyasztók vásárlási döntéseit;**
 - a cégek a fogyasztók szükségleteinek személyre szabott ki-elégítésére törekszenek (tömeges testreszabás);
 - a gazdaságban domináns szerepük van a nemzetközi nagy-vállalatoknak.
- ? A só ára jelentősen emelkedett. Ennek az a hatása az össz-árbevételekre, hogy:
- az jelentősen csökken, hiszen az áremelkedés hatására drasztikusan visszaesett a kereslet;
 - **az növekedett, mivel a só merev keresletű jószág, így az ár-emelkedés nem szorítja vissza érdemlegesen a keresletet;**
 - az jelentősen csökken, mivel az áremelkedés hatására a fogyasztók a sót más fűszerekkel helyettesítik;
 - egyik válasz sem igaz, vagyis a só kereslete előre nem látható módon változik.